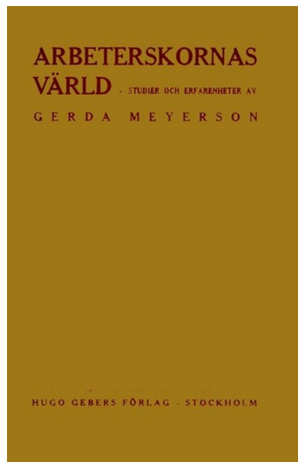

Arbeterskornas värld. Studier och erfarenheter

Förord till den elektroniska utgåvan

Gerda Meyerson (1866-1929) var dotter till bankdirektör Herman Meyerson och Betty Hirsch. Hon blev tidigt intresserad av socialt arbete och strävade framför allt efter att förbättra bostadsförhållandena för den kvinnliga delen av arbetarklassen.

År 1898 grundade hon *Föreningen Hem för arbeterskor* och tog initiativet till *Centralförbundet för socialt arbete*. Hon var även redaktör för tidskriften *Vita bandet* och höll ett sommarhem för arbeterskor på Värmdön.

Arbeterskornas värld.

Arbeterskornas värld — hur livligt står ej för mitt minne första gången jag fick kasta en blick in i den.

Det var en ruskig novemberdag år 1894. Jag kom i något ärende till en nyuppförd korkfabrik långt ute på Kungsholmen, där då ännu ej gatorna voro ordnade, men gröna tuvor helt lantligt omgåvo det höga fabrikshuset. Det var vid tvåtiden på dagen och middagsrasten måtte just ha varit slut, ty då jag kom för att gå in på kontoret, trängdes just en mängd äldre och yngre kvinnor — somliga insvepta i sjalar, andra mera klädda, i hattar och kappor — vid den stora fabriksporten, som portvakten just öppnade. Strax därefter hörde jag maskineriet sättas i gång.

Fabriksarbeterskor — nog hade jag reda på att sådana funnos, jag visste ju att kvinnor arbetade inom många grenar av industrin, men jag hade aldrig kommit i närmare beröring med någon av dem. Dock, vid anblicken av den där skaran vid porten, från vilken många par nyfikna ögon mötte den hastiga, nästan generade blick jag sände dem, rördes plötsligt en ny sträng i mitt hjärta. Det var en halvt oförstådd känsla av skuld.

När jag uträttat mitt ärende på kontoret, bad jag direktören att få se fabriken. Det blev en instruktiv vandring genom flera våningar. Jag fick se de stora korkbalarna, sådana de kommo från Portugal, jag fick följa korkens styckning och behandling tills de olika slagen av kork förelågo färdiga och sorterade. Det varmånga olika slags maskiner, som förevisades mig, maskiner för styckning och svarvning och räkning och sortering, direktören förklarade de sinnrika mekanismerna med en viss stolthet, han hade själv uppfunnit en del förbättringar. Men jag

hörde på med halv uppmärksamhet.

I flera av salarna funnos endast kvinnliga arbetare och jag hade större intresse av att se på flickorna, som stodo vid maskinerna eller sutto vid sorteringslådorna än att följa själva maskinernas förrättningar.

Där fanns både äldre och yngre kvinnor. En och annan besvarade min hälsning vänligt, men de flesta hade trumpna och slöa miner — tyckte jag. Många av dem sågo påfallande klena och bleka ut och deras klädsel var i allmänhet rätt vårdslös, hos flera vad man kallar »trasgrann».

Direktören, som knappast tycktes se åt arbeterskorna, märkte nog mitt intresse för dem. Ty då vi lämnade den sista salen, sade han med en gest åt flickorna därinne: »Det är inte något tungt göra det här, och de förtjäna bra. Men fruntimmer ha svårt för disciplin och föreståndarinnan har ett drygt göra med dem».

Det var som om han velat säga: »du behöver inte alls ha medlidande med dem». Men hans yttrande hade alldeles motsatt verkan på mig. Vad jag först känt inför dessa kvinnor, var väl närmast en nyfiken undran, nu vaknade under hemvägen från fabriken en önskan att kunna göra något för dem. Jag fick en stark längtan att få se om de där trumpna, bleka ansiktena kunde livas av glada leenden, om de slöa blickarna kunde lysa av intresse.

De arbetade i fabriken från 8 på morgonen till 7 på kvällen. Kanske man skulle kunna samla dem någon afton i veckan och söka roa dem? Kanske de skulle tycka om att höra musik, poesi, berättelser, att lära sy finare handarbeten, roa sig med sällskapsspel ochsittlekar. — Jag spann vidare på mina planer, fick snart villiga medhjälpare och efter ett par veckor hade vi satt i gång regelbundna aftonsamkväm för arbeterskor från flera fabriker på Kungsholmen.

Genom den verksamheten växte mitt intresse för arbeterskorna. Och fastän det till att börja med blev endast trevande, ofta missförstådda försök att sprida litet sol i deras liv, kom jag efter hand att närmare lära känna arbeterskorna och deras värld och att få min livsuppgift bland dem.

Under tjugotvå år har jag stått i ständig personlig beröring med representanter för olika kvinnliga yrkesgrupper: fabriksarbeterskor av alla slag, bokbinderskor, typografer, sömmerskor och hemarbeterskor i en mängd olika fack. Jag har haft tillfälle att studera fattiga familjers såväl som de ensamstående självförsörjande arbetarkvinnornas bostadsförhållanden, sett inneboendesystemet i dess mest motbjudande former och den ensamma från landsbygden nykomna, med storstadens faror obekanta unga flickans svårigheter. Jag har sett de övergivna ogifta mödrarnas förr så obeaktade kamp för sig och barnen, klena och sjuka arbeterskors ständiga vandring mellan sjukhuset, arbetsplatsen och pantlånaren och äldres, i förtid utslitnas liv på svältgränsen för att i det längsta undgå fattighuset. Jag har sett hemarbeterskor, gifta och ogifta, träla vid sy- eller stickmaskinen med arbetsplatsen tätt intill köksspisen för att ej behöva stiga upp för att då och då röra i matbitarna i pannan eller för att äta dem, hemarbeterskor, som på 14—16 timmars arbetsdag förtjänade 1 kr. till 1: 50. Jag har vandrat genom många olika slags fabriker i Sverige och i utlandet, och sett hur kvinnans arbetskraft i allt större utsträckning tages i anspråk inom snart sagt alla industrigrenar. Jag har sett mörka, ohygieniska, utan minsta tanke på de arbetandes hälsa inrättadearbetslokaler och jag har sett fabrikshus, inrättade med alla nutidens bästa anordningar för hygien och bekvämlighet. Jag har lyssnat till klagomål under strejker och arbetsbrist, hört arbetsgivares och arbeterskors mer eller mindre belåtna och förstående uttalanden om varandra. Och jag har även — fastän under mera säregna förhållanden — själv under några minnesrika månader agerat arbetsgivare och arbetsledare för ett femtiotal trikåstickerskor.

Så har jag också fått se något av arbeterskornas kamratliv, den uppoffrande hjälpsamheten, men också den stora bristen på enighet och solidaritet, den ringa förståelsen hos flertalet arbeterskor för sammanslutningens betydelse, medan ett fåtal för kårens bästa entusiastiska kvinnor oegennyttigt söka samla, organisera, upplysa. Jag har mött de nöjeslystna, de karaktärssvaga, de för alla bildningsintressen likgiltiga arbeterskorna, men också lärt mig beundra den sega energin hos de kunskapstörstiga, som efter nio timmar i fabriken ännu orka höra föredrag och ta del i studiecirklar, sångövningar, sammanträden. Jag har sett helt unga flickor trotsigt övergiva hem och föräldrar för att ostört få sköta sina nöjen eller leva ett osedligt liv. Men jag har sett många som

osjälviskt offra sig, som försaka rent otroligt för att kunna hjälpa föräldrar och yngre syskon.

I arbeterskornas krets har jag mött bitterhet, hatfullhet mot bättre lottade, hopplöshet och sorglig oemottaglighet för det ideella. Men oftare har jag mött den mest beundransvärda förnöjsamhet, den segaste uthållighet under otroliga svårigheter, den lyckliga förmågan att ta vara på de minsta glädjeämnen, längtan efter ideellt livsinnehåll och hos många den levande religiösa tro som förädlar och bär genom de vidrigaste bekymmer.

Då jag nu här går att meddela något av de erfarenheter jag samlat om arbeterskorna och deras arbets- och levnadsförhållanden samt också om den sociala verksamhettill deras bästa som, glädjande nog, upptagits i allt större utsträckning, är det främst för att tillmötesgå förfrågningar från socialt arbetande personer.

Men jag skulle önska att min lilla bok kunde nå till vidare kretsar, till dessa många som tanklöst begagna sig av de tusende lyx- och nödvändighetsartiklar, i vilkas tillverkning arbeterskan ej blott — ofta till underpris — säljer sin arbetskraft utan i oräkneliga fall också säljer hälsa, livsglädje, människovärde. Och jag önskar jag kunde visa människan, där många blott se den mer eller mindre billiga varan.

Därför har jag för denna min framställning icke valt den sociala upplysningsskriftens objektiva form utan vågar på ett mera personligt sätt berätta vad jag lärt och erfarit under min verksamhet bland arbeterskorna och vid studierna av deras förhållanden.

Vad kvinnorna sysselsättas med inom industrin.

En av de första frågor jag ville ha svar på, när jag börjat få intresse för de kvinnliga arbetarna var denna: I vilka yrken inom industrin arbeta kvinnorna egentligen och i hur stort antal?

För att få veta detta måste man gå till Kommerskollegii industriberättelser, där uppgifter härom finnas. Numera äro dessa uppgifter sammanställda i den av K. Socialstyrelsen utgivna månadsskriften »Sociala meddelanden». Av tabellerna där kunna vi finna hur många kvinnor, som arbeta inom den s. k. storindustrin. År 1914 (de sista tillgängliga siffrorna) var deras antal 64,786.

Talrikast är arbeterskornas antal inom den grupp som heter *»textil- och beklädnadsindustri»*. Den innefattar i sig alla våra väverier och spinnerier för ylle, bomull, linne och jute, siden- band- och gardinfabriker, snörmakerier, bindgarnsfabriker samt dithörande färgerier m. m. Dessutom hatt-, möss- och sömnadsfabriker av alla slag.

Sömmerskorna utgöra det största antalet av alla arbeterskor, de representera en mängd olika specialitéer: kappsömnad, linnesömnad, skrädderi, klädningssömnad, modistsömnad, stråhattssömnad, pälssömnad, snörlivssömnad, rosettsömnad och ännu flera. De i 1914 års statistik upptagna sömnadsfabrikerna hade 7,354 arbeterskor, vuxna och minderåriga, medan hela gruppen textil- och beklädnadsindustri hade 35,591. De minderårigas antal inom gruppen var 5,226 och av dessa arbetade de allra flesta i bomullsspinnerierna.

Sverige har väl omkring ett femtiotal textilfabriker, de flesta belägna i Göteborgs och Bohus län. Boråstrakten är ju sedan gammalt känd för sina hemvävda bomullsvaror och sedan handvävstolarna, på vilka på 1850-talet inom endast Älvsborgs län tillverkades 8 millioner meter bomullsväv, utträngdes av maskinerna, uppstod i denna trakt en mängd spinnerier och väverier. Staden Borås har ett tiotal bomullsspinnerier. Stora textilfabriker finnas för övrigt i Göteborg, Norrköping, Malmö, Stockholm, Karlskrona, Gävle, Uddevalla, Halmstad, Södertälje, (i de två senare städerna finnas jutefabriker) m. fl. ställen.

En annan industrigrupp, där kvinnor i stort antal arbeta, är *livsmedelsindustrin* som år 1914 hade 13,943 vuxna och 1,619 minderåriga kvinnliga arbetare. Hit räknas tobaksfabrikerna med omkring 4,000 arbeterskor, mejerierna med 2,720 kvinnor, chokolad- och karamellfabriker, där de minderårigas antal är stort, bagerier, sockerbruk, bryggerier och läskedrycksfabriker, charkuterier, fiskberedningsanstalter, konservfabriker och andra fabriker för livsmedelstillverkning. De förnämsta tobaksfabrikerna ha vi nu, sedan Monopolet övertagit

tillverkningen, i Stockholm, Malmö, Gävle och Södertälje. Bagerier och bryggerier med kvinnliga arbetare finnas så gott som över hela landet, i sockerbruken är kvinnornas antal ej vidare stort, men chokoladfabrikerna i Malmö sysselsätta rätt många kvinnor. Anjovisindustrin på västkusten, där arbetet är säsongarbete, ger en hel del kvinnor trägen sysselsättning under den tid sillen »går till», och i mejerierna har kvinnan ett inbringande och nyttigt arbete.

Inom den *grafiska och pappersindustrin* finna vi detdärnäst största antalet arbeterskor. Kartongfabrikerna, bokbinderierna, påsfabrikerna och andra liknande pappersvarufabriker hade år 1914 4,095 vuxna och minderåriga kvinnliga arbetare. Och i boktryckerier, grafiska anstalter, tapetfabriker, pappersbruk och pappersmassfabriker arbeta övriga kvinnor inom denna industrigrupp.

En annan grupp, *läder-, hår- och gummiindustrin* innefattar skofabrikerna, där över 4,000 kvinnor voro anställda 1914, päls- och skinnvarufabriker, gummifabriker, garverier o. s. v. Sammanlagda antalet av vuxna och minderåriga arbeterskor var 1914 i denna grupp 5,939.

För övrigt arbeta kvinnor i snart sagt alla industrier. Vi finna dem i stort antal i tändsticksfabrikerna, i tvål-, ljus- och parfymfabrikerna, i järn- och stålvarufabriker, fabriker för elektriska apparater, glödlampsfabriker, guld-, silver- och metallfabriker, i mekaniska verkstäder, i torvindustrin, i porslinsfabrikerna, i glasindustrin, i trävarufabrikerna, inom möbelindustrin, i stenbrott och malmgruvor, där de sortera malmen, i tegelbruk, i sågverk, ja, t. o. m. vid skeppsvarv och i gas- och elektricitetsverk och vattenverk äro kvinnliga arbetare anställda.

Inom *bergshanteringen* är ju kvinnan förbjuden att arbeta under jorden, eljest funno vi henne säkert också i gruvorna och vi veta ju att hon, ehuru ej så mycket som förr, arbetar som hantlangerska inom byggnadsfacket, vilket dock ej ingår i kommerskollegii siffror över storindustrin.

Dessa siffror visa att kvinnornas antal inom storindustrin år 1914 var 64,786, därav 52,425 vuxna och 12,361 minderåriga.

Glädjande nog har de minderårigas antal minskats, medan hela antalet kvinnor ökats. År 1905 var kvinnornas antal 54,165. Procenten av kvinnliga arbetarei förhållande till de manliga (här räknas icke minderåriga) har dock ej stigit mycket, den var 1896 17.0 och 1914 17.8. Att kvinnorna göra för stort intrång i de manliga yrkena kan väl icke sägas.

Men den officiella statistiken omfattar ingalunda alla kvinnliga arbetare. Ett stort antal äro anställda inom hantverket och hit kan man räkna alla smärre sy ateljéer, tvätt- och strykinrättningar, små hembagerier, damfriseringar o. s. v. En mängd kvinnor mottaga från förläggare, fabriker, engrosaffärer eller småhandlare, arbete i sina hem såsom sömnad av olika slag, även handsksömnad, trikåstickning och maskning, vävnad, pappersarbeten, silverpolering m. m. Dessa hemarbeterskor äro i regeln de sämst ställda av alla arbeterskor.

Bakom de siffror statistiken visar kan jag se dem för mig, de många olika yrkesarbeterskorna såsom jag kommit i beröring med dem hemma och i utlandet, vid arbetet eller i deras hem, på föreningsmötena, aftonsamkvämen eller sommarhemmen och vid sommarmötena. Det finns åtskilligt som är karakteristiskt för olika yrkesutövare, och det är ju naturligt att det blir skillnad mellan dem som ha ett finare, mer smak och intelligens krävande yrke och dem som ha ett grovt eller smutsande arbete. Det kan inte bestridas att tvätt, lumpsortering, stuveriarbete, arbete i sågverk och vid tegelbruk ej sällan verkar förråande, medan ett snyggt och trevligt arbete såsom finare sömnad, porslinsmålning, typografyrket m. m. kan ha ett förädlande inflytande på sina utövare.

Stockholm är den plats i Sverige, där vi finna de flesta arbeterskorna, de vuxnas antal där är omkring 12,000, de minderårigas omkring 2,000 d. v. s. de som den officiella statistiken omfattar. För övrigt är det, som nämnt, de trakter av vårt land där textilindustribedrives, som ha att uppvisa det största antalet kvinnliga arbetare.

Huvudstaden utövar en stark dragningskraft på arbeterskorna som på andra kategorier av människor och för varje år komma stora skaror av unga landsortsflickor att där söka sin utkomst. Somliga ha förut haft anställning i

fabrik eller lärt att sy, andra ha haft husligt arbete, andra komma direkt från sina hem utan alla förkunskaper. Alla komma de med stora förhoppningar om god förtjänst, de ha hört att man skall få bra betalt i Stockholm. Tolv, fjorton kronor i veckan synas dem som äro ovana att äga reda pängar, som en lysande inkomst, men till den komma de icke genast. Och med de höga levnadskostnaderna i storstaden räkna de oerfarna landsflickorna sällan. Det blir för de flesta ett vida strävsammare och vida mer försakande liv än de föreställt sig och icke sällan lider deras hälsa av såväl luftombytet som jäktet i Stockholmslivet.

I den tidiga morgonen, när många av oss andra ännu sova och gatorna i de finare kvarteren i staden ligga tysta och öde, skynda fabriksarbeterskorna och sömmerskorna till sitt arbete. Det händer mig ofta, då jag vaknar i den kalla och mörka vintermorgonen, att mina tankar ila till dessa skaror, som i stadens arbetarkvarter på Söder, Kungsholmen och längst bort i Birkastaden och Johannes församling äro på väg till sitt arbete eller redan börjat det. Många ha hushållsbestyr, innan de bege sig av, många — både gifta och ogifta — måste i förbifarten lämna ett eller flera barn på barnkrubban för att kunna ha arbete utom hemmet. Redan kl. 6 f. m. börjar arbetet vanligen i textilfabriker, bryggerier, och en del fabriker för livsmedel, medan det på de flesta övriga arbetsställen tar sin början kl. 7 eller 8.När samhällets mindre morgontidiga medlemmar gå till sina förrättningar, ha maskinerna i de stora fabrikshusen redan länge varit i gång och på de större och mindre syateljéerna sitta rader av kvinnor sedan flera timmar böjda över arbetet.

Under årens lopp har jag haft tillfälle att se arbeterskor inom en mängd olika yrken i full verksamhet och att samla material angående arbets- och löneförhållanden. Fabriksledningen beviljar ju icke alltid utan en viss misstro tillstånd till besök i arbetslokalerna och att samtala med personalen är naturligtvis på de flesta ställen förbjudet.

I en del fabriker däremot — särskilt sådana med endast kvinnlig personal — har jag blivit uppmanad att tala med arbeterskorna och begära upplysningar av dem själva. Mina anteckningar från sådana studiebesök och resor ge, vid sidan av de fakta angående arbetstid, raster, hygieniska förhållanden, ackordspriser o. d. som jag samlat, även några, jag skulle vilja kalla dem »blixtbilder» från arbetsplatser, där jag fått tillfälle att se och höra något mer än på de övriga. Ehuru flera av dessa »bilder» äro tagna på olika tidpunkter och därför icke återgiva förhållandena sådana de äro i dag, ge de dock en föreställning om arbeterskornas sysselsättningar i olika yrken och kunna kanske vara av intresse.

Blixtbilder från fabrikerna.

I syfabriken.

Det är ett sorl i porten, ett stim i trapporna, ett ideligt gående i dörrarna. Omkring 300 kvinnor, kontorspersonalen inberäknad, sysselsättas vid fabriken och nu komma de alla att börja arbetet. Kölden ute har lockat fram rosor på eljest bleka kinder, men fingrarna äro stelfrusna på litet var och man måste tina upp dem en smula, innan man kan börja arbetet.

Snart är likväl den systematiskt ordnade tillverkningen av stärkskjortor, chemisetter, kragar och manschetter i full gång. En manlig tillskärare, biträdd av ett par flickor, som ordna tygstyckena, skär till de olika modellerna efter trämallar, som fastskruvas över ända till 150 på varandra lagda tyglager, den elektriska maskinen för kniven med ett krasande ljud som genom ett enda stycke. Sedan hopläggas sammanhörande bitar av andra flickor, stämplas av de två stämplerskorna, som i oavbruten takt låta stämplingsmaskinerna smälla upp och ned hela dagen, och sammanbuntas sist i dussin. Paket om fem dussin i varje av kragar, manschetter och skjortor i en mängd olika former och storlekar ligga ordnade i facken av de hyllor som från golv till tak kläda tillskäringsrummets väggar, och trämallarna för de flera hundra modeller som på en gång föras i handeln, ligga likaledes ordnade och numrerade.

I de stora, ljusa salarna sitta sömmerskorna vid sina i rader stående maskiner. Varje sömmerska är specialistpå en viss del av tillverkningen och har därigenom uppnått en hög grad av skicklighet på sitt lilla område. Manschettsömmerskorna sy endast manschetter. Eller endast randstickar dem, kragsömmerskorna ha också de detaljarbete på endast kragar, tråcklerskorna vända och tråckla och vända och tråckla och deras fingrar flyga upp och ned. Noggrannhet och ihärdighet fordras av dem alla för att de olika artiklarna skola bli precis som de skola vara, hela dussinen på millimetern lika stora och lika väl sydda.

De flesta arbeterskorna ha varit här länge, många äro riktigt gamla. Några av dem ha förut varit vid maskinerna, men sedan ögonen ej längre äro så goda, tråckla de. Förtjänsten på tråcklingsarbete är usel — 8, 9 kronor i veckan. Sömmerskorna ha just inga lysande inkomster de heller, fabriken har ej höjt priserna nämnvärt under årens lopp, 30 à 36 öre dussinet för kragar få skickliga maskinsömmerskor för beställt arbete — utan knapphål — det blir 10, 12, 14 kronor i veckan på sin höjd. »Ja, hit vill inga unga flickor komma», säger sömmerskan vid den underliga maskinen, som på ett utomordentligt fint sätt »kastar» rispet på manschett- och kragkanter, innan de vändas inåt, »det är för noga med arbetet och för lågt betalt, tycka de. Men den som har suttit här hela sitt liv, får allt hålla ut».

Sysalarna är fabrikens ena avdelning, »tvätten» är den andra. Där gå kragar och manschetter genom många händer och passera en mängd maskiner, innan de fått den styvnad och den glans de skola ha.

I stryksalarna är det rent och ljust. 40 à 50 strykerskor föra med schwung de heta och blanka järnen över det vita linnet, så det ångar av det.

Se på henne där, som stryker manschetter! Först tar hon några långa kraftiga tag fram och åter, sedan glansas manschetten. Så göres randen runt omkring den medstrykjärnets kant, till sist randas den inifrån, synas noga och lägges slutligen i korgen till de förut färdiga.

Tungt är det, det är säkert, att från morgon till kväll stå vid strykbrädet. Men det finns de som stått här i 20 år och bara strukit kragar. 14, 15—17 kronor kan en god strykerska förtjäna i veckan, vid övertidsarbete mer. Men då ge de sig inte mera tid att vila än då de slänga i sig kaffetåren på frukost och eftermiddag och middagsmaten, som de ha med sig och värma på hällen bredvid strykugnarna. Även sömmerskorna få värma sin mat här, om de vilja, men en del av dem gå hem. Matsal finnes ej och det smakar just inte att äta i arbetsrummet. Men i ruskigt väder är det bra att kunna stanna kvar och slippa slita på ytterkläderna, mena de.

Om de inte bli förfärligt trötta?

Jovisst! Men när man blir van att stå hela dagen eller vid det ständiga stillasittandet, känns det inte så påkostande.

»Ja, se vanan är halva naturen», bekräftar en sömmerska. »Innan jag kom hit hade jag tjänat och då fick jag gå från morgon till kväll. Nu sitter jag i stället och det har jag gjort i 10 år. Det kan vara lika bra det ena som det andra. När en kan en sak är det bara att knoga på så länge en står ut.»

»Och se’n kommer en på fattighuset», mumlar en flicka, som har huvudet ombundet med en sjal och ser ytterst tärd ut. »Det blir bara elände till sist och — — —» Hon avslutar inte meningen, ty föreståndaren, som varit i andra salen, närmar sig.

»Fabriken är en av de största i sitt slag», säger han, »och våra artiklar måste vara både billiga och väl arbetade för att kunna tävla med de utländska fabrikaten. Det finns kragar, som säljas för 2:50—3 kr. dussinet, men folk som köper dem, kan nog kritiseradem. Inte förstår allmänheten vilket arbete som lägges ned på varenda krage och genom hur många händer den måste gå, innan den blir färdig. Inte kan kunderna förstå vilken noggrannhet och skicklighet det fordras för tillverkningen av dessa synbart så enkla artiklar.»

»Nej — inte tänka de på hur sömmerskan och strykerskan få streta och arbeta för en ringa lön.»

»Sömmerskan och strykerskan», föreståndaren rycker beklagande på axlarna. »Ja de få vara tacksamma att vi ge dem arbete. Om vi stängde fabriken, vad skulle de då ta sig till? Det vore inte lätt för dem att få annan sysselsättning. De få vara nöjda. Jag undrar just om folk skulle vilja betala mera för varorna för deras skull.»

Cigarrettfabriken.

En för den ovane kväljande lukt slår emot mig, då jag kommer in i stripningsavdelningen, där de torra tobaksbladen repas av sina stjälkar. Detta är det första som företages med dem.

Salen är lång och smal, men det är högt i taket och goda ventilationsanordningar. Annars skulle det nog vara mycket besvärligt att arbeta här, så som det dammar av tobaken. Det retar till hosta.

»Må ni inte illa av dammet och tobakslukten?»

Arbeterskorna le åt min fråga. »Jo till att börja med, förstås, men det går över, när man blir van. Visst har man huvudvärk emellanåt, det är klart, men farligt är det nog inte. Värre är det i cigarrfabriker, i små och illa ventilerade är det värst».

De sitta vid stora, fyrkantiga bord, som stå längs väggarna. Bordskivorna äro delade i fyra lika delar och varje del är försedd med en fyrkantig öppning, undervilken en djup, till golvet nående låda är anbragt. Tobaksbladen stjälpas upp på mitten av bordet, vid vilket fyra arbeterskor sitta och stripa tobaken över var sin låda.

Några sitta ej vid bord utan på ett slags stol, fastsatt mellan två lådor, så brukades det förr i cigarrfabrikerna och då var det mest gamla gummor som stripade, här äro de flesta yngre och medelålders kvinnor. Jag minns ett besök jag gjorde för en tjugu år sedan i en cigarrfabrik, där stripningsavdelningen gjorde ett tröstlöst intryck. De som arbetade där, sågo så smutsiga, så tärda och fattiga ut, flera av dem voro fattighusgummor och de sutto så krokiga och stripade med stela skrumpna fingrar. Det var en ömklig tavla och luften i lokalen var också sådan att jag sent glömmer det besöket. Här går arbetet med fart, det tycks vara endast fullt arbetsdugligt folk, som användes, de flesta se snygga ut i stora förkläden, som fabriken består. Somliga av arbeterskorna ha brokiga dukar knutna om håret, andra ha mössor, som sluta till om huvudet. Det behövs väl för dammet. Ett par småflickor ha till uppgift att bära omkring tobaksbladen, de dela ut stora fång i taget, det går med fart.

Ofta få de minderåriga börja här för att sedan komma upp i de avdelningar, där mera krävande arbete utföres. I stripningen fordras ingen vidare uppmärksamhet, endast en smula rörlighet i fingrarna och flit förstås, om man skall hinna förtjäna något. Smutsigt, intresselöst, föga inbringande är stripningsarbetet, men det måste ju göras — det är väl minst ett femtiotal kvinnor i salen.

I våningen ovanpå äro de salar, där cigarretterna tillverkas med maskin, men det finns också en liten avdelning i fabriken, där några fina sorter göras för hand.

I en sal stå hylsmaskinerna, i en annan cigarrettstoppningsmaskinerna. De som sköta hylsmaskinernamåste vara mycket uppmärksamma, så att hylsorna bli bra, dessa kunna nämligen bli oljiga eller mindre fina och då räknas de som utskott. Det förlorar arbeterskan på. Hon är inte litet stolt över sin fina maskin, som för den oinvigde ser mycket märkvärdig ut. Där löpa kring två hjul — ett till höger och ett till vänster i maskinen — pappersremsor, tillskurna i den bredd som fordras, på det ena hjulet tunnt papper till cigarrettens hylsa, på det andra tjockare papper till munstycket på cigarretten. Maskinen skär och rullar ihop en hylsa och ett munstycke samtidigt. Detta sker automatiskt och automatiskt föras därpå hylsans och munstyckets ändar tillsammans, så att de trädas i varandra och fästas ihop. Därpå faller den färdiga hylsan ned i uppsamlingslådan.

När jag ser maskinen arbeta, tycker jag det ser ut som om den skötte sig själv mycket ledigt.

»Vad gör fröken då?» frågar jag ofrivilligt arbeterskan, som står bredvid.

»Jag sköter maskinen, hela maskinen, förstås.» Svaret ges i förnärmad ton och jag förstår att hon har ett mycket viktigt arbete. Jag får veta att hennes maskin kan göra 6,500 hylsor i timmen och att det beror på hennes påpasslighet hur många som bli prima och hur många som bli utskott. Vid avlöningen får hon 2 öres förhöjning på timlönen, då det är mindre än 1 % utskott och lika mycket, då det är mindre än 0,04 % oljiga hylsor. Det lär vara rätt enerverande att sköta dessa hylsmaskiner.

Vid cigarrettstoppningsmaskinerna stå arbeterskorna på höga pallar och mata maskinerna med tobak, de stoppa in den med händerna. Maskinens konstruktion liknar delvis hylsmaskinens, i det hylsan kommer från ena sidan, tobaken från den andra, hylsan fylles och faller färdig i lådan. Denna maskin stoppar ända till 6,400 cigarretter i timmen och där stå många sådana maskinerbredvid varandra. Det blir väl millioner cigarretter, som göras på en enda dag.

Och så mycket arbete som utföres för denna egentligen mindre nödvändiga vara. I denna fabrik sysselsättas omkring 400 personer. Där är ju en stor avdelning för tillverkning av påsar och kartonger till cigarretterna, en avdelning där kartongerna fyllas, en där de packas in.

Jag ser hur snabbt flickorna fylla askarna, hur andra klistra igen dem, hur påsar fyllas och förseglas, det är mest ungdom, som sysselsättes med detta.

Jag får veta att varje arbeterska, som fyllt 18, år har rättighet att vid veckoavlöningen få 25 cigarretter till eget bruk — jag undrar om de bry sig om att röka, men frågar ej. Kanske är frestelsen här icke så stor som i den där karamell- och chokladfabriken, där flickorna visiteras varje dag.

Det ser ut som om arbeterskorna här voro belåtna och glada. Allt i fabriken tycks vara ändamålsenligt inrättat. I frukostrummet, som är trevligt, finnes kaffe att köpa. I salarna är det ovanligt gott om tvättfat och handdukar, luftväxling och renhållning tycks vara väl skötta.

Jag träffar, då jag lämnar fabriken, en äldre cigarrarbeterska, som jag känner, hon går utanför porten och väntar på sin dotter. »Ja, det är inte oävet med förtjänsten därinne», säger hon. »Min tös är knappast tjugu år och hon har 30 öre i timmen, det blir inte så litet. Men någon egentlig yrkesskicklighet fordras det ju inte. Jag är i cigarrfabriken och hos oss gör vi mest handarbete. Vi är yrkesskickliga vi, somliga av oss ha hållit på 20, 25 år och längre. Jag är cigarrmakerska. Men ryskorna, som arbetar hos oss är de styvaste, de förtjänar allt mycket mer än vi, så fortfärdiga som de är. Där finns ett par ryskor, som har ända till över 50 kronor i veckan, ackordsarbete, naturligtvis. Men så har deockså arbetat i yrket sedan de var 10, 11 år, jag vet en som började redan då hon var 8 år — det var i Ryssland, förstås.»

Där stannar en vagn vid fabriksporten; den är fylld med stora tobaksbalar, material till cigarretter i tusental och åter tusental.

»Än så länge finns det tobak», säger cigarrmakerskan, då jag tar avsked. »Den kan inte ätas, så de kan då inte lägga beslag på den och det är för väl, Man behöver allt ha sin förtjänst i dessa dyra tider.»

I trådgardinfabriken.

Därnere i de stora salarna, där maskinerna gå, är det mest män som arbeta, men högst uppe under taket i den stora byggnaden i en ateljéliknande låg och smal sal sitta ett hundratal arbeterskor. De sitta i rader, var och en har ett stort stycke gardinväv, i vilket de för hand stoppa de hål som uppstått under vävningen.

Det gör ett underligt beklämmande intryck att se ut över denna skara mest unga kvinnor. De sitta sammanhukade på låga, bakåtsluttande pallar och hålla tyget spänt över sina knän genom att stoppa in det under knäna och pressa upp underbenen omkring det. Det stora, tunga vävstycket ligger på golvet bredvid arbeterskan och tyget skjutes under arbetet bit för bit fram över hennes knän. Fort måste det gå, om man skall hinna förtjäna något, och de flesta ha också hunnit förvärva en mycket stor färdighet, nålarna flyga upp och ned genom det tunna tyget, broderande blad, blommor, ornamenter, allt efter som hålen och mönstret äro på trådgardinerna. Nu tar en av arbeterskorna, en blek, ljus flicka, upp en sång och några av de andra stämma in. »Jo, de få gärna sjunga», säger föreståndarinnan.»Men det går inte så bra, när man sitter så där, man kan nog inte få fram rösten riktigt.»

»Men varför måste de sitta på det där sättet? Det görs ju så många uppfinningar, har ingen kunnat hitta på ett bättre sätt att hålla detta arbete.»

»Det är den skottska metoden», svarar föreståndarinnan, »och den brukas i alla gardinfabriker. Man vet inte om något annat sätt.»Detta sätt lär nu vara bortlagt i många gardinfabriker.

Vid ena långväggen i salen äro några småflickor sysselsatta med att lägga ihop tygstycken samt putsa kanter på gardiner och jalousier.

Där sitter en och klipper efter en i tyget vävd rand ut uddar på spetsar till likkistor. »Sov i ro, sov i ro!» står det invävt i spetsen den ena metern efter den andra. Och flickan klipper fort, men med en likgiltig, trött min. »Om arbetet inte är trevligt? Jo vars, det är snyggt och lätt.»

»Hon har hållit på några månader nu», berättar föreståndarinnan. »Ett tag slutade hon för att ta plats i familj, men hon kom snart tillbaka.»

»Så, du trivs bättre här?»

»Ja då.»

»Hon skall väl få lära sig stoppa väven, hon med, så småningom», säger föreståndarinnan med en uppmuntrande nick.

Flickan ser litet gladare ut, saxen börjar gå ännu fortare.

»Klipper du 'Sov i ro’, hela dagen?»

»Nej då, ibland klipper jag 'Vila i frid’, vi ha sån’a spetsar också.»

Det låter så torrt och likgiltigt, men när de närmaste kamraterna börja skratta åt hennes svar, kastar hon plötsligt saxen ifrån sig och skrattar alldeles ohejdat hon med.

Från glödlampfabriken.

Det är flera stora salar, där glödlampor beredas, formas, avprovas, och i alla tjänstgöra så gott som uteslutande kvinnor.

Men disponenten, som för mig genom fabriken, har bråttom, han låter mig ej se närmare hur arbetet går till, ej heller förklarar han något. Han tycks bara vilja fort nog komma igenom de stora salarna fram till den avdelning, där han sagt sig kunna placera ett par femton- och sextonåriga systrar, åt vilka jag just hör efter arbete.

Så komma vi då till denna sal. Det är där själva strumporna till gasbelysning av tunt vitt garn stickas i långa, smala räckor.

Åttio maskiner är det härinne. I fyra rader stå de utefter salens längd och hjulen surra och bullra nästan som i en textilfabrik.

Maskinerna äro automatiska, de se ut ungefär som rundstickningsmaskiner för vanliga strumpor, men äro olika konstruerade, efter vad jag tycker mig finna. Och de äro smäckrare. Runt, runt svänga hjulen, upp och ned gå kolvar och hakar, medan den skira, vita vävlängden hastigt växer och samlas i lådan under maskinen.

Bredvid varje maskin står en stol och på den sitter en flicka — de flesta se unga ut — och medan maskinen taktfast svänger och väver meter efter meter har arbeterskan ingenting annat att göra än att se på maskinen. De fina hakarna kunna nämligen hoppa ur och då blir det fel i stickningen. Händer detta, måste maskinen stoppas, strumpan klippas av och en ny längd börjas. Flickans uppgift består alltså i att vakta maskinen och se att denna icke gör något fel — förklarar disponenten.

»Då maskinen måste stoppas för fel eller för att få nytt garn, kan det bli en timmes arbete, kanske mer —men annars är det mest att sitta och med ögonen följa maskinens slag »

»Det är då ett själsmördande arbete», vågar jag anmärka.

Disponenten visar på en av de äldre flickorna längre ner i salen. »Åja, men när de bli vana, ha de ofta en bok, som de titta litet i. De lära snart konsten att läsa med ena ögat och se på maskinen med det andra», skrattar han, »och vi vill inte förbjuda dem det lilla nöjet. De sitta nog på sina böcker allesammans nu. — Nio timmars arbetsdag och 1:50 om dagen ha de.»

Ja, det kanske var humant nog. — Men för mig är det en sorglig syn att se alla dessa ungdomar utan något verkligt arbete, som kan ta deras krafter och intresse i anspråk. Jag undrar också om det inte är enerverande att stirra på den arbetande maskinen och maskorna i väven, om de inte bli trötta bara av stillasittandet, om ej deras ögon lida, helst när de läsa i smyg på samma gång som de bevaka maskinen.

Men disponenten försäkrar mig att de ha ett lätt göra och bra förtjänst. »Det är ju mest unga töser, de sitta här några år, sedan få de något annat arbete. Sådana flickor kan ju aldrig något i alla fall, de få vara tacksamma att kunna förtjäna 9 kronor i veckan så pass lätt.»

»Ja, och så måste ju detta arbete göras.»

»Naturligtvis, fabriksarbetet *är* sådant.»

Löne- och arbetsförhållanden i en del yrken.

Lika lön för lika arbete är en gammal fordran från de självförsörjande kvinnorna inom olika yrken och samhällsklasser. Men blott alltför långsamt tränger den satsen igenom. Det har nu en gång blivit så gott som ett axiom att kvinnan varken har eller bör ha lika stora fordringar på livet som mannen och därför måste hon nästan alltid nöja sig med lägre lön än han. De undantag som finnas tjäna endast till att skarpare belysa regeln.

I fabrikerna är det naturligtvis åtskilligt arbete som kvinnan på grund av ringare fysisk styrka måste avstå ifrån, hennes arbete är ofta lättare än mannens och pålägger därför ett mindre mått av ansvar än hans. Men där män och kvinnor utföra alldeles samma arbete, borde lönen för bådas skull vara lika och samma kompetensvillkor uppställas.

Angående arbeterskornas löner är det i allmänhet svårt att erhålla tillförlitliga uppgifter, då varken arbeterskorna själva eller deras arbetsgivare gärna lämna uppgifter härom. Någon officiell lönestatistik finnes ej. I de yrken, där fackföreningar finnas och ordentliga arbetsavtal uppgjorts, är det naturligtvis lättast att få veta minimilönerna, men just i de företrädesvis kvinnliga yrkena existera endast få fackföreningar. Det finns ju för övrigt en hel del fabriker, där ingen av personalen är med i organisationen och där arbetsgivaren ensam bestämmer lönernas storlek.Ett av de bästa yrkena är *typografens*. Innan den s. k. nattarbetslagen kom till, kunde sättarinnorna i tidningstryckerier förtjäna fullkomligt lika mycket som sättare med samma slags arbete, 36 kr. i veckan och mer.

Nu, när kvinnor ej få användas i nattarbete, kunna de ej längre få sådana platser, där nattarbete och mycket övertidsarbete fordras. De arbeta nästan uteslutande i civiltryckerier.

Svenska Typografförbundet, typografernas fackförening, räknade vid slutet av år 1916, 337 kvinnliga medlemmar, och den lönetariff som nu gäller sedan juli 1914, har liksom den förra lika löneberäkningar för män och kvinnor, då de utföra samma arbete.

Tariffen har 5 olika löneklasser, av vilka den första omfattar de i Stockholm och i dess närhet — 15 kilometer från Stortorget — belägna tryckerierna, de övriga olika landsortstryckerier. Kvinnor arbeta som handsättarinnor, buntmakerskor, korrekturavdragerskor, iläggerskor vid pressarna, sliperskor, ombryterskor och med olika slag av hjälparbete. Sättarinnor förtjäna nu i Stockholm minst 29 kr. i veckan de 3 första åren, sedan de äro utlärda; sedan minst 31 kr. i veckan, då de ej ha ackordsarbete. Ackordslöner för sättning beräknas efter visst pris för sättning och avläggning av 1,000 bokstäver, olika för olika stilar.

Iläggerskor och ombryterskor få efter fyllda 25 år minst 18,70 och 16,65 i veckolön i Stockholm, i landsorten minst 16,65 och 15,10 i veckan. Kvinnliga lärlingar förtjäna vanligen 6—10 kr. i veckan de två första åren.

Ordinarie arbetstiden i tryckerier är för maskinsättare och i tidningstryckerier för dagliga tidningar 48 timmar i veckan, men vid allt övrigt typografarbete 51 timmar i veckan. Arbetstiden är från 7 f. m. till 7 e. m. Vid övertidsarbete få ju de kvinnligatypograferna ej arbeta mer än att de ha 11 timmars nattvila, men vid brådska, särskilt under höstmånaderna, kan övertidsarbetet, vanligen till kl. 9 e. m., pågå dag efter dag ett par månader i sträck.

Alla typografer, som arbetat minst ett år i yrket, äro enligt avtalet berättigade till en veckas årlig semester; de som arbetat 20 år och däröver, få 2 veckor.

Ett annat yrke, som ger arbeterskorna bra förtjänst, är *bokbinderiyrket*. Där såväl som inom typografyrket är lärotiden 3—4 år, om man vill bli riktigt utlärd. Men numera har även i bokbinderiet arbetet blivit mer och mer fabriksmässigt, i det maskiner användas, där förr endast handarbete förekom.

Enligt 1916 års lönetariff ha kvinnliga bokbinderilärlingar som minimilön första året 15 öre i timmen, andra året 20 öre, tredje året 25 öre i timmen. Utlärda kvinnliga bokbinderiarbetare ha de två första åren 28 öre i timmen, med 1 öres tillägg varje år upp till det sjätte året.

En bokbinderiarbeterska kan alltså, om hon arbetat 9 år i yrket, förtjäna 34 öre i timmen, vilket med 10 timmars arbetstid, blir 3,40 om dagen. Naturligtvis betalas ofta något högre priser till skickliga arbeterskor, särskilt i Stockholm. I landsorten äro lönerna enligt tariffen reducerade med 2 1/2—4 1/2 procent av Stockholmslönerna.

Bokbinderiarbeterskor, som stå vid fals-, häftnings-, paginerings- och linjeringsmaskiner, få, om de äro utlärda och fyllt 21 år, följande timlön: första året 32, andra året 33, tredje året 34, fjärde året 35 öre i timmen. Vid övertidsarbete få bokbinderskor 33 1/2 % de två första timmarna, 100 % för all annan övertid och för söndagsarbete. För övertidsarbete på jul- och nyårsdagar betalas 150 % å de vanliga lönerna.

Kvinnliga lärlingar i bokbinderiyrket ha en

minimilön av första året 15 öre, andra året 20 öre, tredje året 25 öre i timmen.

Ett annat yrke, där förtjänsten är relativt god är *skonåtlerskans*. I medelförtjänst kan en skicklig skonåtlerska ha 18 — 20 kr. i veckan, många förtjäna mer.

I de finare sömnadsyrkena, där skicklighet och smak fordras, är förtjänsten också god. Sömmerskorna äro anslutna till Skrädderiarbetarförbundet och det finns en del olika fackföreningar, (ibland ha sömmerskorna i ett större etablissement sin egen fackförening) men det stora flertalet sömmerskor äro icke organiserade.

Kappsömmerskorna äro mycket beroende av säsongen. Den som är skicklig i sitt yrke och arbetar *för* eller *hos* en finare affär, kan under säsongen förtjäna upp till 40 kr. i veckan, men vanligaste veckoförtjänsten blir dock 16—24 under tider, då ej mycket övertidsarbete förekommer.

Då arbetet från kappfabrikanterna lämnas ut till »mellanhänder» som i sin tur ha engagerat sömmerskor, som hjälpa dem, är det klart att de löner dessa flickor erhålla, ej bli så stora. För några år sedan betalades på ett ställe för kappor, som drogo 20—30 timmars arbete, 3 och 4 kr. stycket i sylön av fabrikanten. Att »mellanhanden» som fick släppa till tråd och silke, lokal, maskiner samt lyse och kol till pressning, ej kunde betala de arbeterskor som hjälpte henne så särdeles mycket, är lätt att förstå. Just hos dessa småsömmerskor och på mindre ateljéer förekommer det mesta övertidsarbetet.

Klädningssömmerskor ha vanligen dagspänning 2—4 kr., eller veckolön 14—16 kr., men på finare ställen betalas mer. Detta är Stockholmslöner. I landsorten få sömmerskorna nöja sig med betydligt mindre löner.

Sämst ha i alla tider *linnesömmerskorna* haft det, helst de som ta emot arbete i sina hem från småaffärer eller sy för manufakturlager. Beställt arbete betalas bäst. I de elektriska syfabrikerna kan en sömmerska förtjäna 16—20 kr. i veckan beroende på vad hon har för arbete och om hon är skicklig, men för de flesta är genomsnittsförtjänsten 11—14 kr. i veckan.

Päls-sömmerskor och *möss-sömmerskor* ha rätt god förtjänst, men deras arbete är mycket beroende av säsongen. *Rosettsömmerskor* sy dels i fabriker dels i sina hem, de ha en genomsnittsförtjänst av 12—16 kr. i veckan. *Modisterna* äro också beroende av säsongen, april och maj är deras brådaste tid, då mycket övertidsarbete förekommer. De skickligaste ha årslöner 1,000, 1,200, 1,500 kr. och mer, andra ha månadslöner 60—75 kr. då de icke äro fast anställda. Men »förarbeterskorna» ha vanligen veckolön 12—15—20 kr., detta i Stockholm. Deras säsong är kort, men de få arbeta hårt så länge den varar.

I *textilfabrikerna* arbeta kvinnor som väverskor och spinnerskor. Lönerna där utgå dels som timpenning dels som ackordslön. I linnespinnerier t. ex. *kan* man vid ackordsarbete förtjäna 15—16 kr. i veckan veckoförtjänsten, utbetalad efter timlön, blir dock vanligast 12— 13 kronor. I jutespinnerier är det något bättre, vid ackordsarbete *kan* veckoförtjänsten bli 20—22 kr. men är för det mesta lägre.

I bomullsspinnerier förtjänar redan nybörjaren 12—14 kr. i veckan. Där blir dock förtjänsten för vuxna ej nämnvärt större.

Väverskor ha som minderåriga vanligen 7—12 kr. i veckan och som vuxna blir deras medelinkomst 14— 16 kronor. Vid ackordsarbete betalas visst per bunt av 60—100 meter väv. För gles juteväv t. ex. 50 öre. För den tätaste linneväven, av vilken man ej hinner med mer än 1 à 2 buntar i veckan, betalas 6 kr. pr bunt, det är högsta ackordspriset.

I väverierna finnas ju numera automatiska maskiner.En väverska kan då sköta ända till 12 vävstolar. Vid sådant arbete är förtjänsten bäst, men arbetet är ansträngande. Vuxna ha vid dylika maskiner 20—22 ända till 26 kr. i veckan, minderåriga ha 14—16 kr. Vid en del textilfabriker i landsorten ha arbetarna fri bostad och vedbrand. Vid arbetsbrist — då fabriken, som de senare åren hänt, får inställa driften av brist på material — ha arbeterskorna på en del fabriker erhållit 50—60 % av sin förutvarande lön.

Tobaksarbeterskor förtjäna som minderåriga efter en timpenning av 14—15 upp till 30 öre omkring 14—18 kr. i veckan, medan vuxna cigarrettarbeterskor ha 18— 24—26 kr:s veckoförtjänst, cigarrmakerskor mer. Särskilt kvalificerade tobaksarbeterskor ha mer betalt, åtminstone i Stockholm, men här som i andra yrken beror förtjänsten i ackordsarbetet på hur rask man är.

Av undersökningar, som gjordes för 10 år sedan (omkr. 1908), framgick att Stockholms arbeterskor i allmänhet hade en veckoförtjänst av 9—10 kr. Ett stort antal hade 12—14 kr. i veckan, men antalet av dem som kunde beräkna att deras inkomst per dag fördelad över hela året var 2 kr. blev ej särdeles stort. Det fanns då förfärande många som åtminstone tidtals måste leva på 6—8 kr. i veckan.

Nu ha ju arbeterskornas avlöningar i de flesta yrken blivit höjda, vanligen med omkring 50%. Men alla levnadskostnader ha ju också stigit oerhört. Kunde man för 10 år sedan säga att 2 kr. om dagen var det minsta en arbeterska i Stockholm måste förtjäna för att kunna reda sig, måste man nu säga att med 3 kr. om dagen kan en ensam arbeterska knappast reda sig.

Av de sämst avlönade arbeterskorna äro dock många minderåriga, som ha hjälp av föräldrar och syskon, andra äro gamla, som ha understöd av vuxna barn eller fattigvården.I Stockholm finnes nu tillgång till billiga bostäder för arbeterskor, som ej ha föräldrahem, för billig mat sörja numer en hel del arbetsgivare och på många håll utdelas under kristiden dyrtidstillägg till lönerna. Arbetsförhållandena i fabrikerna ha också genom den reviderade yrkesfarelagen blivit betydligt bättre, vad luftväxling och utrymme beträffar, och arbetstiden kan ej som förr utsträckas över halva natten å de under inspektion stående arbetsställena.

Kvinnorna inom industrien tilldraga sig alltmer uppmärksamhet från lagstiftarnes sida, men hand i hand med lagens strävan att bereda mer hygieniska arbetsförhållanden går arbeterskornas egen strävan efter bättre levnadsförhållanden. Sådana ernås visserligen icke endast genom större inkomster, men säkert är att en stor del av de kvinnliga arbetarna ännu ha alltför låg förtjänst för att kunna föra en människovärdig tillvaro.

Skyddslagstiftningen och kvinnorna.

Kvinnornas yrkesarbete är ju icke något för vår tid nytt. Under medeltiden funnos kvinnliga skrån och kvinnliga yrkesarbetare. Senare när skråen lyckades utestänga kvinnorna från hantverket, öppnades nya arbetstillfällen för kvinnan genom förlagsindustrin, som begagnade sig (och ännu begagnar sig) av de i hemmen för förläggare arbetande kvinnorna.

Men först med det nittonde århundradet med den nya ekonomiska organisationen, som är byggd på ett kapitalistiskt produktionssystem, har kvinnoarbetsfrågan fått en förut okänd betydelse.

Den begränsning av produktionskostnaderna, som man eftersträvar för att det i den industriella verksamheten nedlagda kapitalet skall giva möjligast stora avkastning, säg man sig kunna vinna genom att i allt större utsträckning använda kvinnlig arbetskraft. Kvinnorna ha ju i alla tider nöjt sig med lägre arbetslöner än männen, därför blev det fördelaktigt att låta dem övertaga sådant industriellt arbete, där de ansågos passa och allt efter som metoderna förenklades och maskinerna blevo mera lättskötta, utvidgades kvinnoarbetets område.

Egentligen var det helt naturligt att industrin, som fråntagit kvinnorna en hel del arbete, som förut utfördes i hemmen, varigenom behovet av kvinnlig arbetskraft i hemmen blev betydligt förminskad, skulle taga denna frigjorda arbetskraft i anspråk. Men arbetet i fabrikerna bjöd kvinnorna helt nya uppgifter och arbetsförhållanden,som visade sig ganska ofta ha ett mindre gynnsamt inflytande på kvinnornas hälsa, icke sällan även på deras sedliga ståndpunkt.

Detta är ett förhållande, som måste väcka vår uppmärksamhet ej endast för kvinnornas egen skull, men emedan det ju innebär en fara för släktet och familjelivet. Erfarenheten har visat att en stor del av dessa kvinnor som från tidiga år ägna sig åt fabriksarbete, när de sedan gifta sig, äro fysiskt försvagade och dessutom ofta, genom sin brist på kunskap om ett hems skötsel, mindre lämpliga att fylla en mors och husmors kall.

I de flesta länder arbeta ett stort antal gifta kvinnor inom industrin, därtill tvingade av att mannens inkomst är otillräcklig för familjens behov. Och för dessa hustrur så väl som för änkor, frånskilda hustrur och ogifta mödrar blir det ju svårt att på samma gång på ett tillfredsställande sätt kunna sköta moderskallet och förvärvsarbetet.

Det är också hänsynen till mödrarnas hälsa och till det blivande släktets sunda växt som givit upphov till de på senare tider allt fler blivna särskilda lagbestämmelserna till skyddande av de inom industrin arbetande kvinnorna.

Så har man i flera länder sökt inskränka kvinnliga arbetares arbetstid till en viss maximalarbetsdag, förbjudit nattarbete samt påbjudit en viss tids vila efter nedkomsten för industriarbeterskor, som föda barn. På sina håll har man också för att lindra den börda som det samtidiga utövandet av förvärvsarbete och moderskap pålägger många kvinnor, infört s. k. obligatorisk moderskapsförsäkring.

Den i januari 1913 trädde den nya svenska yrkesfarelagen av d. 29 juni 1912 i kraft. Denna lag innehåller viktiga bestämmelser, som avse att skyddaarbetarna mot missbruk från arbetsgivarens sida, samt mot ohälsa och olycksfall i arbetet. Och lagen äger tillämpning på varje rörelse, industriell eller icke, vari arbetare användas för arbetsgivares räkning. Undantag göres, när arbetet utföres i arbetarens hem eller av medlem av arbetsgivarens familj eller är s. k. skeppstjänst.

Denna lag omfattar alltså icke såsom våra förut gällande skyddslagar endast arbetare inom industri, hantverk och andra industriella företag.

Den omfattar dels den större fabriksmässiga industrin, dels den mindre industrin och hantverket samt handeln, jordbruket och kommunikationsföretagen. Det blir alltså en stor skara arbetare, som komma in under lagens område.

Förutom de allmänna bestämmelserna om arbetsgivarnes skyldigheter med avseende på skyddsanordningar, med avseende på maskiner, transmissioner, motorer, hissar o. s. v. samt förordningar om arbetslokalernas rymlighet,

luftväxling, renhållning, innehåller lagen också särskilda bestämmelser, angående kvinnors och minderårigas användande i arbete.

Redan i den gamla lagen fanns förbud mot att använda kvinnor till arbete under jord i stenbrott eller gruva, och den nya lagens 18:de paragraf upptager detta förbud. Den 19:de paragrafen säger: »Kvinna, som fött barn, må icke användas i sådant arbete, som angives i § 15 (industriellt arbete med minst 10 arbetare eller drivkraft om minst 5 effektiva hästkrafter eller ock 5 arbetare med drivkraft om minst 3 effektiva hästkrafter), under de sex första veckorna efter barnsbörden, därest icke med läkarebetyg kan styrkas att hon utan men för sig eller barnet tidigare kan börja arbetet.»

»Företer kvinna, som användes i arbete av nämnda slag, intyg av läkare eller barnmorska, att hon med sannolikhet kan vänta sin nedkomst inom två veckor, må ledighet från arbetet ej förvägras henne.»I den gamla s. k. minderårighetslagen föreskrevs 4 veckors barnsängsvila. Den nya lagen har genom sina ovan angivna bestämmelser gjort det möjligt för barnsängskvinna att få sammanlagt åtta veckors vila, därav två veckor före nedkomsten.

Omsorgen om det kommande släktet gör det nödvändigt att söka skydda mödrarna för överansträngning i arbetet just under den tid de skola föda sina barn. Men då hos oss icke finnes någon anordning, som tillförsäkrar arbeterskan underhåll under den tid hon är förbjuden att arbeta, är det ganska naturligt att hon anser förbudet vara till endast för att beröva henne en välbehövlig förtjänst. Också söka ett mycket stort antal mödrar att skaffa sig läkareintyg på att de kunna börja arbeta tidigare än sex veckor efter nedkomsten. Många söka dock fortfarande amma sina barn, då de enligt lagen ej kunna förvägras ledighet därtill.

Förslag till moderskapsförsäkring har emellertid även hos oss förekommit. Samtidigt med yrkesfarelagens behandling i riksdagen år 1912, hade av civildepartementet 1908 tillkallade sakkunnige fullbordat en utredning av frågan om moderskapsförsäkring i Sverige. Men det förslag sakkunnige utarbetat mötte på flera håll, särskilt från arbeterskorna själva så pass starkt motstånd, att det icke kom att föreläggas riksdagen till behandling. I stället begärde dåvarande civilministern ett anslag av 25,000 kr. för understödjande av sjukkassor, som meddela moderskapsunderstöd, vilket anslag också beviljades.

Varför det förslag till obligatorisk moderskapsförsäkring, som framlades av de sakkunnige, väckte så mycket motstånd är lätt att förstå, när man betänker att denna moderskapsförsäkring skulle komma att omfatta huvudsakligast industriarbeterskor, men att 84,7% av Sveriges industriellt arbetande kvinnor enligt sakkunniges egen utredning äro ogifta. Visserligen finnas bland deogifta industriarbeterskorna ett ganska stort antal ogifta mödrar, men då alla arbeterskor från 15—50 årÅldern blev av lagrådet ändrad till 17—49 år skulle vara försäkringspliktiga, kan man förstå att de flesta ej skulle få någon nytta av försäkringen, till vilken de själva skulle vara pliktiga att bidraga med hälften av premierna. Fastmer ansågs att en moderskapsförsäkring efter dessa linjer skulle bli som en premiering av de ogifta mödrarna och en hjälp åt försumliga barnafäder. Från arbeterskehåll framhölls även att all särlagstiftning rörande kvinnligt yrkesarbete har menliga följder för de kvinnliga arbetarnas självständighet, då arbetsgivarna icke finna med sin fördel förenligt att vara bundna av särskilda arbetstider och betalningsskyldigheter för kvinnliga arbetare, detta kunde verka försämring av arbetsmarknaden för kvinnor.

Vad den senaste anmärkningen beträffar, visa erfarenheterna från utlandet att arbetsgivarna i allmänhet utan knot underkasta sig försäkringsplikter av olika slag. Men på de flesta håll i utlandet är moderskapsförsäkringen sammanhörande med sjukförsäkring. Vid diskussionen om förslaget till moderskapsförsäkring framhölls från flera håll att vad vi i Sverige böra sträva efter, det är en obligatorisk sjukförsäkring, där sjukhjälpen utbetalas även som barnsängshjälp.

I Tyskland stadgar yrkesfarelagen åtta veckors barnsängsvila före och efter nedkomsten med förbud för kvinna att arbeta, innan sex veckor förflutit efter nedkomsten. Moderskapsförsäkringen, en del av den obligatoriska sjukförsäkringen, omfattar ej blott industriarbeterskor utan även kontorspersonal, teater- och orkesterpersonal, lärare m. fl. med en inkomstgräns av högst 2,500 mrk. Barnsängshjälp betalas till barnaföderskor, som sista året

före nedkomsten varit oavbrutet försäkrade mot sjukdom med stöd av riksförsäkringen eller ien bergverkskassa. Barnsängshjälpen utgår med sjukhjälpens belopp under åtta veckor; minst sex veckor måste komma på tiden efter nedkomsten. Möjlighet finnes för försäkrad kvinna, som på grund av havandeskap blivit förvärvsoduglig, att erhålla en del av sjukhjälpen under havandeskapet, ävensom att intill tolfte veckan efter förlossningen erhålla en amningshjälp intill sjukhjälpens halva belopp.

I Norge infördes obligatorisk sjukförsäkring år 1910. Försäkringspliktiga äro lönearbetare samt betjänte i offentlig eller privat tjänst, då de fyllt 15 år, med undantag för dem som ensamma eller tillsammans med icke försäkringspliktig make eller maka ha mer än 1,200 kronors inkomst på landet eller 1,400 kronor i stad eller vid sjukdomsfall få full lön under minst 3 månader.

Barnsängshjälpen utbetalas till kvinnliga medlemmar av offentliga eller godkända enskilda eller kommunala sjukkassor, som omedelbart förut tillhört dessa kassor minst 10 månader. Understödet erhålles under sex veckor efter nedkomsten d. v. s. lika lång tid som den norska fabrikslagen förbjuder arbeterskan att återgå till fabriken, då hon fött barn.

Frivillig moderskapsförsäkring finnes i flera länder. De svenska sjukkassorna ha före 1912 endast undantagsvis berett sina kvinnliga medlemmar sjukhjälp vid barnsäng. Av vid 1910 års ingång registrerade sjukkassor, hade endast 28 av 2,449 i sina stadgar upptagit bestämmelse om att barnsängsunderstöd utbetalades antingen i samma ordning som vid sjukdom eller för viss tid efter nedkomsten. Fem av dessa kassor voro avsedda endast för kvinnliga försäkringstagare och hade tillsammans 1,279 medlemmar. Under 1909 hade dessa kassor utbetalat barnsängshjälp med en sammanlagd summa av 332 kr. Till jämförelse må nämnas att fem andra av de 28 sjukkassorna äro fabrikssjukkassor medbåde manliga och kvinnliga medlemmar. Dessa kassors sammanlagda medlemsantal var år 1909: 594 och endast 141 kvinnor. Under 1909 hade i ingen av dessa fem kassor utbetalats någon barnsängshjälp.

Sedan Kungl. förordningen av 1912 kommit, har antalet kassor, som meddela moderskapsförsäkring, ökats betydligt. 1915 fanns det 230 sådana kassor med sammanlagt 87.000 kvinnor som medlemmar. I Stockholm fanns 19 kassor med 23,899 medlemmar. Bidraget utgår under minst 14 dagar, högst 6 veckor med lägst 90 öre, högst 4 kr. pr dag. Statens bidrag till denna försäkring var 50.000 kr. Några av de sjukkassor som meddela moderskapsförsäkring äro »Stockholm» 3,000 medlemmar; »Vänfast» 5,000 medlemmar, »Enighet ger styrka» 7,000, »Vasaförbundet» 1,500, »Nykterhetsfolkets sjukkassa» 18,000, »Nykterhetsvännernas sjukkassa» 8,000 och »Svenska Folket» 2,000 medlemmar.

Vår svenska arbetarskyddslag innehåller emellertid ännu en bestämmelse angående kvinnorna, nämligen nattarbetsförbudet. Genom en lag av d. 20 november 1909 stadgas att kvinna ej må användas i industriellt arbete i vidare utsträckning än att hon kommer i åtnjutande av minst 11 timmars oavbruten ledighet varje dygn. I denna ledighet skall tiden mellan kl. 10 e. m. och 5 f. m. ingå.

Denna lag kom till närmast såsom en frukt av 1906 års internationella arbetarskyddskongress i Bern, i vilken alla Europas stater utom Ryssland, Norge och Balkanstaterna deltogo. Vid denna kongress undertecknades av staternas ombud en konvention rörande lagstiftning angående förbud att använda kvinnor nattetid i industriellt arbete.

Konventionen hade naturligtvis undertecknats endast under förbehåll av samtycke från de respektive ländernas representation och i Sverige behandlades lagförslaget, som på regeringens uppdrag utarbetats av yrkesfarekommittén,först av 1908 års riksdag. Den offentliga diskussion, som uppstod med anledning av förslaget om nattarbetsförbud, var mycket livlig och meningarna för och emot lagen bröto sig ganska skarpt. Särskilt från kvinnohåll gjorde man invändningar. Dels genom den första svenska socialdemokratiska kvinnokonferensen, dels genom två protestinlagor till yrkesfarekommittén, en från Fredrika Bremerförbundet och en från Typografiska kvinnoförbundet, protesterade kvinnorna mot ett nattarbetsförbuds införande. Ett sådant förbud, framhöllo de, skulle för det första strida mot kravet på likställighet mellan man och kvinna och för övrigt var det fara värt att en dylik lag skulle beröva många arbeterskor en god plats samt för andra försvåra

möjligheten att få platser.

Emellertid framhöllo skyddslagstiftningens vänner att intet av dessa skäl borde hindra nattarbetslagens införande. Kvinnan var nu en gång en fysiskt mindre motståndskraftig individ och man borde i henne främst se hemmets sammanhållande kraft samt det nya släktets moder och fostrarinna. Och genom tysk och engelsk statistik är det bevisat att ett förbud mot nattarbete av kvinnorna inom industrin verkat gott, i det det medfört lägre dödlighetssiffra för såväl kvinnor som barn.

Vad den sidan av saken beträffar, att man fruktade att ett nattarbetsförbud i Sverige skulle medföra att en del kvinnor, särskilt typografer, skulle bli avskedade och få svårt att erhålla nya platser, medgåvo skyddslagstiftningens förespråkare visserligen att man i utlandet nog gjort dylika erfarenheter. Men genom en statistisk utredning från Kommerskollegii arbetsstatistiska avdelning bevisades att antalet av de kvinnor i Sverige, som skulle drabbas av nattarbetsförbudet, var relativt litet. Av 895 typografer skulle endast 128 beröras av lagen; övriga arbeterskor, som genast skulle komma under förbudet, voro till antalet något över 1,300.På grund av dessa skäl mot lagen och även emedan den ansågs kunna komma att verka nedpressande på kvinnornas arbetslöner samt hänvisa dem till att från ett väl avlönat fabriksarbete kanske söka ett mindre inbringande och mer ansträngande hemarbete, hade lagutskottet vid 1908 års riksdag avstyrkt lagen. Riksdagen biföll i båda kamrarna avstyrkandet varigenom lagförslaget alltså föll. Men då det på grund av motioner åter kom för vid 1909 års riksdag, blev det — trots lagutskottets förnyade avstyrkande — antaget i båda kamrarna.

Lagen trädde sedan i kraft den 1 januari 1911 med en övergångstid av 3 år, då endast 10 timmars oavbruten nattvila skulle vara nödvändig.

De väntade följderna av nattarbetslagen uteblevo icke. En hel del kvinnliga typografer måste avstå från bättre avlönade platser, särskilt för några få i tidningstryckerier anställda var lagen till förfång. Även i sågverk och bagerier avskedades på sina ställen kvinnlig personal.

Men i stort sett har nattarbetsförbudet, enligt yrkesinspektionens erfarenhet, verkat gott. Den har särskilt visat sig välgörande inom konfektionsyrkena, där förut ett verkligt oefterrättlighetstillstånd rått i fråga om övertidsarbete.

För vissa yrken — särskilt säsongyrkena och livsmedelsindustrin i de fall då varor skulle förstöras, om de ej genast bearbetades — medger lagen visserligen endast 10 timmars oavbruten nattvila under en tid av 60 dagar av året. Men nu *kan* ju icke arbetsgivaren utan att överträda lagen, låta sina arbeterskor dag efter dag arbeta till kl. 11, 12 på natten. Jag vet många fall, då vid brådskande leveranser i kappaffärer, hos modister o. d. sömmerskorna sytt så gott som hela natten. De ha kanske lagt sig att vila någon timme på arbetssalens golv, men eljest arbetat dag och natt i sträck. Så minns jag hur några rosettsömmerskor sutto vid sitt arbete i fabriken frånkl. 8 f. m. dagen före julaftonen till kl. 6 f. m. julaftonens morgon. Därefter vilade de 2 timmar och sydde sedan till kl. 3 e. m. på julaftonen.

Modister hos stora fina firmor fingo i regeln sy så gott som hela lördagsnätterna vecka efter vecka på våren och försommaren; nu kunna arbetsgivarna icke fordra detta, då lagen förbjuder det; dock, överträdelser höra just icke till sällsyntheterna. Men önskvärt vore nog att lagen gåve utrymme för undantag i flera fall än den gör, att den toge lika mycket hänsyn till *människan* som till varan. Om varan kan förstöras, tillåtes det att nattvilan förkortas, men om arbeterskan genom att få börja sitt skift en halv timme tidigare på morgonen, kan få behålla en plats, som ger henne hennes utkomst, bereder lagen henne ingen möjlighet att få detta.

Men däremot stadgar § 21 i lagen att »om kvinnas användande i visst slag av sysselsättning medför synnerlig fara för olycksfall eller är för kvinna synnerligen ansträngande eller hälsofarligt eller kan för kvinna medföra synnerlig våda i sedligt avseende, ankommer på konungen att föreskriva vissa villkor för kvinnas användande i sådan sysselsättning eller att kvinna ej må användas däri.»

Denna paragraf är särdeles viktig, då den lämnar möjlighet att söka förekomma ej blott hygieniska utan även sedliga vådor av arbetet. Nyligen har just med stöd av denna bestämmelse förbud utfärdats att använda kvinnor under 21 år i stuveriarbete, emedan detta yrke anses innebära stora sedliga vådor för helt unga arbeterskor.

Med avseende på anordningarna i arbetslokalerna och dessas renhållning, isynnerhet när det gäller hälsofarliga yrken, innehåller den nya lagen ganska utförliga bestämmelser. Och detta är väl. Ty om också de större fabrikerna, i all synnerhet de som äga nya fabrikshus,sökt bereda goda hygieniska förhållanden, tillgång till dricksvatten och möjlighet för personalen att få tvätta sig, ja t. o. m. att få intaga måltider i särskilda matrum, så har på en del håll rått ytterligt svåra förhållanden just i fråga om matrum, renhållning, toalettrum och avträden.

Jag skulle kunna anföra otaliga exempel på hur rent av olidligt somliga arbeterskor haft det på sina arbetsplatser, hur vid brådska arbetssalarna bli överfyllda av extra arbeterskor, hur temperaturen i arbetssalarna om måndagarna kan vara blott ett par grader över fryspunkten, för att inte tala om golvdraget, som förekommer på så många ställen. Bra liten omtanke om arbeterskorna visas här och där.

I en stor syatelier för kappor t. ex. var utgången för sömmerskorna belägen så att de måste gå igenom butiken för att komma ut på gatan eller till avträdet. Detta generade de sig för och gingo för det mesta icke ut för att äta middag, utan levde på kallmat i synnerhet höst och vår, när det var många kunder i affären. De åto sina smörgåsar och drucko sitt kaffe, som de värmde i pressningsrummet, vid sina arbetsbord och symaskiner och togo ej längre middagsrast än de behövde för att äta. Sopningen utfördes vanligen medan sömmerskorna voro kvar.

Brist på matrum är ännu mycket vanlig. Hos en mindre sömmerska, som dock sysselsatte 26 flickor, såg jag vid mitt besök hur sömmerskorna stodo i trappan och förstugan och åto sina frukostsmörgåsar. Det fanns ingen annan plats att vara på. I sysalen bland de fina tygerna fick man ej äta och i köket fingo blott några få rum.

Och för övrigt — i eljest väl inredda fabriker är ofta matrummet ytterst otrevligt. I en mycket fin cigarrfabrik t. ex. var matsalen mörk, kall, osnygg medkala orappade väggar, bord av ohyvlade bräder och ett golv, betäckt av troligen årslång smuts. Jag minns mycket väl hur förvånad jag blev, då chefen för fabriken, som själv visat mig omkring, öppnade dörren till detta rum och i en ton som om han ville berömma sig av att ställa det bra för personalen, förklarade att detta var frukostrummet. Då jag vågade säga att det just ej var inbjudande, svarade han att på många håll fanns det ingen matsal alls.

I en annan fabrik berömde man sig av att den kvinnliga personalen fått särskilt toalettrum. Det var en smal källaraktig korridor, upplyst av en enda gaslåga, och utan uppvärmning. En rad krokar på den kalla väggen, 4 tvättställ och 2 Wc för 150 personer var vad som bestods. Det rådde stor trängsel i detta »toalettrum» både morgon och kväll, sade arbeterskorna.

Jag minns också ett stort bokbinderi, där man hade arbetsrummet för den kvinnliga personalen högst uppe under taket. De 40 flickorna sutto så tätt som möjligt vid långa bord, som voro placerade så nära varandra att två personer ej kunde gå om varandra mellan dem och hela salen var belamrad med så mycket papper från golv till tak, som var möjligt att få dit. Trappan, som förde dit från en underliggande sal, var smal och brant som en stege, men det fanns ännu en utgång. Kapprummet var iskallt, vattenledningen satt just där kläderna hängde, avträdena belägna vägg i vägg med männens, voro efter arbeterskornas utsago alldeles förskräckliga. Matrum fanns icke, frukosten måste ätas vid arbetsbordet bland damm, klister och lim. Städning var omöjlig att företaga i anseende till det trånga utrymmet. I denna lokal arbetade de unga flickorna 10 timmar, vid övertidsarbete 12 timmar om dagen med 1 1/2 timmes middagsrast.

Dessa arbeterskor yttrade på tal om att vi bordeha kvinnliga yrkesinspektorer: »ja, ett fruntimmer skulle nog förstå hur vi ha det».

Nu har ju Sverige sedan 1913 fått sin första yrkesinspektris. Hennes verksamhetsområde är oerhört stort, då hon egentligen äger att öva tillsyn över alla arbetsställen med kvinnlig personal i landet och hon har givetvis till att börja med måst ägna sig åt de uppgifter, som voro nödvändigast såsom utredningar och undersökningar av förhållandena inom några särskilda industrier. Dessutom har arbetslösheten 1914 och 1915 samt en del kristidsåtgärder till arbeterskornas hjälp tagit yrkesinspektrisens kraft i anspråk.

Till hennes uppgifter hör också den att hos industrins kvinnor väcka förståelse för skyddslagstiftningens nytta

och bestämmelser, samt för hygienens fordringar. Detta är en nödvändig sak, ty erfarenheten visar att de kvinnliga arbetarna ofta tredskas i fråga om att följa ordningsregler och begagna skyddsanordningar. Och deras klena hälsa kommer mindre ofta av överansträngning i arbetet än av olämplig och otillräcklig kost, eller av att de på annat sätt ej förstå att sköta sig.

Ar 1910 gjorde jag en resa för att i Danmark, Tyskland och Schweiz studera de kvinnliga yrkesinspektörernas verksamhet och arbeterskornas förhållanden. Av de erfarenheter jag då gjorde, framgick att en viktig del av inspektrisernas verksamhet just var att sprida hygienisk upplysning bland arbeterskorna. I Danmark hade arbetsgivarna beklagat sig över hur svårt det var att få arbeterskorna att begagna sig av matrummen och att ej osnygga dem. Till och med lumpsortererskorna föredrogo att äta i arbetsrummet framför att gå ut i den trevliga matsalen. Den danska inspektrisen berättade att, då hon tillträdde befattningen var det inte lätt att vinna arbeterskornas förtroende, de hade ingen förståelse för hennes uppgift, för att hon genomsitt arbete ville vara dem till hjälp. Men så småningom hade de börjat inse fördelen av att kunna tala med en kvinna om sina arbets- och levnadsförhållanden. Särskilt i sådana fall, då de hade att beklaga sig över mindre höviskt bemötande från verkmästares sida, hade de uppsökt inspektrisen.

Det bör ju också vara en stor fördel för arbeterskorna, när de, som ej så sällan händer, bli utsatta för oanständigt beteende av manliga arbetskamrater eller arbetsledare, att då kunna framföra sina klagomål, muntligen eller skriftligen, till inspektrisen. I Tyskland, där inspektriserna ej äro jämnställda med yrkesinspektörerna utan blott dessas assistenter, ville man påstå att arbeterskorna just i sådana saker som rörde sedligheten, hellre vände sig till manliga än kvinnliga inspektörer. Från arbeterskehåll hörde jag att detta troligen var, emedan de trodde att en man skulle ha mera makt att hjälpa dem. Av egen erfarenhet vet jag att mycket ofta, då arbeterskor beklaga sig hos verkmästare eller chefer över otillbörligt beteende från manliga kamraters sida, bli de icke trodda. Felet att sådant händer, är vanligen kvinnans, menar man. Men på chefers och verkmästares hållning och noggrannhet i dylika saker beror icke sällan, hurudan hela tonen och andan i fabriken blir.

I Tyskland söka fabrikerna ibland kringgå förordningen om garderober och tvättrum for personalen. I en textilfabrik i Würtemberg, som jag besökte tillsammans med inspektrisen, hade man äntligen på rättslig väg tvingat firman att inreda tvättrum. Flera hundra kvinnor arbetade i denna fabrik. Förut måste de klä om sig i arbetssalarna eller i trappor och förstugor. Om de ville tvätta sig, måste de förut göra det i fabrikskanalen mitt bland de manliga kamraterna och lägga sig på knä bland dessa. Detta hade naturligtvisgivit anledning till närgångenheter från männen. Först när yrkesinspektionen tillgrep rättsliga medel, inreddes tvättrum åt personalen.

Samma inspektris berättade hur svårt det mången gång var att få personalen att begagna tvättställen. Hon hade företagit inspektion i en cigarrfabrik just på den tid då middagspausen började, för att få se hur det då ginge till. Av 300 arbeterskor var det högst 50, som använde de i alla salar på flera olika platser anbragta tvättfaten med vattenledning bredvid. De övriga lämnade salen utan att tvätta händerna eller också begagnade de sina på arbetsborden stående vattenmuggar, som hela dagen användes att dricka ur, även kaffe. De tvättade då först sina knivar i muggarna och sedan sina fingrar, som de torkade pä förklädena.

Men i en annan fabrik hade inspektrisen gjort en alldeles motsatt erfarenhet. Där var vattenledningen i en arbetssal avstängd. På förfrågan om skälet, svarade verkmästaren att arbeterskorna tvättade sig om händerna inte bara efter arbetets slut utan flera gånger under arbetet, vilket han ansåg vara slöseri med vattnet, helst som golvet också blev nedsölat. På inspektrisens anmärkning att vattenkranarna sutto på ett olämpligt sätt och att tvättinrättningarna naturligtvis voro gjorda för att av personalen begagnas, lovade han emellertid att ej längre hindra flickornas renlighetsiver.

Upprepade gånger har jag i fabrikerna fått bevittna, hur föga förståelse arbeterskorna ha för att lagen såväl som inspektörernas arbete är till for deras skydd och gagn. Lagens bestämmelser betraktas i många fall som inskränkningar i den personliga friheten, skyddsapparater och förordningar till hälsoskydd som pjåsk. När t. ex. vid vårt besök i en litografisk anstalt, inspektrisen sade till de vid bronseringsmaskinerna arbetande kvinnornaatt

de åtminstone vid rengöringen av maskinen borde ha respirator, enär det fina guldstoftet trots skyddsanordningen yrde ikring, då skrattade de och funno det onödigt. Och när vi hos presserskorna i en syfabrik funno en stor flaska gasolja, som de använde till fläckuttagning, placerad ej alltför långt ifrån den med gas eldade strykugnen, skrattade flickorna åt att detta beivrades. Mycket förolämpade sågo tre unga spinnerskor i ett bomullsspinneri ut, när inspektören i barsk ton förbjöd dem att gå med hängande flätor bland maskinerna, emedan de ju lätt kunde fastna med håret i transmissionerna. De tyckte, som de sedan anförtrodde mig, att det inte anginge den där herrn, hur de hade håret, nog kunde de passa sig för maskinerna.

Exemplen skulle kunna mångfaldigas. Arbeterskor i allmänhet äro ganska likgiltiga för vad som skadar deras hälsa eller kan föranleda olycksfall. Att det är deras skyldighet att iakttaga försiktighet och att, såvitt i deras förmåga står, söka göra sig motståndskraftiga mot arbetets skadliga inflytelser, äro de okunniga om. I Tyskland hade man på sina håll anordnat föredrag i fabrikerna om vad utövare av de olika yrkena hade att iakttaga. Naturligtvis var det mest i sådana fabriker, där arbetet var särskilt hälsofarligt. Vår svenska lag säger att arbetsgivaren är skyldig upplysa arbetarna om vad de ha att iakttaga för att skydda sig mot eventuella vådor för hälsan i det arbete de utföra. Detta sker väl dels genom muntliga upplysningar, dels genom tryckta anslag i fabrikerna. Önskligt vore att det vad de kvinnliga arbetarna beträffar, bleve stadgat något om en viss ändamålsenlig fabriksdräkt, genom vilken kvinnorna skulle vara skyddade för faran att fastna i maskinerna samt lättare kunna utföra en del arbete. I den belgiska fabrikslagen föreskrives det en sådan dräkt för kvinnliga arbetare. Den skall bestå av ett tättåtslutande överdrag samt en mössa, som täcker hela håret. Tobaksmonopolet i Sverige har på yrkesinspektrisens inrådan vid sina fabriker infört en sådan dräkt, som fabriken håller arbeterskorna med, och inom livsmedelsindustrin så väl i Sverige som i utlandet, hålla en del firmor personalen med stora förkläden. Att en fabriksdräkt är behövlig, ser man bäst därav att i England, där kvinnorna under kriget fått övertaga åtskilligt arbete, som männen förut utförde, arbeterskorna anlagt mer eller mindre manliga dräkter.

Hos oss är ju antalet gifta arbeterskor inom industrin icke så stort, men i Tyskland, där på vissa håll halva antalet arbeterskor utgjordes av hustrur (nu under kriget är det måhända ännu större) har det en gång föreslagits att man genom lag skulle förbjuda de gifta kvinnorna att arbeta i fabrik. Lämpligheten av en dylik åtgärd må väl starkt betvivlas. Däremot står det klart att allt måste göras både för att så mycket som möjligt minska de direkta vådor fabriksarbetet medför och för att i övrigt förhjälpa arbeterskorna till att kunna arbeta och leva under så goda förhållanden som möjligt. Vid sidan av lagparagraferna behövas många åtgärder från de enskilda för arbeterskefrågan intresserade, främst från arbetsgivarna.

Stuveriarbeterskor.

Sedan många år tillbaka ha kvinnor använts i stuveriarbete, förnämligast i de norrländska hamnarna utefter hela kusten från Skutskär upp till Neder Kalix. De ha lastat splittved och stavar på båtar och inte sällan ha de följt med en båt från den ena lastageplatsen utanför brädgårdar och sågverk till den andra.

Föreningen Vita Bandet har ända sedan början av 1900-talet haft sin uppmärksamhet fäst på stuveriarbeterskorna och framhållit det olämpliga i att kvinnor användas i dylikt tungt arbete, helst som de därigenom att de icke sällan måste övernatta på båtarna, utsättas för vådor av sedlig art.

Det har nämligen varit kvinnor i alla åldrar, som stuvat, redan 13- och 14-åringar ha varit med och även kvinnor i 50-årsålder och äldre ha burit plank och stuvat splittved.

År 1906 vände sig Vita Bandet till flera riksdagsmän med begäran att dessa skulle söka åvägabringa lagstadgat förbud mot kvinnors deltagande i lastning av fartyg. Detta hade till följd att civildepartementet infordrade de norrländska länstyrelsernas uttalanden i saken, och den kommitté för revidering av yrkesfarelagen som då arbetade, fick frågan om hand. Men denna kommitté ansåg sig icke kunna tillstyrka något generellt förbud. Man ansåg nämligen på flera håll att stuveriarbetet erbjöd en välbehövlig förtjänst åt en hel del kvinnor, som eljest

icke kunde finna något slags arbete. Ett förbud skulle— menade man — medföra att flera fattiga hem råkade i stora ekonomiska svårigheter.

Och då den sedliga faran i arbetet måste anses störst för de yngsta arbeterskorna, föreslog yrkesfarekommittén förbud för kvinnor under 21 år att deltaga i lastning av fartyg med mer än 80 registertons dräktighet. Stuveriarbetet å mindre båtar brukar nämligen vara mera tillfälligt och ganska kortvarigt.

Yrkesfarekommitténs förslag blev emellertid icke antaget i den nya lagen. Yrkesinspektionen ansåg nämligen att om restriktioner av nämnda art skulle visa sig behövliga, vore det bättre att åstadkomma dem genom lokala av länstyrelserna begärda och av Kungl. Maj:t stadfästade förordningar.

Sådana restriktioner ha nu också införts efter åtskilliga påstötningar från Vita Bandet och grundliga undersökningar av yrkesinspektionen. Våren 1917 hade 29 kommuner fått Kungl. Maj:ts tillstånd att genom särskilda tillsyningsmän inspektera stuveriarbetet och tillse att ingen kvinna under 21 år deltager i sådant arbete.

Yrkesinspektrisen Hesselgren har besökt så gott som alla platser, där kvinnligt stuveriarbete förekommer, och det är på hennes tillstyrkan restriktionerna tillkommit. Hennes berättelse om hur de kvinnliga stuvarna ha det är mycket intressant. Enligt denna berättelse brukar arbetstiden för stuveriet vara 9 —10 timmar om dagen med 1 timmes middag samt en halv timme till frukost och eftermiddagskaffe. Arbetet börjas vanligen kl. 6 f. m. och slutar kl. 6 e. m. Övertid förekommer sällan på segelfartyg, där kvinnorna mest användas, men oftare på ångbåtar, där även nattarbete är vanligt. Kvinnor arbeta numera sällan på ångbåtar och dessas lastning brukar draga 2—3 dagar.

Kvinnorna arbeta för det mesta i lastrummet men det händer att de sysselsättas även ovan däck, vilket i hetteller svårt väder kan vara prövande nog. Men inspektrisen anser ej arbetet i och för sig vara varken hälsofarligt eller för tungt för vuxna kvinnor. För minderåriga däremot anser hon det absolut olämpligt. För 14- och 15-åringar är det ständiga bockandet och langandet för tröttsamt, de måste ju ofta langa och stjälpa stora högar av den grova splittveden ner i lastrummet.

Även de sedliga missförhållanden som stuveriarbetet medför, innebär naturligtvis större fara för de yngre arbeterskorna än för de äldre och de gifta. »Bara det faktum att en flicka stuvar», säger yrkesinspektrisen, »gör henne mera skyddslös mot de råa elementen bland sjömän och manliga stuvare, vilka mot en stuverska anse sig ha vilka rättigheter som helst. De unga stuverskorna bli ofta råa och cyniska i tal och uppträdande och i allmänhet anse både chefer och arbetsledare och manliga kamrater till stuveriarbeterskor att yrket är olämpligt för kvinnor.»

»Kvinnorna fara oerhört illa av detta arbete.» »Stuveriarbetet är en skamfläck för hela Ådalen.» — »Att följa med båtarna från plats till plats borde förbjudas.» — »Ungdomen blir rå och grov.» — »Det är inte kvinnogöra.» — »De bli odugliga för hemmet», se där uttalanden av förmän och stuvare, som yrkesinspektrisen anför.

Och även äldre stuveriarbeterskor anse att unga flickor ej böra stuva, ty de unga som ej kunna sköta sig, draga skam över hela yrket. »Vi ä’ inte hållna för något» klagade de flesta för inspektrisen, »och ändå ä’ vi hederliga och anständiga människor.»

Emellertid ha förhållandena på en del platser under de senare åren blivit bättre, måhända till följd av den uppmärksamhet som genom Vita Bandets agitation riktats på kvinnligt stuveriarbete. Liggning ombord förekommer mera sällan, utan arbeterskorna bli per motorbåtdagligen förda till och från de fartyg, de skola lasta. Där de skola ligga kvar, har man numera brukat upplåta aktersalongen åt dem samt givit dem en kudde och en filt. Dock ha de ingen möjlighet att då ta av och torka sina kläder, vilket nog är ganska hälsofarligt, om de, som ej sällan händer, hålla på 12—14 dagar och fara från den ena skutan till den andra.

En bidragande orsak till de sedliga missförhållandena inom yrket är att detta är säsongarbete. Det pågår från april eller maj med något uppehåll i juni och halva juli till fram i december. Under mellantiden ta sig de unga stuverskorna sällan något för. Den relativt goda förtjänsten under säsongen — 3 kronor om dagen — gör att de under arbetslösheten föra ett lättjefullt nöjesliv, och på flera orter klagas det över att dessa flickor inverka

demoraliserande på traktens ungdom. Ej sällan få kommunerna vidkännas utgifter för stuveriarbeterskors utom äktenskapet födda barn, vilkas fäder, — vanligen sjömän — icke kunna anträffas i och för barnuppfostringsbidrag.

De nu införda restriktionerna, som förbjuda stuveriarbete för flickor under 21 år, äro säkert välbetänkta. Yrkesinspektrisen påpekar att förbudet borde åtföljas av åtgärder, som satte de minderåriga flickorna i tillfälle att få någon slags yrkesutbildning, så att de kunna skaffa sig annat, väl avlönat arbete. Ty den höga avlöningen jämte den omständigheten att de icke kunna utföra annat arbete, är det väl, som gör att de redan vid unga år välja ett så tungt och grovt arbete som stuvandet.

Kramfors sågverk har inrättat en hushållsskola, där arbetarnas döttrar få ett års kurs i husligt arbete, det är att hoppas att på flera orter detta exempel må vinna efterföljd.

De minderåriga.

Jag minns hur för många år sedan en knappt elvaårig flicka, vars far låg på sjukhuset och vars mor lämnade de yngsta barnen på krubban och själv gick i hjälp, helt företagsamt gick in på en strykinrättning nära där hon bodde och frågade om hon kunde få arbete. Man skrattade först åt den lilla, men då hon berättade att hon nödvändigt måste hjälpa mor att förtjäna, lät man henne utföra några småsysslor, »stänka», »dra ut» o. s. v. Som hon visade sig vara både händig och nyttig, blev hon snart engagerad som hjälp- och springflicka från kl. 2 till 7 e. m. varje dag. När hon slutat, hämtade hon småsyskonen på krubban, bäddade deras sängar och lade dem samt läste sedan sina läxor, innan hon gick till vila. Hon hade alltså en ansträngande arbetsdag för sin ålder, men tycktes orka med den rätt bra. Sju år senare var hon välbeställd strykerska i samma strykinrättning efter att under alla åren tidvis ha hjälpt till där.

För fattiga familjer, särskilt i större städer, är det av stor betydelse att barnen så fort som möjligt kunna förtjäna något, och det är rätt vanligt att redan 12-åringar ha platser som springgossar och springflickor om eftermiddagarna efter skolan.

Många barn få vid ännu yngre år hjälpa till med arbete i hemmet och där man inte utnyttjar deras arbetskraft till skada för dem, kan det ju bara anses gott attde uppfostras till arbetsamhet och flit. Tyvärr finnes det blott alltför många exempel på hur barn redan från tidiga år hållas till ett träget industriellt arbete och ej få njuta barndomens obekymrade tillvaro. Detta är mest fallet inom den s. k. hemindustrin. I Sachsen t. ex. är hemarbetet sedan gammalt mycket inrotat och ehuru lagen förbjuder att använda främmande barn före 12 års ålder och egna barn före 9 års ålder till industriellt arbete, låter befolkningen de små i stor utsträckning hjälpa till med verkligt arbete. I staden Leipzig hade yrkesinspektrisen för ett par år sedan på en mängd ställen påträffat småttingar om 4—6 år träget sysselsatta med pappersarbete, uppsyning av knappar eller häktor på kartong, stripning av tobak o. s. v. På landsbygden i Sachsen var det vanligaste hemarbetet korg- och borstarbeten, flätning av rottingsitsar till stolar, utklippning av spetsar, tillverkning av knappar och garnityrartiklar ävenså cigarrettillverkning — och med allt detta hjälpte barnen till så gott som all den tid, de hade fritt från skolan.

Även hos oss få barn ofta hjälpa med hemarbete. I Boråstrakten, där trikåstickning och sömnad lämnas ut på landsbygden, arbeta stora och små därmed. Jag såg en gång i en stuga i Bolleryd två gossar om 7, 8 år och en något äldre flicka hjälpa till med förfärdigandet av blårandiga manskläder av tjockt »kadett-tyg». Modern sydde maskinsömmen, flickan gjorde en del handsöm och gossarna sydde i knappar. Och många timmar om dagen måste de hålla på. Hela stugan var full av tillskurna rockar och byxor och på bestämd dag måste arbetet vara färdigt.

De låga arbetslöner som betalas för hemarbete, gör det nödvändigt att alla familjemedlemmar, som kunna, arbeta därmed, om förtjänsten skall kunna bli tillräcklig.

Bland det hemskaste i fråga om industriellt barnarbete,som man kan läsa om, äro skildringarna från England i

början av 1800-talet. Inom textilindustrin användes då en mängd barn. Det var icke ovanligt att fattighusbarnen auktionerades bort av församlingarna till arbetsgivare, eller till och med att fattiga föräldrar sålde sina barn vid 6 års ålder som lärlingar och att barnen sedan voro bundna som sådana, tills de fyllt 21 år. De fingo arbeta 14, 15 timmar dagligen och aldrig lämna fabriken, där de sovo på ett slags britsar, som lag efter lag av barnen begagnade utan att de usla bäddarna ens hunno kallna. Under middagsrasten måste lärlingarna göra ren maskinerna och därvid voro olyckshändelser, mot vilka intet som helst skydd förekom, mycket vanliga. Barnen fingo ingen intellektuell uppfostran och detta system förstörde massan av den engelska arbetareungdomen fysiskt och moraliskt för en lång tid framåt.

Dessa hemska förhållanden gåvo upphov till den engelska arbetarskyddslagstiftningen, men först på mitten av 1800-talet blev lagen av effektiv verkan. 1849 genomdrevs nämligen en lag om 10 timmars arbetsdag för kvinnor och minderåriga och sedan har skyddslagstiftningen i England och i övriga europeiska länder utvidgats alltmer.

Här i Sverige fingo vi 1846 en fabriks- och hantverksordning, som bestämde lärgossarnes minimiålder till 12 år. 1852 fingo vi en förordning, som stadgade att arbetare under 18 år ej skulle få användas nattetid mellan 9 e. m. och 5 f. m. Denna förordning lär ha överträtts ganska ofta och ett stort antal barn under 12 år lär ha varit anställda i fabrikerna utan att ha inhämtat ens nödtorftiga skolkunskaper, såsom förordningen bjöd. Deras arbetstid var ej sällan 12, 14 timmar, så till fortsatt undervisning fanns ingen tid. En år 1875 företagen undersökning visade, att fabriksarbetande barn hade 60, 80, ja 90 timmars arbetstid per vecka, medan lagen iDanmark och Tyskland förbjöd arbete mer än 36 timmar i veckan. 1881 tillkom *minderårighetsförordningen*, som begränsade arbetstiden till 6 timmar för barn och 10 timmar för yngre personer. Slutligen kom den s. k. *minderårighetslagen* av 1900, vars bestämmelser till stor del ingå i vår nyreviderade arbetarskyddslag av 1912. Här bestämmes arbetstiden till 36 timmar i veckan för minderårig under 13 år, 48 timmar i veckan för minderårig, som fyllt 13 men ej 14 år, och 60 timmar för minderåriga från 14—18 år. Arbetstiden per dygn skall vara resp. 6, 8 eller 10 timmar, och minderåriga få ej användas i arbete nattetid mellan kl. 7 e. m. och 6 f. m.

För flickor är begynnelseåldern i industriellt arbete äldre än för gossar, nämligen 14 år. Gossar som flickor måste ha inhämtat den för folkskolan bestämda lärokursen samt av arbetsgivaren lämnas ledighet till religionsundervisning och annan undervisning. Vidare stadgas att minderåriga icke få användas i arbete på sådant sätt att arbetet kan anses medföra fara för olycksfall eller överansträngning eller menligt inverka på deras kroppsutveckling eller innebära våda i sedligt avseende.

Med den sedliga vådan syftas mest på minderårigas användning i utskänknings- och förlustelseställen, för framställande av trycksaker med mot sedligheten stridande innehåll o. s. v., ej sådana faror av moralisk art, som man ej kan undgå att möta i det dagliga livet.

Även föreskriver lagen särskilda raster för de minderåriga och att dessa ej under rasterna få vistas i arbetssalarna, där arbete pågår. Mot denna förordning syndas nog ofta. I Tyskland, där man har samma påbud, berättade en arbetsgivare, hur svårt det var att få de unga att följa detsamma. Man fann då på att på rasten servera bullar och mjölk samt stänga dörrarna till matsalen med lås, medan måltiden intogs. I en hall utanför matsalen uppsattes så några gymnastikapparater förgossarna, medan flickorna fingo bollar och »hopptåg» att roa sig med. Och nu envisades man ej att stanna inne under rasterna.

Till förhindrande av minderårigas överansträngning stadgas att de skola undergå läkarebesiktning, innan de antagas till arbete samt sedan en gång årligen.

Att dessa läkarundersökningar göra stor nytta är påtagligt. Av de år 1915 undersökta flickorna hade man antecknat 27 % som havande mindre gott hälsotillstånd. Hela antalet undersökta flickor var det året 11,790. De flesta av dessa, 4,934, arbetade inom textilindustrin. För de allra flesta hade läkaren föreskrivit ändrad sysselsättning eller vissa villkor för att de skulle få användas i arbetet på samma sätt som förut. För 33 flickor hade läkaren utfärdat förbud att fortsätta på arbetsstället. Av dessa ledo 12 av tuberkulos och 10 av allmän

svaghet eller svag kroppsbyggnad. Läkaren är skyldig att vid sina årliga undersökningar anteckna resultatet i de minderårigas intygsböcker. For ett rätt stort antal, 2,273, hade sålunda antecknats olika missförhållanden utan att dessa dock föranlett några åtgärder i fråga om arbetet. Intygsböckerna skola företes, då minderåriga söka anställning.

I Berlin, minns jag, rådde för en åtta år sedan stort missnöje med de »arbetsböcker», som där införts. De voro till dels för läkarens anteckningar, dels skulle de innehålla en anteckning av målsman att den minderåriga hade dennes tillstånd att arbeta i fabrik och skulle dessutom användas som ett slags betygsböcker av arbetsgivarna för att meddela föräldrarna hur unga arbetare och arbeterskor skötte sig. Både arbetsgivarna, föräldrarna, och de minderåriga voro mycket missnöjda med den anordningen och funno den bara vara till besvär. Meningen med densamma var att skaffa föräldrarna auktoritet över ungdomen och hålla de unga till tukt och ordning. Men detta hade man ej förstått. I synnerhetskulle de unga arbeterskorna ha stretat emot förordningen om arbetsböcker. De funno det kränkande att stå under kontroll och mindre fint att kallas arbeterskor samt trodde att om de blevo sömmerskor och modister, skulle de slippa arbetsböckerna. Men så var ej fallet. En del konfektionsaffärer hade emellertid hittat på att kalla sina minderåriga arbeterskor »volontärer» för att på så sätt kringgå förordningen.

Jag vet ej i vad mån de tyska arbetsböckerna bidrogo till att skärpa föräldrarnas auktoritet över ungdomen. Men nog kunde det vara önskligt att även hos oss de minderåriga arbetarna och arbeterskorna ej för tidigt undslippa hemmens kontroll. Blott alltför ofta har jag lagt märke till hur unga flickor, som vid 14, 15 år komma ut i arbete och förtjäna 5, 6 kronor i veckan, genast bli bra viktiga. Många ge ju förtjänsten till hemmet, där de få allt vad de behöva, andra klä sig för den. Men nog är det vanligt, att sådana ungdomar, då de nu »betala för sig hemma», som det heter, tycka att de äro självständiga och ej längre behöva lyda far och mor. I många fall äro mödrarna slappa och låta barnen på fritiden bara sköta sina nöjen, medan de i hemmen bli uppassade, och mödrarna kunna icke eller bry sig ej om att kontrollera flickornas nöjen. Ofta slita sådana flickor snart bandet med hemmet, vilket ej sällan blir ödesdigert för dem själva.

Det är ett sorgligt faktum att föräldrarnas ansvarskänsla gent emot barnen på senare tider alltmera slappats. Kanske beror detta till en viss grad på den reaktion mot en äldre tids alltför stränga uppfostringsmetoder, som väl i mycket hämnat sig i »barnets århundrade», kanske också på den sig alltmer tillspetsande kampen för tillvaron, som i städerna ofta tvingar mödrarna att vid sidan av hemmets skötsel söka förvärvsarbete. Säkert är, att ett stort antal av de flickor som vid unga årutsläppas i livet, äro bra litet rustade för livets kamp, kampen för brödet och kampen för att vara människa i detta ords fullaste betydelse.

När jag tänker på dessa flickor, som varje år i stora skaror från olika delar av landet komma till Stockholm för att söka tjänst, eller som numera är vanligare, för att söka arbete i fabriker, syatelierer eller affärer, ser jag för mig en ganska brokig skara. Många ha naturligtvis haft tjänst förut eller arbetat i något yrke, de äro vanligen säkrare och ta ej första bästa plats. Det finns präktiga, allvarliga flickor med kistan full av hemvävda kläder och huvudet fullt av fars och mors förmaningar, somliga med betyg, andra komna direkt från hemmet, där de hjälpt till med sysslorna några år, tills de äntligen fått tillåtelse att resa till huvudstaden. Många äro bonddöttrar med friskt och hurtigt utseende och glada förhoppningar strålande ur troskyldiga blå ögon. De ha oftast en slant att börja med, och en eller annan bekant i huvudstaden. Där finns också flickor, som se fattiga och klena ut och med förskrämda blickar se sig omkring i den stora staden, där de ej hitta och inte ha några bekanta och som på kommissionskontoren äro blyga och tafatta och ta första plats de få. Dessa flickor bruka ha det gemensamt med nästan alla övriga, att de inte ha klart för sig vad slags arbete de kunna utföra och helst vilja ha. »Privatplats» kan man ju alltid ta om ingenting annat erbjuder sig. De minst djärva ta tjänst i enklare familjer, hos hantverkare, handlande o. s. v. Det kan bli en god skola, om frun själv är duglig och vill lära upp sin tjänstflicka, men det blir ej sällan ett mycket ansträngande liv för flickans krafter, om hon hör till de mindre starka, med arbete från bittida till sent, nattvak över barn samt otillräcklig föda och ledighet. När flickor i sådana platser träffa tillsammans med fabriksarbeterskor, tycka de att dessa ha det bramycket bättre. De ha ju alla kvällar och söndagar lediga och deras förtjänst, 12, 14, 20 kronor i veckan förefaller ju så stor för en oerfaren, om levnadskostnaderna i storstaden ganska okunnig flicka. Och många sluta efter ett halvt eller helt år att tjäna för att söka sig in vid någon fabrik.

Där kom en gång till Hemmet för arbeterskor i Stockholm en 18-års flicka, som tjänat 7 månader, men nu tagit plats i en elektrisk syfabrik. Hela hennes packning rymdes i en kasse, utom det att hon bar en klänning särskilt. Hennes kängor, det enda par hon ägde, sågo bedrövliga ut. Två kronor var allt vad hon ägde i pengar, efter vad hon upplyste, men hon hade hopp om att få 10 kronor i veckan på syfabriken, när hon bleve van.

Första tiden stretade hon tappert, hennes förtjänst de första veckorna blev knappt 4 à 5 kronor. Hon kunde få laga sin mat själv i hemmet och hon kokade potatis och välling och kaffe. Men på lördagen, då hon fick ut sina 3:75, köpte hon genast en vit spetskrage för 1:50 att ha på sig på söndagen, när hon skulle bort på något nöje. Att hon var skyldig för hyran samt för bröd och grädde i magasinet och att hon kunde behöva nya kängor, bekymrade henne föga. När hon fått sina 10 kronor i veckan skulle allt klareras. Men det blev bara 6 å 7 kronor i veckan månader framåt.

Och med det tycktes hon reda sig, lånade ibland och svälte rätt ofta, men krånglade sig fram ändå. Hyran, som bara var 7 kronor i månaden, betalade hon av per vecka. Kläderna voro förstås si och så, åtminstone de som inte syntes, då och då fick hon en slant hemifrån och köpte en blus eller något annat plagg. Sy och laga åt sig hade hon ingen lust med. Om städning hade hon, trots det att hon tjänat, mycket underliga begrepp, likaledes om den personliga hygienen.Denna var som många andra en bra och snäll tös och med litet ledning blev hon snart ordentligare, men det händer att friheten och självständigheten stiger ungdomarna åt huvudet, så att de högst ogärna ta råd, ännu mindre lärdomar och förmaningar.

Man kan inte låta bli att undra vad de egentligen fått för slags uppfostran, dessa unga flickor, som från fattiga hem komma ut i världen och sedan bli hustrur och mödrar och i sin tur skola uppfostra barn. Ett stort antal ha säkert mycket fattiga hem, andra ha aldrig känt far eller mor, många blott sin mor. Och även de som ha bra hem och fått en god moralisk uppfostran, äro ej sällan utan några egentliga kunskaper, vare sig i hushållsgöromål eller i något yrke.

Av stockholmsflickorna bli knappt 2% av dem, som gå ut folkskolan, tjänarinnor. Blott alltför ofta hör man mödrar, som själva tjänat, säga: »Jag har släpat så mycket i mina dar, mina flickor skall då inte behöva tjäna», och stockholmsflickorna bli fabriksflickor, sömmerskor, bodfröknar, kassörskor, telefonister m. m.

Nu har på senare år behovet av yrkesutbildning gjort sig alltmer gällande, liksom man litet varstädes i landet vaknat upp för nödvändigheten av att arbetarklassens döttrar få undervisning i matlagning och barnavård.

Redan i skolorna ordnas — om också ej på långt när överallt — matlagningsundervisning och hushållsskolor, som utbilda flickorna till dugliga tjänarinnor, finnas överallt i landet. Bland de märkligare av dessa skolor äro *Stockholms husmoderskolor med barnavård*, där flickor, som genomgått folkskola i Stockholm, få ett års fri undervisning. *Högre folkskolan*, som Sällskapet för folkundervisningens befrämjande har, är också en Stockholmsanstalt för flickors utbildning med mycket moderata avgifter. En av de äldre anstalterna för utbildning till hushållsarbete är *Praktiska hushållsskolan* i Stockholm,där kursen, som är fri, är 3-årig. Vidare finns ju *Sunnerdahlska hemskolorna* vid Säbyholm, där 30 flickor bibringas praktiska och teoretiska kunskaper, som kunna göra dem till goda medborgare och dugliga yrkesutövare. Där få flickorna utom hushåll även lära husdjursskötsel och småbruk. Vid *Småbrukskolonien Emaus* har K. F. U.K. i Stockholm *lanthushållningsskola* för flickor, medan *Södra K. F. U. K.* har en s. k. Husmoders- och tjänarinneskola i sin lokal i Stockholm. *Färna husmoderskola* heter en av Stockholms folkskolelärarinnor grundad och upprätthållen anstalt, dit de ur folkskolan utgångna flickorna kunna få komma och få god utbildning. Och i de större städerna i landsorten finnas numer flera goda hushållsskolor.

Vidare vill jag nämna några av större industriella verk för deras arbetares döttrar grundade hushållsskolor såsom *Bergslagets husmoderskola, Kiruna husmoderskola, Ljusne husmoderskola, Carnegie's och Jonsereds fabrikers skolkökskurser* m. fl.

Emellertid är det ju icke nog att flickor, som äro hänvisade att försörja sig själva, få lära huslig ekonomi — vilket

jämte barnavård bör vara ett ämne som småningom blir obligatoriskt för alla flickor, vilken skola de än genomgå. Upprättandet av verkliga yrkesskolor, där flickor utbildas för det yrke de välja, på samma gång som de få en fortsättningskurs efter folkskolan, har länge varit ett önskemål. Fackorganisationer och hantverksmästare ha grundat yrkesskolor för gossar i en del yrken, men fortsättnings- och yrkesskolor borde naturligtvis vara kommunernas sak. Stockholms stad öppnade 1912 flera yrkesskolor. Den kvinnliga avdelningen består i en yrkesskola i klädsömnad med två linjer en för utbildning av ateliersömmerskor och en för hemsömmerskor. Ateliersömmerskorna ha endagsskola, d. v. s., de arbeta 5 dagar i veckan hos en arbetsgivare, som förbunditsig att låta dem den 6:te dagen vara fria för att besöka yrkesskolan. I denna få de sådana praktiska och teoretiska kunskaper, som kunna göra dem till dugliga yrkesutövare och medborgare. För att vinna inträde i skolan fordras att ha fyllt 14 år, att ha genomgått minst 7-årig folkskolekurs samt att kunna förete vitsord om gott uppförande och lämplighet för sömmerskeyrket. Lärotiden är tre år, och elev, som vunnit inträde i skolan, får icke utan skäl, som av skolstyrelsen godkänts, avbryta sin skolgång före lärotidens slut. Arbetsåret omfattar 40 veckor, om somrarna är skolan stängd. Arbetstiden är 8—9 timmar per skoldag. Elevernas antal är 20, undervisningen är avgiftsfri och skolan håller eleverna med verktyg och materialier. Ämnena äro — utom praktiska arbetsövningar — mönsterritning, kostymlära och verktygslära, räkning, bokföring, samhällslära, hygien och gymnastik.

Nu har som fortsatt kurs for de flickor som genomgått denna skola samt även i mån av utrymme för andra yngre sömmerskor, anordnats undervisning 2 kvällar i veckan 7—9 e. m., 20 veckor årligen under 3 år. Här erlägges en avgift av 3 kronor per år. Det avses att bibringa eleverna specialutbildning, så de uppdelas i grupper för livsömmerskor, ärmsömmerskor och kjolsömmerskor.

Sexdagarsskolan är till for utbildning av hemsömmerskor. Här är lärotiden 2 år med undervisning 7 timmar om dagen från 8 f. m.—7 e. m. raster medräknade, lördagar slutar undervisningen tidigare. Elevernas antal är i denna skola 10.

En ny avdelning för utbildning av linnesömmerskor öppnas hösten 1917.

Till tjänst för de ur yrkesskolan utgångna såväl som för andra sömmerskor öppnar Fredrika-Bremerförbundet med stöd av intresserade hösten 1917 en högrebeklädnadsskola för utbildandet av arbetsledare samt lärarinnor till sömnadsyrkesskolor.

Stockholms stads yrkesskola är den enda kommunala yrkesskola vi ha i Sverige, men fröken Nordenfelts yrkesskola i Göteborg meddelar också utbildning i klädsömnad.

Önskligt vore att flera yrkesskolor komme till stånd, t. ex. för strykerskor, tvätterskor, hårfrisörskor, o. s. v. Nog skulle för en hel del arbeterskor förtjänsten och intresset för arbetet bli större, om de före sitt inträde i fabriken eller ateliern fått lära yrket ordentligt. Och nog skulle det för hela deras framtid bli av stor betydelse att under ett par år ha fått den metodiska uppfostrande undervisning en yrkesskola ger, i stället för att, som så ofta sker, genast efter skolan bli springflickor eller kastas in i fabrikslivet och ej få någon slags ledning. Säkert är att kunniga arbeterskor alltid förtjäna mer än okunniga och att personer, som redan från unga år lärt sig arbeta metodiskt, kunna utföra sitt arbete raskare, bättre, med större intresse och med mindre fara att överansträngas än de som ingen utbildning fått. Arbetsstugorna i Sverige giva de barn, som få gå där, en viss yrkesträning. Deras uppgift är väl närmast den, att giva barn från fattiga hem skydd och sysselsättning, men också att hos barnen befordra arbetsduglighet och arbetsglädje.

I utlandet finnas många utmärkta yrkesskolor. De tyckas ha delvis tjänat till mönster för Stockholms yrkesskolor. I Zürich finns en stor fackskola för damskrädderi och linnesömnad, en verklig mönsteranstalt. I Frankrike hade man redan för 60 år sedan yrkesutbildning för flickor. 1864 öppnades på enskilt initiativ den första yrkesskolan i Paris, senare ha både stat och kommun grundat ett flertal yrkesskolor, där även de fattigaste kunna få undervisning. Vid Rue Fonday i Paris, i ett fattigt, tätt bebyggt kvarter finns (eller fanns åtminstoneföre kriget) en av statens bästa utbildningsanstalter för flickor, där eleverna kunna lära en mängd olika yrken, medan alla elever måste deltaga i undervisningen i matlagning, städning, tvätt och sömnad. Denna skola har av arbetsklassen omfattats med stor tacksamhet och det anses som en stor lycka att bli antagen till elev där. Om denna skola skrev

en engelsk författare: »När de unga flickorna genomgått denna skola ha de fått öga, hand och intelligens väl tränade, de äro utrustade med något bättre än blott och bart fingerfärdighet, de äro uppfostrade. Och därför kunna de ta nästan vilken plats som helst och sköta den väl.»

Det är detta våra svenska unga flickor behöva, de behöva före sitt inträde i fabriken eller affären få en viss intelligensens och kroppens träning, så att de lära sig arbeta på det rätta sättet.

I hemmen få flickorna vanligen ej lära sig arbeta metodiskt och praktiskt, ej heller att akta och älska arbetet, snarare tvärtom. I folkskolorna få de huvudsakligen bokliga kunskaper. I yrkesskolan skola de få den utbildning de behöva för att kunna göra ett gott arbete och få intresse för och glädje av sitt arbete.

Fabrikssystrar.

I slutet av 1890-talet publicerades från det amerikanska sociala institutet — American institute for social service — en uppsats, vari det framhölls huru svårt det inom storindustrin är för arbetare och arbetsgivare att komma i närmare beröring med varandra. En hel del missförhållanden, mycket missnöje och ej så få ledsamheter uppstå härigenom. Arbetsgivaren är för strängt upptagen av affärsgöromål och arbetsledarne av det dagliga arbetet för att kunna hinna fundera ut vad som skulle kunna göras för personalens trevnad och välbefinnande på arbetsplatsen, men här vore en uppgift för vad institutet kallade »sociala sekreterare». Den skulle vara den förenande länken och få en mycket betydelsefull uppgift.

Dagen efter sedan artikeln om »sociala sekreterare» stått införd i den amerikanska tidningen, infann sig på institutet i New-York en ung dam, som sade sig ha för avsikt att bli en sådan »social sekreterare» och begärde närmare upplysningar. Hemkommen till New-England gick hon genast till ägaren av en stor en gros- och minutaffär med egna konfektionsverkstäder och sade honom att han nödvändigt behövde en social sekreterare. Affärsmannen, som aldrig hört talas om detta slags biträden, blev ytterst förvånad, men den unga entusiastiska kvinnan lyckades övertala honom att anställa henne på försök.

Och det dröjde icke länge, förr än chefen kundekonstatera en märkbar förändring hos flickorna i hans affär. Under inflytande av den sociala sekreterarens moderliga omvårdnad och kvinnliga sympati blevo de ofrivilligt mera uppmärksamma, flitiga och behagliga på samma gång som de genom hennes bemödanden småningom fingo det bekvämare och bättre ställt i sitt arbete, bestämda matraster, frukostrum, ett litet bibliotek, stolar innanför disken o. s. v. Förut hade ingen frågat efter om de haft det obekvämt och tröttsamt, de små förändringar till deras bästa, som en efter annan infördes, framkallade ett bättre förhållande mellan flickorna och deras principal — som förut icke sågs med alltför vänliga blickar.

Den första »sociala sekreteraren» i Amerika hade framgång och snart blev efterfrågan på sociala sekreterare eller sociala ingenjörer, som man också kallat dem, allt livligare.

Numera är det ganska vanligt i Amerika att firmor, som sysselsätta stora arbetsstyrkor eller staten, då den företar större arbeten, tillkallar en »social ingenjör», som får i uppdrag att göra alla de anordningar som behövas för att bereda arbetarstyrkan trevnad samt skydda den för hygieniska och moraliska faror. De flesta sociala ingenjörer äro kvinnor. T. o. m. vid byggandet av Panamakanalen, ett företag som sysselsatte 39,000 man, fick en kvinna, miss Beckenbridge Becks, i uppdrag att ordna för arbetarnas bästa, detta dock först sedan det visat sig att de hygieniska förhållandena vid kanalbygget voro synnerligen otillfredsställande. Genom miss Becks energiska åtgärder kommo snart en hel del förbättringar till stånd såsom bättre bostäder och mat, torkrum för arbetarnas våta kläder, skola för deras barn, klubbar för männen och deras hustrur och mycket annat. Det blev en helt annan anda bland arbetarna, bättre hälsoförhållanden och trevligare liv vid kanalbygget, sedanmiss Becks vana öga upptäckt bristerna och hennes energi satts in på att avhjälpa dem.

Men det är ej blott i Amerika man anställt kvinnor såsom ledare i välfärdsarbetet vid fabriker och industriella verk. Även i Tyskland där dylikt välfärdsarbete står mycket högt, har man försökt samma sak. Här kallas de

kvinnor, som inneha platser vid fabriker för att leda de sociala företagen därstädes: Fabriksschwestern, fabrikssystrar.

Ar 1909, när jag studerade yrkesinspektionen i Tyskland, besökte jag bl. a. den stora kabelfabriken vid Oberspree, tillhörig »Allgemeine Elektrische Gesellschaft». Fabriken — en av de största i världen — sysselsatte för sin tillverkning av elektriska ledningar, telefoner m. m. omkring 4,000 arbetare, däribland över 800 kvinnor.

Redan i 10 år hade man där haft en »Fabriksschwester». Hon skulle främst ägna sig åt de kvinnliga arbetarna, men hade överinseende över alla slags välfärdsinrättningar och all renhållning vid fabriken. Hon vistades där från kl. 8 f. m. till 5 e. m. Alla nyanställda flickor skulle hon genast uppsöka, göra sig underrättad om deras förhållanden, hjälpa dem att finna lämplig bostad, om så behövdes, visa dem garderober, badrum, bibliotek, matrum i fabriken samt inbjuda till de undervisningskurser, som efter arbetets slut ägde rum.

Ståtligt var det att se hur i de jättestora salarna den mest exemplariska ordning hölls. Detta var till en del fabrikssysterns göra att tillse. I varje sal fanns ett tvättställ med vattenkran och avlopp för varje arbetare, särskilda apparater med filtrerat dricksvatten samt stora kaffekokningsapparater.

Fabrikssystem hade vidare att närvara vid middagen i de salar, där arbeterskorna åto sin middag 12—1 — fabriken hade naturligtvis marketenteri — hon skulle kontrollera matsedeln, så att kokerskan ej gjorde denför enformig, hon skulle också delvis sköta sjukkassans affärer samt besöka de sjuka.

Då de minderåriga hade sin reglementerade halvtimmesrast, måste »Fräulein», som hon allmänt kallades, vara närvarande. Hon hade också arbeterskornas lånbibliotek om hand, de fingo låna utan avgift. Sy- och sängkurser med låga avgifter pågingo nästan hela året och en samaritkurs, som fabriksläkaren ledde, anordnades till arbeterskornas stora glädje varje år. Fabrikssystem hade också ordnat en arbetsstuga för de barn, vilkas mödrar arbetade i fabriken, de kommo dit direkt från skolan och stannade, tills modren lämnade fabriken. Till hennes plikter hörde dessutom att för fabrikens räkning ordna två stora musik- och underhållningsaftnar om året utom julfesten, som försiggick i flera avdelningar. Fabriksledningen, som tillsatt denna fabrikssyster därför att det sedliga tillståndet bland de många arbeterskorna var mycket bedrövligt på adertonhundranittiotalet, uttalade sin stora belåtenhet med fabrikssystems verksamhet, det blev, sedan hon en tid övat sitt inflytande, en helt annan anda bland personalen.

Samma erfarenhet hade man gjort vid en stor textilfabrik i Leipzig, som jag besökte. Där försäkrade direktören mig att han numera alls inte skulle kunna reda sig utan sin fabrikssyster, så stor nytta gjorde hon och så mycken trevnad hade både han och hans 750 arbeterskor genom att denna hjälpande, rådande och förmedlande kraft fanns.

Och nu ha vi också i Sverige fått »fabrikssystrar», ehuru de flesta av de damer, som inneha platserna vid de »intressekontor», som fabrikerna här och där inrättat till sina arbetares bästa, egentligen inte bära denna titel utan kallas konsulenter eller föreståndare för intressekontoret. Det är genom intressekontoret vägen banats för våra svenska fabrikssystrar. Men först påde senaste åren ha de svenska arbetsgivarna infört intressekontor.

Även intressekontoret kom först till i Amerika, hos den stora fabrik, som tillverkar de hos oss så brukliga kassakontrollapparaterna »The National Cash Register Company». Denna fabrik fick en gång i början av sin verksamhet hela sin europeiska leverans tillbakasänd, emedan apparaterna visade sig odugliga. Det befanns vid undersökning att arbetet var dåligt och slarvigt utfört. Ledaren av företaget fann snart att detta förhållande berodde till största delen på att arbetarna voro ointresserade av företagets framgång och dessutom så nedtryckta av ekonomiska bekymmer att de icke förmådde inlägga tillräcklig uppmärksamhet och intensitet i sitt arbete. Förstklassiga maskiner och goda löner hade fabrikens arbetare, nu infördes ett slags premiesystem, som gav dem som arbetade bäst, stora ekonomiska fördelar. Och så inrättades ett »intressekontor».

Man hade märkt att vid de tider, då arbetarna skulle betala hyra, skatt eller andra större belopp, nedsattes just av denna anledning arbetsintensiteten betydligt, bekymren tyngde sinnet och förströdde tankarna. Intressekontoret byggdes på den principen, att det skulle vara en hjälp för dem som ingingo som medlemmar att varje vecka

kunna lägga av en viss procent av sin lön till vissa större, regelbundet återkommande utgifter såsom just hyra, skatt, sjukkassa o. s. v. Intressekontoret får av varje medlem fullmakt att av hans veckolön göra det avdrag, som dessa utgifter, fördelade på årets alla avlöningsdagar, uppgå till. På detta sätt kan arbetaren med lugn förbruka den del av veckolönen som kommer honom direkt till godo, i medvetandet att pengar finnas sparade, då de stora utgifterna komma. Hur lätt går det inte annars att till löpande utgifter mat, kläder, o. s. v. ge ut även det man borde lägga av till hyran, så attman, när kvartalsdagen kommer, har svåra bekymmer. Genom att ingå som medlem i intressekontoret får arbetaren och arbeterskan de stora, viktiga utgiftsposterna jämnt fördelade på hela året och det som varje avlöningsdag tages ut, utgör precis vad de ha råd att ge ut till de dagliga behoven. Intressekontoret insätter medlemmarnas medel i bank mot löpande ränta och varje vecka erhålla medlemmarna kvitto å de insatta pengarna.

Men man må icke förundra sig om intressekontoret till en början möttes med misstro av arbetarna. Det var ju på sätt och vis ett band på deras rörelsefrihet. Dock har det på de allra flesta håll visat sig ha stor betydelse, särskilt vid större verk med fast arbetarestam. Det förhjälper ofelbart sina medlemmar till en tryggare ekonomisk ställning och bättre hushållning och motarbetar det fördärvliga skuldsättandet och kreditsystemet.

Den som först införde intressekontoret i Sverige, var chefen för Wettergrens kappfabrik i Göteborg, det var år 1908. Första årets omsättning var i hans intressekontor 42,000 kr.; 4 år senare var omsättningen 169,000 kr. per 300 intressenter. Insättningarna per år uppgå nu till 132,000 kr. Men så har också denne chef med stor entusiasm ägnat sig åt saken.

Nu finnas intressekontor vid ett flertal större företag i både Stockholm, Göteborg och på andra orter och de flesta ha kvinnliga föreståndare.

Arbetet med intressekontoret kan emellertid tagas på mycket olika sätt. Det kan skötas enbart som kontorsarbete, men det kan också, beroende på föreståndarens personliga uppfattning av uppgiften och villighet och förmåga att vara till gagn för personalen, bli utgångspunkten för ett rikt socialt arbete.

Där ha vi t. ex. en fabrikssyster, som lägger huvudvikten vid själva penningeinsättningarna, som gör allt för att vinna medlemmar i intressekontoret och dessutomkostnadsfritt sköter alla olika pensions- och sjukkassor, som finnas vid företaget. Hon har också åstadkommit en s. k. samköpsförening i det affären för personalens räkning inköper kol, ved, kaffe, potatis och specerier. Hon har att sköta inköpen och räkenskaperna, medan arbetarne själva sköta distributionen av varorna och det hela fungerar till belåtenhet. Utan tvivel gör hon stor nytta. Men hon har just ej kunnat komma arbetarna och arbeterskorna nära, de betrakta henne icke som en vän, till vilken man kan gå för att få råd, utan mera som en slags kontorsfröken, som är till för deras bekvämlighets skull.

Jag känner en annan fabrikssyster. Hon är anställd i en av Tobaksmonopolets fabriker i Stockholm, där personalen, 400 personer, till största delen är kvinnlig. Innan hon tillträdde sin plats — som hon sökte av personligt intresse för arbetsklassens kvinnor — hade hon under två månader anställning som arbeterska i fabriken utan att någon av personalen visste att hon var en person av annan samhällsställning. På det sättet fick hon en bättre inblick i förhållandena i fabriken än om hon blott sett dem s. a. s. utifrån. Hon fick umgås som kamrat med arbeterskorna och lärde känna deras behov och livsuppfattning, gjorde erfarenheter — bittra och svåra mången gång — som lärde henne, hur hon skulle kunna vara dessa arbeterskor till nytta.

När hon sedan tillträdde sin befattning som fabrikssyster, gjorde hon ej intressekontoret till utgångspunkten och huvudsaken i verksamheten, hon förstod att här var det annat som bättre behövdes. Och hon började med att söka åstadkomma sådana anordningar i fabriken som kunde befordra trevnad i lokalerna och personlig hygien bland arbeterskorna för att så småningom söka höja tonen bland dem och öppna deras ögon för ideella glädjeämnen.Så har hon t. ex. genomdrivit att handdukarna vid arbetssalarnas tvättställ ombytas två gånger i veckan och att fyra bestämda flickor begagna sig av samma för detta ändamål numrerade handduk. Matsalen, som hålles skinande ren, har blivit prydd med vaser med grönt och blommor, på väggarna ha vackra tavlor blivit uppsatta. Och fabrikssystern håller uppsikt över serveringen av kaffet och vällingen, som fabriken tillhandahåller till billigt pris. Tänk, vad det höjer självaktningen hos dessa flickor, som det förut inte varit så noga med om de haft det litet

smutsigt, att sådana anordningar göras för deras skull. De tröttna ej att se på sina tavlor i matsalen och jag är säker på att de ofrivilligt uppträda där mera städat än förut.

Ett annat gott grepp av denna fabrikssyster var att hon våren 1916 styrde om att en ej långt från fabriken belägen trädgård fick arrenderas över sommaren. Här fingo ett 40-tal arbeterskor för 1 krona var hyra en lott 1,50 x 6 meter stor och här grävdes, planterades och rensades av hjärtans lust om sommarkvällarna. Skratt och sånger ljödo glatt från den med bänkar och bord möblerade trädgården och fabrikssystem var alltsom oftast med i täppan. Hennes intresse för arbeterskorna drev henne att samma sommar — hennes första på platsen — ordna en koloni för arbeterskornas barn. Både ogifta och gifta hade barn, som väl behövde komma till landet. Fabrikssystem skaffade, som vid de flesta av sina företag, först en del pengar på enskild väg, så sköt Monopolet till 800 kr. och snart stod kolonien rustad för två månaders vistelse i en trevlig stuga i skärgården. Nu har på fabrikssystems initiativ denna fabrik sedan nyåret 1917 med understöd av Stockholms stad öppnat en barnkrubba, där mödrarna kunna lämna sina små, då de själva gå till arbetet.

Trädgården och barnkolonin voro naturligtvis ickeordnade för *en* sommar, de företagen fortsattes även 1917 och blevo till allt större glädje. Dessutom fingo arbeterskorna en egen »söndagsstuga» i Stockholms närhet. Särskilt klena arbeterskor, som kunde få ledigt några veckor, bereddes tillfälle att inackordera sig på vilohem och sommarstugor, någon bestämd semester är ännu ej införd, men det dröjer nog icke alltför länge, innan den kommer.

Så har också vid denna fabrik anordnats flera undervisningskurser, dels genom Södra K. F. U. K. ett par matlagningskurser som hållas i fabrikens matsal, dels också kurser i svenska, tyska, engelska, hembygdskunskap, geografi m. m. Deltagarna i geografikursen skola på sommaren göra en fotvandring i Dalarna. Sång- och gymnastikkurser ha också förekommit.

Mycket betydelsefull är den yrkesskolekurs, som vintern 1917 började för Tobaksmonopolets arbeterskor och anordnades i förening med Stockholms stads yrkesskolor. Tobaksmonopolet upplåter lokal — densamma som användes till kvällskurserna — och låter de minderåriga vid alla sina fabriker i Stockholm 1 gång i veckan turvis lämna arbetet kl. 3. e. m. *utan att avdrag å lönen göres*. Flickorna genomgå en skolkökskurs, undervisas i svenska, skrivning, räkning och få höra allmänbildande föredrag. Undervisningen bekostas delvis av Monopolet. Yrkesskolekursen fortsattes på sommaren såsom trädgårdsskola under sakkunnig lärarinnas ledning i ett trädgårdsland, som förhyrts intill arbeterskornas trädgård och »småflickorna» få då också en eftermiddag i veckan ledig för yrkesskolan, med bibehållen lön.

Fabrikssystem, som är själen i och ordnar allt detta sociala arbete, hinner dessutom sköta intressekontoret och samköpsföreningen. Intressekontoret har efter 1 1/2 år 142 medlemmar. Man gör insättningar för att spara till hyra, ved, till något större inköp till toaletten t. ex.en promenaddräkt, till några veckors sommarvistelse för sig själv eller ett barn, till oförutsedda utgifter o. s. v. Ännu ha nog icke de yngre arbeterskorna lärt sig förstå nyttan av intressekontoret.

Att samköpsföreningen under de svåra livsmedelsförhållanden, som råda 1916 och 1917 har givit fabrikssystern vid Tobaksmonopolet tillräckligt att göra, det är ju lätt att förstå, men ändå hinner hon ägna ett rikt mått av intresse åt varje enskild arbeterska, som söker henne i hennes mottagningsrum i fabriken eller som på grund av sjukdom får mottaga besök av henne i sitt hem. Under två månader gjordes 142 hembesök. Nu har denna fabrikssyster också fått i uppdrag att antaga de nya arbeterskor som behövas, något som hon anser såsom en stor förmån.

I hennes lilla mottagningsrum göras omläggningar och mindre skador förbindas. Där finns en trevlig soffa att vila på, om någon av personalen blir hastigt sjuk, där finns också ett litet husapotek, »syster» har genomgått 6 månaders sjukvårdskurs. Hos henne får man sin »läkarlapp», om man måste besöka fabriksläkaren, och hon utbetalar det understöd, 1 kr. från Monopolet och 1 kr. från Riksförsäkringen, som vid olycksfall i arbetet gives per dag.

Men ej endast kroppens sår läkas. Hos den vänliga fabrikssystem känner man att det finns förståelse och sympati, man går till henne och begär råd även i mycket som ej har med arbetet att göra, man kan anförtro henne sina bekymmer.

Det var på yrkesinspektrisens inrådan som Tobaksmonopolet anställde »fabrikssystrar» vid sina fabriker i Stockholm. Under ett och ett halvt år endast hade den syster, vars verksamhet jag har skildrat, innehaft sin plats, då jag våren 1917 besökte henne, och hennes arbete har under denna tid växt ut från en ringabegynnelse till en mycket betydelsefull verksamhet. Att hon har en rik uppgift och att hon är lycklig över att få fylla den är icke svårt att se. En sådan verksamhet kan icke annat än bli till välsignelse, om också resultatet till att börja med ej är så i ögonen fallande.

Vem är lämplig för en fabrikssysters kall?

Vilka kvalifikationer skall fordras av en person som skall inneha en sådan plats eller ägna sig åt verksamhet bland arbeterskor, som föreståndarinna vid arbeterskehem o. d.? Så frågar man mig ofta, men svaret är ej lätt att ge. Allra först kommer det an på personligheten och den är säkert lämpligast, som tar platsen ej som en försörjningsmöjlighet utan som en uppgift. Men nog är en kvinna med bildning och sociala kunskaper att föredraga, ehuru en viss praktisk läggning också är nödvändig. Genom Centralförbundets för socialt arbete utbildningskurs kan man få de teoretiska kunskaper, som fordras för en fabrikssysters kall, men nog bör medkänsla med och längtan att tjäna arbeterskorna vara den drivande kraften.

Hemarbeterskorna.

Det är inte alla arbeterskor, som arbeta i av arbetsgivare ordnade lokaler, där yrkesfarelagens bestämmelser om luftmängd och renhållning gälla och där lagen om minst elva timmars sammanhängande nattvila för i industriellt arbete sysselsatta kvinnor hindra allt för mycket övertidsarbete. Det finns ett ganska stort antal kvinnor, gifta och ogifta, som utföra ett träget industriellt arbete i den egna, ofta trånga, mörka och överbefolkade bostaden och vilkas arbetstid kan räcka från tidigt på morgonen till midnatt och däröver.

För dem finns det inga lagbestämmelser, som reglera arbetstiden eller förbjuder dem att arbeta för tidigt efter en barnsäng, det finns inga fackföreningar, som göra upp deras avlöningstariffer och söka bereda dem dyrtidstillägg och semester, där de träla vid sy- eller stickmaskinen, handsömmen eller vävstolen. De äro hemarbeterskor och hittills ha de varit de mest jäktade, de sämst avlönade och minst uppmärksammade av alla arbeterskor.

Hemarbeterskor kallas de arbeterskor, som från förläggare, grossörer, fabrikanter eller från butiker mottaga arbete att utföra i det egna hemmet. I en del fall håller arbetsgivaren maskin, men för det mesta måste arbeterskan själv hålla alla erforderliga maskiner och verktyg, medan arbetsgivaren lämnar ut garn, tyg och annat material, tillskurna eller icke tillskurna sömnadsarbeten, skor till nåtling, silver till polering, häktor ochknappar till montering m. m. samt lämnar modeller till arbetet, där sådana behövas.

I utlandet, Tyskland, Schweiz, Frankrike, Belgien, fanns i början av detta århundrade, såsom en del undersökningar visade, hela byar och landskap, där befolkningens förnämsta inkomstkälla bestod i ett visst slags illa avlönat hemarbete. I Lyontrakten i Frankrike var det sidenväveri liksom i kantonen Basel i Schweiz och i de tyska Rhenprovinserna. I Sachsen och Bayern var det leksakstillverkningen, som hemarbetarna hade att leva av och som inbragte endast usla förtjänster och levnadsförhållanden. Belgiens spetsknypplerskor och brodöser, Böhmens spetssömmerskor och sjal- och damastväverskor, Tyrolens halmhattsfläterskor och Berlins konfektionssömmerskor, alla ha de lidit under det grymmaste utsvettningssystem och berättelserna om deras nöd äro fasaväckande. Efter de undersökningar som gjordes, började den sociala lagstiftningen att sysselsätta sig även med hemarbeterskorna och hemarbetarna, det blev i flera länder förordningar om inspektion av hemarbetarnas bostäder, särskilda märken på hemarbetade varor, minimilöner för hemarbetsalster, s. k. hemarbetslagar.

Sverige har ännu ingen hemarbetslag. För 10 år sedan, år 1906, började man dock hos oss för första gången på

ett mer i ögonen fallande sätt väcka intresse för hemarbetarna inom industrin. Genom en vintern 1906 i Berlin hållen hemarbetsutställning hade de tyska hemarbetarnas nöd blottats på ett uppseendeväckande sätt och ovillkorligen frågade man, när man läste om de tyska förhållandena: »hur är det hos oss? Har även den svenska industrin en dylik mörk baksida?» Centralförbundet för Socialt arbete föranstaltade då en undersökning av de svenska hemarbetsförhållandena och resultatet av denna undersökning framlades i en hösten1907 hållen utställning, vilken efter att ett par månader ha visats i Stockholm, flyttades till Göteborg.

Då jag hade förtroendet att leda denna undersökning och ordna utställningen samt att författa den skrift »Svenska hemarbetsförhållanden», som C. S. A. samtidigt utgav, hade jag tillfälle att ganska grundligt sätta mig in i hur de svenska hemarbetarna (eller rättare hemarbeterskorna ty huvudparten utgöres av kvinnor) hade det. Att de ännu ha det ungefär på samma sätt visar en på Kungl. Maj:ts order företagen större utredning av den svenska hemindustrins förhållanden med siffror från 1912.

Vid den undersökning jag ledde, gällde det ju främst att få veta inom vilka yrken och på vilka platser i Sverige hemarbete förekom och att när man fått uppgifter härom, på olika orter skaffa ombud, som kunde söka upp hemarbetarna i deras bostäder och få de frågor besvarade, som C. S. A:s hemarbetskommitté uppsatt.

Det blev ett mycket besvärligt arbete och svårt att finna lämpliga ombud. I Stockholm och i de större landsortsstäderna visade det sig också svårt både att få adresser på hemarbetarna och att förmå dem att besvara frågorna. Dessa fattiga sömmerskor, stickerskor, väverskor eller vad de nu voro, av vilka månea voro vana att leva helt isolerade, blevo rädda att man ville ta arbetet ifrån dem. Somliga nekade alldeles att lämna upplysningar, andra bådo upprepade gånger att deras namn ej skulle nämnas (vilket ju var självklart), men en del mera modiga målade ut sina förhållanden så mörka som möjligt.

Själv besökte jag väl ett hundratal hemarbeterskor i Stockholm. Långt borta på Söder i de uslaste kåkar, högt uppe i hyreskasernerna i Vasastaden, i de mörka gränderna i staden mellan broarna, ute på Djurgårdeni förfallna trähus, där funnos hemarbeterskorna. Men någon gång förde också adressen till något mera burgna arbetarhem, där hustrun som en biförtjänst tog emot sömnad, eller till gamla fröknar och fruar av den bildade klassen, som sett bättre dagar och nu försörjde sig med sömnad, märkning, handsktvätt, montering av trikåvaror, lappning av gamla säckar m. m.

Ibland hände det att jag i ett hus, där jag hade adress på en hemarbeterska, genom dennas anvisning fick reda på att den och den i samma hus eller några hus därifrån också arbetade för hennes firma. Så kunde jag på några ställen gå från dörr till dörr i förstugorna i den ena våningen efter den andra och inne i de ofta låga, mörka och förfallna rummen eller köken, vilka tjänstgjorde till både sovrum, arbetsrum och allt, finna äldre och yngre kvinnor vid sy- eller stickmaskinen med rummet fyllt av byxor, skjortor underkläder, förkläden strumpor, tröjor, säckar och annat hemarbete. På ett och annat håll hjälpte en annan kvinna, en gubbe eller några barn till med arbetet. Särskilt minns jag en gubbe, som med styva fingrar sydde fast knappar och spännen i arbetsbyxor och en elvaårig flicka, som pressade strumpor, medan modern oupphörligt kältade: »du sveder dem väl inte.»

Jag blev mer eller mindre väl mottagen, på ett par ställen rent av utkörd. »Nej — här ville man vara i fred, besvarade inga frågor om arbetet, aktade sig väl för sådana där socialistpåfund» — sade den onaturligt magra hustrun, som försörjde sig och sin lame man med att sy blå arbetsskjortor för 90 öre dussinet. Hon hade hört något om den här undersökningen, den var nog bara till för att ta brödet ur munnen på en fattig stackare, jag skulle inte besvära mig här. Och mannen hytte hotande med käppen : »Ge sig i väg bara, annars....»

Hos en s. k. »mellanhand», en fru som från enmanufakturfirrna tog emot tyger till bomullsklänningar och i sin tur lämnade dessa till sömmerskor, sedan hon klippt till dem, blev jag så gott som kastad utför trappan. Det var i ett gammalt hus på Glasbruksgatan. När jag ringde, öppnade hon dörren på glänt. — »Vad är det om?» Jag sade mitt ärende och hann se att ett par flickor sutto därinne och sydde. Hon förstod mig ej genast, men när jag kom att nämna att jag visste till vilken firma hon arbetade, blev hon helt uppbragt. »Kommer aldrig på fråga att jag vill ha med er undersökning att göra.» — Och med en svordom drog hon till dörren, som var alldeles vid trappan, så häftigt att jag föll omkull och åkte utför ända ner i portgången.

Andra åter voro glada över besöket. Så t. ex. den övergivna hustrun med den lille ofärdige gossen, som alltsom oftast måste ligga till sängs hela dagen, därför att modern hade för bråttom att hinna hjälpa honom upp. Hon sydde livstycken och damkalsonger av enklaste slag och måste, som alla hemarbeterskor, bestå tråden själv. Till de röda kalsongerna av bomullsflanell, som hon höll på med, använde hon tråckeltråd, »vem kunde ha råd att bestå annat?» Fjorton timmar om dagen sydde hon, endast lördagseftermiddagen slog hon sig lös. Sex öre var hennes förtjänst på ett par kalsonger, 8 1/2 öre på en skjorta. På två dagar sydde hon 1 l/2—2 dussin, var inte så övad ännu. Fattigvården hjälpte med 5 kr. i månaden till hyran.

Hon gav alla upplysningar mycket villigt, önskade mig framgång med utställningen och skulle visst gå och se på den.

Detsamma sade en bröstsvag fru, som sydde mollskinnsbyxor. Nio timmar behövde hon för att sy ett dussin, om hon låg i riktigt och för det hade hon bara 3 kr. Det var verkligen en skandal så litet som detbetalades av de stora grosshandelsfirniorna, sade hon. Och så illa som maskinen for av det hårda tyget och så mycket tråd som det gick åt; för 35 öre till ett dussin, ja mer. Och pressningen, den var så tröttsam.

Hon satt i sitt kök och sydde så gott som hela dagen —- »*slavade*», som hon sade, tills ett dussin blev färdigt, och sedan var hon trött och förbi, ryggen var som sönder på henne. Nej, fabrikssömnad på en verkstad, där man hade elektrisk maskin och inte behövde pressa, det var då mycket bättre, så’nt hade hon haft förut. Men nu var hon gift och kar'n hennes söp upp halva sin avlöning. Och hon skulle då vara den första att gå in i fackförening, om hemarbeterskorna skulle få en för sig.

Jag minns också en hustru, som bodde långt borta i Johannes, som jag besökte rätt sent en kväll. Hon arbetade i ett litet rum innanför köket, vilket var sovrum åt fyra personer. Mannen hade rest till Amerika och lämnat henne med sex barn att dra försorg om. Hon sydde flickklänningar i olika storlekar och underkjolar, för en fin firma. En 14 års flicka, som fick sköta huset för resten, hjälpte till med sömnaden, och en 5-åring drog ut tråckeltrådar och sprättade. Ensam försörjde hon barnen, sade hon, men förjänsten blev sällan mer än 16 kr. i veckan. Ja, d. v. s. hon bar ut en morgontidning också, hon eller den 14-åriga dottern. Från kl. 1/2 6 f. m. till 12 på natten brukade hon sy, de dagar hon ej gick med tidningen, då började hon senare, men höll på litet längre. Och ofta måste hon sy också på söndagarna för att få färdigt. För en flickklänning med kjol och liv, ganska arbetsam, hade hon 2 kr. i arbetslön, för en mindre 1 krona. För fodrade och stoppade små underkjolar med mycket arbete kr. 1 —1,50 pr styck. Gammal och utsliten såg hon ut, ehuru hon ej var mer än 35 år och hon undradesjälv hur länge hon skulle stå ut. Men oskäligt lågt betalades hennes arbete, det var då säkert. Och dyra priser fingo firmans kunder betala. Det enda som hon kunde säga var bra, var att affären hämtade arbetet, så man slapp gå bort tiden med att gå dit.

I samma hus som denna kvinna bodde en flicka, som maskade maskinstickade tröjor och strumpor för en fabrik. När jag kom in till henne — dörren stod olåst — låg hon till sängs, hon var sjuk, hade lungsot och hade icke orkat upp den dagen. Bredvid henne på en stol och utbredda på hennes täcke lågo en mängd skära ylletröjor. Ett dussin måste nödvändigt bli färdiga till kvällen, hon hade kvar att virka runt halsen på dem alla. Hon bodde tillsammans med en syster, som arbetade på trikåfabriken, och denna tog hem arbete åt henne, det blev alltid ett par kronor i veckan. 67 öre dussinet var arbetslönen för dessa tröjor, 60 öre fick hon för en mindre sort. När hon var uppe, brukade hon laga mat åt systern och sig själv, nu när hon hade starkare feber, levde hon på mjölk och bröd och litet kaffe, som hon värmde på ett spritkök bredvid sängen. Fick gröt, när systern kom hem på kvällen, och åt ägg också, när de hade råd.

Jag hade icke hjärta att säga henne att hon kunde sprida smitta genom sitt arbete, men nog föreföll det ganska möjligt. Det kan ju förövrigt många hemarbeterskor, jag hade besökt en, vars barn hade mässlingen, och hon sydde västar.

Den lilla maskerskan, hon var bara 20 år, var i alla fall glad över mitt besök och gav mig många upplysningar om trikåstickning och maskning, hon hade reda på arbetslönerna både för verkstads- och hemarbeterskor. För hemarbeterskor var det vanligaste 20—22 öre arbetslön för ett par strumpor och 29—30 öre för tröjor, då blev

timlönen, efter vad vi tillsammansräknade ut, 6—20 öre, ty somliga voro mera flyhänta av sig. Stickmaskinerna drogo dryga kostnader, upplyste hon, de köptes som symaskinerna på avbetalning, förstås. Nålarna slog man lätt av och de voro dyra, nog fick man allt beräkna en tia om året till nålar, olja och paraffin. Själv hoppades hon kunna köpa en stickmaskin, bara hon bleve bättre, så hon orkade sköta den. Den kostade 280 kr. och man skulle få betala av 10 kr. i månaden. 50 kr. hade hon förresten på på sparbanken och de skulle vara till maskinen, för se, gå på fabriken, det fick hon inte för doktorn.

Med feberheta kinder satt hon i sängen och berättade, medan fingrarna arbetade på tröjorna. Den tjocka gula flätan låg så vackert virad om pannan och de magra händerna voro vita och välformade. Om axlarna hade hon en tjock gammal sjal, täcket såg ruskigt ut, men örngottet och lakanet voro rena med breda mellanspetsar, rummet var soligt och i fönstret stod en blommande balsamin, som hon med stolthet visade på. På väggen över sängen hängde stora fotografier i snygga ramar, det var far och mor och alla hennes syskon, berättade hon, flera av dem voro döda nu. Se, hon och systern, som var åtta år äldre, hyrde det här rummet alldeles för sig själva, det kostade 260 kr. om året; men de klarade det bra, hennes syster var så styv stickerska så. —

När jag reste mig för att gå, gjorde hon en ömklig min, det hade varit så trevligt att prata, skulle jag inte komma tillbaka? Om jag hade mina vägar ditåt, skulle jag äntligen titta upp — det kunde jag väl lova henne. Jag lovade, men när jag ett par månader senare kom ditupp igen, var hon förd till sjukhus och skulle nog aldrig komma tillbaka, sade grannfrun.

Ja, sorgliga voro många av de erfarenheter jag gjorde genom mina och andras besök hos hem arbeterskor iStockholm och icke mindre sorgliga de, som jag fick genom att bearbeta det från andra orter inkomna statistiska materialet. Om låga arbetslöner, lång arbetstid, ojämn tillgång på arbete, ibland dagars och veckors väntan på ett utlovat arbete, ibland tvånget att på oerhört kort tid hinna med beställningen. Om långa vägar att gå för att hämta och lämna arbetet, tunga bördor att bära, mörka och trånga bostäder, där luften blev bemängd med damm eller pressos — om barn, som fingo använda nästan all sin fritid till industriellt hemarbete, om hustrur, som arbetade 16—18 timmar om dagen och ändå knappt förtjänade sitt och barnens nödtorftiga uppehälle, medan mannen drack — om allt detta berättade de återkomna frågoformulären. Fastän undersökningen icke omfattade mer än ett tusental av hemarbetarna i Sverige, gav den likväl en ganska god inblick i hur dessa hemarbetare hade det.

Bland det intressantaste var Boråstraktens hemarbete. För att skaffa ombud därnere i hemväveriets stamort gjorde jag en resa dit och för att själv få ett begrepp om arten av hemarbetet i Boråstrakten gjorde jag en del besök hos hemarbeterskorna därnere. Ur mina anteckningar från denna resa, som företogs sommaren 1906, vill jag anföra följande:

»Stickning, vävning och sömnad äro de tre arter av hemarbete, som idkas. Färdas man landsvägen framåt eller strövar man inåt skogsbygden i Marks, Wedens, Bollebygds och Toarps härader, ser man överallt vid fönsterna i de små grå stugorna eller de ibland, vitmålade bondgårdarna, bakom gardiner av mer eller mindre snygg beskaffenhet, vävstolar eller stickmaskiner skymta fram. Stickmaskinen har till stor del utträngt vävstolen, som förr lär ha funnits i varje stuga. För några år sedan lär stickningen ha varit mer inbringande; nu klaga de flesta som sticka, att betalningen är låg och arbetet långsamt,De flesta ha köpt sina »långmaskiner» på avbetalning och de kosta 300—400 kr. En och annan förläggare — som arbetsgivaren kallas — lämnar maskinen gratis, så heter det åtminstone, men alla reparationer betalas av arbetaren. Det är en mängd olika artiklar som stickas, manskavajer, sjömanströjor, strandkoftor, blusskyddare, tuavästar, livstycken, västar, tröjor o. s. v. Vanligen lejer stickerskan för spolning och montering av varorna, men ibland utföres detta arbete av familjemedlemmar. Gubbar, gummor och barn spola ofta.

Jag åkte omkring i bygden och stannade utanför de större eller mindre stugor, där vävstolen eller stickmaskinen syntes genom fönsterrutan. Somliga stugor voro omgivna av en mager täppa, andra hade en stenig potatisåker vid sidan. På de allra flesta håll såg det fattigt ut.

Förläggarna bodde i stora eleganta villor eller gårdar med stora parker och trädgårdar, de hade ekipager och skulle leva i sus och dus — påstods det. Emellertid hade ett par förläggare — grosshandlare, som jag besökte,

ingenting emot att lämna adresser till stickerskor och väverskor, särskilt till dem som vävde de gamla nästan bortlagda vävnaderna, vilka det också var mycket intressant att få se.

Där var en liten gumma, som vävde damastdukar, mönster, som hon påstod att bara hon kunde. Hennes lilla rum, en trappa upp i stugan var så litet att mest bara vävstolen fick plats där, men hon arbetade raskt och med synbar glädje. Hon bodde i egen stuga jämte 7 andra personer, barn och barnbarn, och satt i vävstolen dagen igenom, sade hon. »Hur många timmar?» frågade jag. — Ja, tio, tolv timmar, när det var brått. Men ibland hade hon icke arbete från grosshandlaren, då vävde hon åt familjen, bomullstyg eller ylle till kläder. Hennes veckoinkomst gick till 9—11 kr. i veckan, ty dukarna betalades med 55 öre per styck.En annan gumma vävde näsdukar för 48 öre dussinet. På tio timmars arbetsdag förtjänade hon 2 kr. i veckan. Hon var 78 år. Bodde tillsammans med en ett par år yngre syster i ett bra rum i egen stuga, som för övrigt var uthyrd.

En hustru, som hade sin man i Amerika och två barn att försörja, vävde stramalj 60 cm. bred. Arbetade från 7 f. m. till 9 e. m. och hann 4 1/2 meter om dagen. Hon hade alltså med 12—13 timmars arbetsdag en inkomst av 60—75 öre om dagen. Som hon hade vävt i tjugo år, borde hon ju vara en van arbeterska. Hon fick gå en och en halv mil för att avlämna arbetet och hämta garnet.

En och annan vävde konstvävnad, det betalades bättre. För bårdförkläden hade de 13, 15, 18 öre i arbetslön per styck och flitiga väverskor hunno 10—12 förkläden på dagen. Dukar, som voro 160 cm. i fyrkant, betalades med 16—20 öre per styck, och gardiner 16 öre per metern för släta, medan man för gardiner med bårder fick 20—25 öre per meter.

Ju längre uppåt skogsbygden jag kom, desto längre ifrån varandra lågo de grå stugorna, desto kargare blev naturen. Och desto sällsyntare blev det att träffa på ungt folk i synnerhet män. Nästan alla unga hade givit sig ner till de stora väverierna i och kring Borås eller emigrerat. Men de gamla gummorna i stugorna läto skytteln gå och knogade på det gamla vanliga sättet för den torftiga födan. Far — om han levde — vävde också ibland eller spolade och skötte förresten den magra åkerlappen, om man hade någon.

När väven var färdig, måste den oftast bäras både två och tre mil ner till förläggaren för att man skulle få pängarna och nytt garn. Mången gammal gumma mötte jag, som knogade på den långa påsen med väv i. Den bars vanligen på huvudet och hängde utefter ryggen.Den dagen förtjänade hon naturligtvis ingenting och uppsättningen av en ny väv drog sedan flera dagar, ja ända till en vecka ibland, det blev dagar utan all inkomst.

»Men vad skulle en ta sig te utan vävninga — då feck en väl rakt svälta ihjäl», menade en hustru, som vävde bolstervar för 8 1/2 öre metern.

Jag besökte också en hel del stickerskor i ett par stationssamhällen 1/2—1 timmes väg från Borås.

I ett ganska trevligt envåningshus sutto två systrar vid var sin maskin, de sågo ut att vara på 30-talet, men kunde nog vara yngre. Det var mycket tjockt svart trikåtyg de stickade och det föreföll att vara ett tungt arbete. Det skulle bli kavajer — sade de — stora manskavajer, en modell hängde där över stolen. Och medan maskinerna oavbrutet gingo, berättade de om sitt arbete.

De hade varit tre, fyra personer, som förfärdigat dessa kavajer förut, ty deras bror var den som egentligen åtagit sig arbetet från början — den här sorten var nog karlgöra. Men nu var brodern vid järnvägen, han hade blivit sjuk av det myckna stillasittandet och överansträngt sig också. För han hade stickat »mest hela dygnet», från kl. 5 på morgonen till kl. 12, 1 på natten. Då brukade systrarna spola och montera kavajerna, som skulle kantas runt om och förses med fickor och knappar och knapphål. Modern spolade då också och stickade ibland. För varje rock fick man 1 kr. och de kunde på den tiden hinna 25 rockar i veckan. Nu skötte systrarna ensamma stickningen på var sin maskin, de arbetade 14 timmar om dagen och hunno tillsammans 12—14 kavajer i veckan, men betalade en sömmerska 25 öre per styck för monteringen. Deras förtjänst blev alltså blott 75 öre per kavaj d. v. s. kr. 9—10:50 i veckan. Tråden kostade dem 3 öre per styck och pressaskulle man också. För sin lägenhet, 4 rum och kök med trädgård, betalade de 225 kr. om året. Men de hade ett par personer inneboende, så hyran gick det bra med.

Ej långt från dessa hemarbeterskor låg en liten förfallen stuga. Skylten över dörren angav att här bodde ortens

skomakare. Genom fönstret skymtade en stickmaskin. En trång, ohyggligt smutsig skomakarverkstad, innanför den ett lika smutsigt kök med en obäddad fållbänk, innanför köket ett litet rum. I detta rum, även det åtskilligt dammigt med kvav luft, funnos två stickmaskiner, det var döttrarna i huset som stickade. Den äldsta höll på som bäst, hon var 18 år och sade sig redan ha stickat i 4 år. Hon höll på med tjocka sjömanströjor, arbetslönen var 55 öre per styck. Arbetstiden uppgav hon vara 12—14 timmar om dagen och då kunde hon hinna ett halvt dussin tröjor. Det blev alltså hela 3:30 om dagen. Men hon betalade 15 öre per styck åt sömmerskan, som maskade och monterade tröjorna, ibland lejdes också för spolningen, så dagsförtjänsten var väl 2: 25 ungefär.

Systern, som var 16 år, stickade strumpor, men bara under vintern. Nu på sommaren skötte hon ett litet karamellstånd, som fadern satt upp nära stationen. För mansstrumpor brukade förläggaren betala kr. 1: 50 per dussin.

Men stickningen var bara en biförtjänst sade fadern. »Tösera ska' la ha nåt å göra». — Dock endast til lyst tycktes de inte arbeta. Arbetstiden var lång nog, minsann.

Ett stycke uppåt skogen i samma by bodde »traktens förnämsta stickerska», Signe J., 23 år. En trappa upp i ett så nybyggt envåningshus, att dess nedre våning ännu var utan fönster och dörrar, låg hennes verkstad, där hon själv och hennes tre yngre systrar, om resp.22, 20 och 14 år, arbetade. Fadern, som var byggnadssnickare, höll på med huset, som var deras eget.

Verkstadsrummet, där systrarna också sovo, var icke vidare stort, men hade två höga fönster. De två äldsta systrarna stickade, de två yngre skötte spolning och montering, arbetet var västar och koftor av olika slag. Signe var den som »stod för arbetet», hon hade lärt yrket i Borås. De hade två maskiner, en egen och en som tillhörde förläggaren. Deras arbetstid var enligt deras egen och moderns uppgift från kl. 7 f. m. till kl. 10 e. m. med korta uppehåll för måltiderna. Om sommaren togo de sig dock ibland ledigt någon kväll för att promenera.

På dessa — låt oss säga 14 timmars dagsarbete, hunno de fyra systrarna 3—4 dussin västar i veckan. Arbetslönen var 7 kr. per dussin, de förtjänade alltså högst 28 kr. i veckan.

Men från förtjänsten måste ju avdragas kostnaden för tråd, nålar till maskinerna, reparationer av såväl förläggarens maskin som av deras egen samt också utgiften (1 kr. tur och retur) för järnvägsbiljetten till Borås, där arbetet skulle avlämnas. Vanligtvis måste två av systrarna resa, bördan var tung. Och då gick dessa båda systrars arbetstid förlorad.

Familjen måste till stor del leva på döttrarnas förtjänst, ty fadern gick arbetslös 3—4 månader om året och det fanns 5 mindre barn, av vilka endast en gosse hunnit över skolåldern.

I Bollebygd och Toarp besökte jag en hel del sömmerskor, somliga ogifta, som antingen hyrde av familjer eller bodde i någon liten stuga, andra änkor och gifta kvinnor. Några voro gifta med skräddare och hjälpte dessa med sömnad, det var rockar, mollskinnsbyxor, militärkläder av kadettyg, förkläden, lärftsskjortor m. m., som syddes. I säckar skickades de tillklippta plaggenper järnväg från Borås, Alingsås och andra orter och hämtades vid stationerna. I somliga familjer hjälpte alla barnen till. Förtjänsten var högst för skrädderiarbetet, sämst för det lättare arbetet, särskilt låg för skjortor. På sina ställen voro arbetsrummen, som allt som oftast voro kök, och där överallt en eller flera personer såvo, trånga, smutsiga med usel dager. Och folket såg för det mesta ovårdat ut.»

Alla dessa exempel på mina personliga erfarenheter av hemarbeterskor äro, som jag nämnt, från 1906 och 1907, då undersökning för C. S. A:s hemarbetsutställning pågick. Utställningen, som öppnades i början av oktober 1907, blev föremål för stor uppmärksamhet och hade mycket av intresse för dem som ville få veta något om hur de svenska hemarbetarna ha det. Om denna utställning, vid vilken visades prov på hundratals olika hemarbetsalster, alla försedda med noggranna uppgifter om arbetslön, arbetstid m. m., dock icke kunde mer än fästa uppmärksamheten på hemarbetarna och visa att även de behövde bättre villkor, så hade den ju på sätt och vis fyllt sin uppgift.

Den s. k. yrkesfarekommittén fick med anledning av C. S. A:s undersökning och utställning i uppdrag att utarbeta ett förslag även till en hemarbetslag, men detta förslag har dock ännu icke framlagts för riksdagen. Det

ansågs att en grundligare utredning av förhållandena inom den svenska hemindustrin var nödvändig, innan en dylik lag kunde stiftas. Kungl. Maj:t uppdrog då, som förut omtalats, åt kommerskollegium att verkställa en ingående utredning rörande det hemindustriella arbetet i Sverige om dess förekomst och de sociala och ekonomiska förhållandena inom detsamma, och dr M. Marcus blev arbetets ledare. Sedan socialstyrelsen år 1913 övertagit den kommerskollegiumanförtrodda uppgiften, fortsattes detsamma alltjämt under ledning av dr Marcus, förste aktuarie i socialstyrelsen. Sedan denna mycket omfattande utredning slutförts, ger den en så fullständig och noggrann bild som möjligt av det hemindustriella arbetet i Sverige.Med välvilligt tillstånd av K. Socialstyrelsen har jag fått taga del av denna utredning, som ännu icke föreligger i tryck.

Enligt denna utredning fanns i Sverige år 1912 3,252 företag med hemindustriell produktion, vilka sysselsatte sammanlagt 28,953 hemarbetare. Av dessa voro endast något mer än en tredjedel män. Kvinnornas antal var 22,214. Utom de egentliga hemarbetarna tillkommo också dessas medarbetare 14,031 personer, däribland 11,744 kvinnor. Hela antalet arbetare inom hemindustrin skulle alltså år 1912 ha varit 42,984 personer, därav 33,958 kvinnor.

Den speciella utredningen angående hemarbetarnas ekonomiska och sociala förhållanden omfattar 5,064 hemarbetare, därav 4,257 (84,1%) kvinnor. Av dessa alla voro 3,058 bosatta i städerna och 2,006 å landsbygden. Av utredningen ha berörts så gott som alla Sveriges städer med ett invånareantal vid 1912 års utgång av mera än 20,000, endast två, Eskilstuna och Västerås, förekomma icke och fyra av våra län, Kronobergs, Skaraborgs, Jämtlands och Norrbottens län, ha ej heller lämnat bidrag till specialutredningen angående hemarbetarnas förhållanden. Bland städerna är Stockholm representerat av 758 hemarbetare, Malmö av 371, Göteborg av 366. Antalet hemarbetare är störst i Älvsborgs län, där städer och landsbygd år 1912 hade 7,885 hemarbetare, därnäst tycks hemindustrin finnas mest i Göteborgs och Bohus län, Malmöhus län och Östergötlands län.

Vad de olika yrkena beträffar, förekomma i utredningen ej mindre än 56 olika yrkesgrenar och i så gottsom alla förekomma kvinnliga arbetare, ehuru några få ej kommit med i specialutredningen.

Då det bör vara av intresse att se vilka olika slag av hemarbeten, som finnas, vill jag här lämna ett utdrag ur utredningens tabeller, vilket också visar hur många kvinnor, som 1912 arbetade inom varje yrkesgren, och även hur många av dessa, som kommit med i utredningens specialutredning av varje hemarbetares arbets- och löneförhållanden. Se nästa sida.

Utredningen innehåller intressanta uppgifter angående hemarbeterskornas arbetslön och arbetstid. Man får veta att nettolönen per timme för 63.1% av dessa kvinnor är endast 1—15, öre medan de manliga hemarbetarna såsom männen inom så gott som alla yrken ha betydligt högre avlöning. Ty 61.3% av de manliga hemarbetare undersökningen omfattar ha högre timlön än 20 öre medan endast 21.1% av kvinnorna kommo över 20 öre i timmen. Inom utredningens högsta lönegrupp, 30 öre i timmen, finnes 35.1% av männen men endast 5.9% av kvinnorna. Dock må anmärkas att männens antal är störst inom beställningsskrädderiet, det bäst avlönade av allt hemarbete. Det lägst avlönade hemarbetet är häktmontering, solvknytning (5 öre i timmen), väveri i s. Älvsborgs län (6 öre), trådknappstillverkning, tändsticksaskarbete (8 öre), spetsknyppling (9 öre). Intressant är det också att taga del av en jämförelse mellan hemarbeterskors och fabriksarbeterskors löner, i de få yrken en sådan jämförelse kunnat företagas.

Så får man veta att den genomsnittliga timlönen år 1911 för bomullsväverskor i fabriker å landsbygden (Göteborgs, Hallands och Älvsborgs län) var 18—23 öre, för linneväverskor 22.4 öre. Genomsnittliga timlönen för

Hemarbeterskor fördelade efter yrkesgrenar.

Yrkesgrenar

Antal hem-
arbeterskor
i special-
utredn.

Antal hem-
arbeterskor
i alla före-
tag 1912

Tillverkning av manskläder

942

5,034

Tillverkning av dam- och flickkläder

325

1,791

Linnesömnad

408

1,853

Kravattsömnad

47

286

Hatt- och mössömnad

54

193

Tillverkning av skodon

109

491

Handssömnad

178

408

Skinn- och pälsvaruarbete

39

103

Diverse beklädnadsindustri

17

95

Summa kvinnor inom beklädnadsindustrin

2,119

10,254

Väveri

398

3,753

Trikåarbete

922

4,286

Säcksömnad

108

260

Täckstickning

62

102

Spetsknyppling och trådknapptillverkning

103

558

Diverse handsömnad

91

1,167

Paraplytillverkning

20

62

Flaggsömnad

4

7

Tillverkning av fiskredskap

--

6

"" puts- eller lappskivor

7

--

Solvknytning

3

--

Summa kvinnor inom textilindustrin

1,721

10,201

Möbelsnickeri

--

95

Diverse träarbete

--

2

Summa kvinnor imom träindustrin

--

97

Tillverkning av tändsticksaskar m. m.

29

46

""påsar

35

95

""flugfångare

18

116

Bokbinderiarbete

4

7

Korgmakeri

--

26

Silverpolering

147

475

Guldsmedsarbete

--

4

Metalltråds- och tagelväveri

16

129

Montering av häktor och nålar

80

326

"" telefontillbehör

30

200

Cigarrtillverkning

18

29

Leksakstillverkning

11

34

Glödritning m. m. av korgarbete

16

26

Borstbindning

7

59

Övriga

6

90

Summa kvinnor i övrig hemindustri

417

1,662

Hemarbeterskornas hela antal

4,257

28,953

hemindustrins bomullsväverskor var samma år 6 öre och för linneväverskorna 7 öre. Skillnaden blev ännu större i fråga om årsinkomsten på arbetet, den blev för bomullsväverskor och linneväverskor resp. 121 och 124 kr. således 1/5 och 1/6 av vad deras kamrater i fabrikerna förtjäna. Dock är ju denna nettoinkomst beroende av arbetstidens längd, vilken för fabriksarbeterskor inom textilyrket brukar vara 10—10 1/2 timmar hela eller största delen av året, medan hemarbeterskornas arbetstid är mera oregelbunden. Utredningen lämnar också uppgifter om hemarbetarnas organisationsforhållanden. Det enda slag av självhjälpsorganisation, som varit något talrikare företrätt, har varit sjukkassor, eljest är, som jag av egen erfarenhet vet, föreningsväsendet mycket litet omfattat av hemarbeterskorna. Några få hemarbeterskor, 2%, tillhörde fackföreningar inom skrädderi, skoindustri och handskindustri. Särskilda fackföreningar för hemarbeterskor, såsom det finnes i Tyskland t. ex., ha vi icke i Sverige; det har hittills visat sig vara fåfängt att söka organisera dessa, de lägst avlönade av alla arbetare.

Att det för våra hemarbetare och hemarbeterskor skulle vara av stor betydelse att tillhöra en fackorganisation och även att stå under yrkesfarelagens (d. v. s. en hemarbetslags) bestämmelser, är väl otvivelaktigt. Det skulle säkert höja dem både socialt och ekonomiskt. Dock är det ju ytterst svårt att åstadkomma en lag, som reglerar hemarbetet, och än svårare att tillse att en dylik lags bestämmelser efterlevas.

Arbeterskornas bostadsfråga.

I slutet av 1890-talet var bostadsbristen i Stockholm särdeles svår och inneboendesystemet blomstrade. Hyrorna stego och fattiga familjer måste för att själva komma ut med hyresavgiften taga emot ensamstående personer i lägenheter, som ofta voro otillräckliga för familjernas eget behov. Att sju, åtta personer bodde i ett rum och kök var ganska vanligt och bostaden var ofta genomusel, fuktig, dragig och utan alla bekvämligheter. Visserligen fanns det föreningar och byggnadsbolag, som uppförde arbetarbostadshus med billiga hyror, där på många håll inneboendet var förbjudet, men de voro alltför få. Och på de ogifta arbetarna och arbeterskorna hade ingen tänkt, då sådana bostadshus uppfördes. Kunde de icke ha råd att hyra ett rum och möblera det, måste de »bo inne» i familjer.

Under de första åren sedan jag börjat med aftonsamkväm för arbeterskor, fick jag tillfälle att se hur många av dem bodde. Jag förstod snart att det måste vara av mycket stor betydelse för de unga flickor, som från landsorten komma upp till Stockholm för att söka arbete, vad för slags bostad de få. På många håll kunde de tillsammans med en eller två kamrater få disponera ett rum hos någon familj och ha det bra, men ej sällan var deras »bostad» en säng i hörnet av ett rum, som de delade med hela familjen. I många fall togos både manliga och kvinnliga inneboende.Jag förstod också att för något äldre ordentliga arbeterskor var det ett önskemål att en gång få ett eget litet rum med egna möbler, där de själva besörjde städning och matlagning, men jag märkte nog att det stora flertalet arbeterskor hade ytterst små fordringar på hemtrevnad och hygien, endast de fingo bo billigt. Visst klagade många över tråkiga värdinnor, som ej ville låta dem koka en kopp kaffe på spisen eller tvätta upp en blus eller ett par strumpor, visst tyckte de att det var otrevligt att aldrig känna sig riktigt »hemma», utan behöva dra sig för att komma hem tidigt på kvällarna och vara tvungen att gå ut så fort som möjligt på söndagen, då man annars blev »ut-tittad», men andra nöjde sig hur som helst, bara de hade tak över huvudet för natten.

På den tiden kunde man få bo inne ganska bra för 7 à 8 kr. i månaden. Ett möblerat rum, som de ensamma skulle disponera, men som familjen nog ibland använde om dagarna, brukade 2 eller 3 flickor kunna få hyra för 12, 14, 16 kr. i månaden med städning.

Män ha i alla tider betalat litet mer. För 5, 6 kr. kunde en flicka få bo i familjens rum eller kök tillsammans med dess medlemmar eller inneboende och på många håll fick hon då också morgonkaffe, fastän utan bröd. Men icke alltid hade hon för det priset egen sängplats. Numera kan man ej få bo inne under 9, 10 kr. i månaden annat än på rätt dåliga ställen. För bättre bostad betalas, då två flickor dela rum, 20—30 kr. i månaden i familjer och när de hyra direkt av värden, blir det ofta 300 — 350 kr. per år, även för rum i äldre hus, där man varken har vatten eller gas i lägenheten.

Men Stockholms arbeterskor ha nu större möjligheter att få billig och bra bostad, det har ju uppstått flera företag, som äro avsedda att bereda de lägst avlönade självförsörjande kvinnorna bra bostad till billigt pris.Det första steget togs när det första *Hemmet för arbeterskor* öppnades 1898. Men innan jag går att berätta om detta och senare bostadsföretag till arbeterskornas fromma, skall jag ge några exempel på hur en del av de flickor bodde, vilkas bostadsförhållanden föranledde mig att försöka göra något för att motarbeta inneboendesystemet.

*

En 18 års flicka, som var anställd vid en elektrisk syfabrik, och då hon var nybörjare, förtjänade endast 7 kr. i veckan, bodde hos en plåtslagarefamilj i ett besynnerligt gammalt tvåvåningshus i Katarina församling. Bostaden bestod av ett ganska stort rum och ett kök, stort som en skrubb; där var lågt i taket och mycket förfallet. Utom mannen och hustrun — båda omkring 30 år — och deras tre små barn, det äldsta 4 år gammalt, bodde även mannens mor, en några och 50 års tvätterska i rummet och med henne delade den ovannämnda arbeterskan liggplats i en gammal utdragssoffa. Ibland sov också ett av barnen hos dem. För denna »bostad» betalade flickan 6 kr. i månaden.

En annan flicka, som arbetade i kartongfabrik, bodde hos föräldrarna i ett gårdshus vid nedre ändan av

Bryggargatan. Lägenheten bestod av två rum och kök, det senare mycket litet. Ett rum var uthyrt åt ett ungt par, som arbetade i fabrik båda två. Dessa som ej voro vigda, hade en 4 års gosse, som om dagarna hade tillsyn av värdfolket. Familjen själv bestod av mannen, som hade lungsot, men tidvis arbetade vid hamnen, tidvis drack och var oregerlig, hustrun, som »gick i hjälp», två döttrar, 17 och 19 år, båda i kartongfabriken, en 14 års gosse, som också hade arbete och flera mindre skolbarn. De båda äldsta flickorna måstelämna hela sin knappa förtjänst till modern samt för övrigt sköta hemmet, då denna var borta hos andra. I »rummet» hade man vid mitt besök en afton sängplatser på alla upptänkliga ställen, en liten pojke sov i ett upp- och nedvänt bord. I det mörka, trånga köket skulle också hyresgästernas morgon- och aftonmåltid tillredas, där skulle de hämta vatten, slå ut slask, diska o. s. v.

Intet under att de båda kartongarbeterskorna gärna velat flytta hemifrån, om de bara kunnat.

Ett par flickor, som arbetade vid Svartvik, bodde på Fleminggatan i ett rum på vinden. Tambur- eller dubbeldörr fanns icke och det drog duktigt utifrån. Rummet var så litet att när sängarna, såsom vid mitt besök voro utdragna, fyllde de nästan hela utrymmet och ville man gå ut eller in genom dörren, måste man gå över dem. Jag måste sätta mig på den närmast dörren stående sängen, längre kunde jag icke komma. Framför kakelugnen, vid sängens fotända stod fotogénköket, på vilket kvällsgröten kokade, och diskvatten fick värmas i nischen. Vattenledning fanns ej på vinden, garderob ej heller, kläderna fingo hängas i vindskontoret, där också matskåpet var och veden förvarades. Men rummet var nytapetserat och var, efter vad flickorna försäkrade, riktigt trevligt vid dagsljus, när sängarna voro hopskjutna. Hyran var 250 kr. per år.

En 20 års flicka, arbeterska i metallfabrik på Kungsholmen, kom en dag till mig i ytterst upprört tillstånd och frågade efter rum i Hemmet för arbeterskor som just skulle öppnas. Hon hade i nära två månader, allt sedan hon kom till Stockholm, bott hos en fru, som hennes i landsorten bosatta ogifta mor kände. Nu kunde hon ej längre bo kvar där, och bad enträget att fåkomma till Hemmet för arbeterskor. Orsaken varför hon ville flytta kunde hon ej säga — sade hon men lät mig förstå att värdinnan förde ett mindre hederligt liv.

Jag kände ej denna flicka förut och följande dag besökte jag hennes värdinna, som bodde i ett — efter vad jag sedan hörde — illa beryktat hus vid en av Klara kyrkogatorna. Jag fann den medelålders stora pussiga frun mitt på vardagsförmiddagen spelande kort med ett par andra kvinnor. Rummet var snyggt, ja, väl möblerat, men ostädat och ovädrat, köket, vars dörr stod öppen och där den inneboende flickan sagt sig logera, såg mycket oordentligt ut. Värdinnan var mycket förgrymmad över att hyresgästen ville flytta nu, när hon kunde betala en slant för sig. Med granna ord och stora gester, berättade hon att hon endast av barmhärtighet låtit »detta våp» bo där, men otack var världens lön o. s. v.

Då jag avlägsnade mig, följde mig en av de andra kvinnorna, som sade sig ha träffat mig förr, nedför trapporna. »Fröken skall inte gå i det här huset, det passar inte för fröken och kan till och med vara farligt» — sade hon och berättade så att »frun däruppe» levde av att i sin bostad sammanföra herrar med unga flickor. Den flickan som bodde i köket, hade nog inte haft reda på detta förut och hon gjorde rätt i att flytta, ju förr dess bättre. Det var en snäll flicka, kunde hon försäkra. »I fall en sådan som jag blir trodd», slutade hon halvt ironiskt, halvt ödmjukt.

Ännu några exempel må anföras. En flicka om 24 år anställd i glödlampfabrik, bodde hos en gumma, som även hade en dotter hos sig. Rummet var 3 meter långt och mycket smalt, tapeterna hängde i trasor, fönstret var spräckt. Möbleringen bestod av en dålig träsoffa, en fällsäng, två stolar och ett rankigt bord. Kläder hängde i hörnen, husgeråd stodo på en hylla och ikakelugnsvrån. Matlagningen skedde på fotogénkök i rummet. Hyresgästen delade bädd med värdinnans dotter och betalade 5 kr. i månadshyra.

Två systrar — fabrikssömmerskor — hyrde för 10 kr. i månaden ett litet rum på nedre botten in på gården i ett hus vid Norrlandsgatan. Hela lägenheten, 2 rum och kök, var mycket mörk, men sömmerskornas lilla krypin hade icke något fönster utan fick belysning genom en glasruta från det lilla smutsiga köket, varifrån också luftväxlingen skulle ske. Värdinnan var änka med 4 barn och »fästman», som litet emellan logerade hos henne.

En kappsömmerska betalade 7 kr. i månaden i en familj, där utom henne och ett annat fruntimmer även en 15 års

pojke bodde och där en manlig bekant, som icke hade bestämd bostad och för det mesta var drucken, titt och ofta härbärgerades.

En annan, en 40-årig sömmerska, som alltid hade svårt att få bostad, emedan hon var sjuklig samt hade symaskin och byrå, hade — troende sig äntligen ha fått något bra — hyrt in sig hos två andra sömmerskor, vilka hyrde eget rum i ett fint hus på Östermalm. Rummet var bra och det fanns t. o. m. en avdelningsskärm, som skilde hyresgästen från de andra två. Men dessa hade bägge sina »fästmän» som voro hos dem sent inpå nätterna och man generade sig inte i minsta mån för hyresgästen, som betalade 8 kr. i månaden och för det mesta fick sköta städningen, då hon oftast sydde hemma om dagarna.

De här anförda exemplen på hur arbeterskor bodde i slutet av 1890-talet visa nog egentligen de bättre förhållandena. Och ungefär likadant är det nu. Om också det på många håll är förbjudet att ta emot inneboende, tvinga ju de stegrade hyresprisen fattigt folkatt tränga ihop sig så mycket som möjligt. De flesta arbeterskor, som icke ha föräldrahem i Stockholm eller kunna hyra självständig bostad, måste, om de ej ha tur att få komma in i arbeterskehem eller i bostadshus för självförsörjande kvinnor, bo hos någon familj.

Men så mycket har dock det arbete för bättre bostadsförhållanden, som i slutet av förra och början av detta århundrade bedrivits, gjort, att så väl familjernas som de ensamståendes anspråk på bostäderna stigit. Man förstår värdet av en god bostad, man begär något mer än bara tak över huvudet, om också bristen på bostäder gör att så många av de mindre bemedlade måste bo alldeles för dåligt och trångt.

Utan att vara förmäten, vågar jag nog säga att *Hemmen för arbeterskor* i Stockholm gjort sitt till att bland de kroppsarbetande kvinnorna sprida upplysning om nyttan och behaget av att bo trevligt.

Den 1 oktober 1898 hade jag glädjen att kunna öppna det första hemmet för arbeterskor, som strax därefter övertogs av *Föreningen hem för arbeterskor*. I detta hem, som första året hade plats för endast 10 arbeterskor, men redan nästa år utvidgades att kunna rymma 24 och nu rymmer 36 hyresgäster, kostade det till att börja med blott 5 kr. i månaden.

Den billiga avgiften och bristen på rum lockade många. När jag efter en helt liten annons i Stockholmstidningen en kvart före mottagningstidens början kom till Fredrika Bremerförbundets lokal, där jag ett par kvällar skulle få taga emot hyreshågade, stod det kö av människor i hela trappan och portgången.

Att ur den skaran välja ut de lämpliga var ej så lätt, men vi följde de principer som allt sedan dess varit gällande vid antagande av hyresgäster i Hemmen för arbeterskor, de yngre och de sämst avlönade fingo företrädesrätt. Åldersgränsen sattes till 16—40 år.Föreningen har nu tre hem med resp. 36, 40 och 30 hyresgäster i rum för 1, 2 eller 3 personer. Ur ett litet år 1909, då föreningens tredje hem öppnades, i åtskilliga fabriker utdelat häfte med titeln: Hur bor du? må anföras följande:

»*Hur bor du?* Denna fråga rikta vi till ogifta kvinnor, som försörja sig genom arbete i fabriker och på syatelierer, butiks- och lagerbiträden m. fl.

Säg mig hur du bor och jag skall säga dig vem du är? Sätter du värde på att ha en bra bostad, där du kan hålla rent och fint, dit du kan längta under dagens arbete, där du kan känna dig riktigt hemma, så är du säkert en människa som sätter värde på dig själv, som förstår att livet bör och kan vara något mer än ett trälande för brödet.

Att ha en bra bostad, där man kan trivas, det betyder ofta detsamma som att ha hälsa och arbetslust under dagen och uppfriskande ro under kvällens timmar, att lägga sig och stå upp under en känsla av trygghet och belåtenhet. Inte så att en bra bostad kan absolut skydda mot sjukdom och bekymmer, men den gör så ofantligt mycket till både vårt andliga och kroppsliga välbefinnande, att den icke kan skattas högt nog. Och du, unga kvinna, som är tvungen att försörja dig själv och taga vara på dig själv, du borde komma ihåg detta.

Har du icke råd att hyra eget rum och möblera det, så kan du få billig och hemtrevlig bostad i något av de tre Hemmen för arbeterskor. Där finns rum för *en* person, för *två* eller *tre*, alla fullt möblerade med sängkläder, sänglinne och handdukar. Varje rum har egen ingång och garderob, värme ingår i hyrespriset, som är kr. 8—

10:50 i månaden i rum för två eller tre, kr. 11—14 i rum för en. 15 öre i veckan betalar man för att på kokgasen i köket tillreda sina måltider. Det finns flerakök i alla hemmen och varje hyresgäst har sitt eget lilla ’skafferi’.Hyresökning d. 1 Okt. 1917 — 8—11.50 i rum för 2 eller 3 personer, 13—17 kr. för en.

Vidare ha alla tre hemmen ett trevligt samlingsrum med böcker, tidningar, piano. Här kan man få begagna skrivbordet eller symaskinen, när man så vill, här sitta hyresgästerna ibland om kvällarna med sina handarbeten och två gånger i månaden är det aftonsamkväm med sång, musik och föredrag.

Dessa hem ha öppnats av Föreningen hem för arbeterskor, vars uppgift är att bereda ensamstående arbetande kvinnor hemtrevlig och sund bostad till billigt pris och i vars plan ingår att hyresgästerna skola känna sig så mycket som möjligt pä egen botten. Därför får det inte vara något inrättningsaktigt på dessa hem och de få ordningsreglerna äro uppställda för hyresgästernas egen trevnad. Hyran betalas i förskott pr månad och man är skyldig att i tur med rumskamraten (eller kamraterna) städa sitt eget rum samt hjälpa till med kökets städning. Sal, tamburer, korridorer m. m. städas av föreståndarinnan och två gånger årligen består föreningen stor rengöring av hela lokalen.

Hemmens hyresgäster och även utom desamma boende kvinnor kunna, om de hava någon sommarledighet, inackordera sig i föreningens härligt belägna vilohem vid Lövberga å Värmdö, 45 minuters sjöresa från Stockholm, för det billiga priset av 6 kr. i veckan för inackordering. Hyresgästerna på hemmen kunna också där tillbringa sina söndagar, då middag erhålles för 50 öre.

Föreningens styrelse består av 7 personer, varav 2 representanter för arbeterskorna.»

En del av hyresgästerna i dessa hem ha bott där mycket länge, två ha bott 16 och 18 år, många 6, 8 och 10 år. Det blir i regeln de ordentliga flickorna,dessa som förstå att värdera en god bostad, som stanna kvar, medan de som icke äro så nogräknade utan sätta den oinskränkta friheten att uppföra sig huru som helst högst, icke trivas, där de måste ta hänsyn till andra. Den bästa sämja har nästan alltid rått i hemmen och om då och då svårigheter uppstå för ledningen, ha dock de glädjande erfarenheterna, de som visa hyresgästernas belåtenhet och tacksamhet, varit de flesta.

Orsakerna till flyttningar från hemmen kunna ju vara många, åtskilliga hyresgäster ha gift sig, andra ha fått plats med bostad, andra ha lämnat Stockholm o. s. v. Många som flyttat, gifta såväl som ogifta, fortsätta att besöka aftonsamkväm och kurser, särskilt äro de angelägna att få vara med om hemmens julfest. Hyresgäster, som bo i landsorten eller rest till Amerika, skriva gärna då och då. Även flickor, som av ett eller annat skäl, blivit uppsagda, hälsa på i arbeterskehemmen, och flera ha begärt att få komma tillbaka. Det går vanligen så att den som en tid bott i något av dessa hem och sedan kommer att »bo inne», icke gärna trivs med detta. Mången ung flicka som tyckte det var besvärligt med städningen av rummet och vars självständighetskänsla reste sig mot att behöva säga till föreståndarinnan, om hon ej skulle komma hem till 1/2 11 e. m., har, sedan hon en tid prövat på att bo i familjer, återkommit till arbeterskehemmet och stannat flera år.

Till att börja med voro en del hyresgäster generade att bo i ett »hem», de menade att vi hellre borde kalla det »pensionat» för arbeterskor, deras bekanta kunde ju tro att de bodde pä en slags anstalt. Men nu händer det alltsom oftast att flickor, som bo eller bott i hemmen, rekommendera sina vänner dit.

När det andra Hemmet för arbeterskor öppnades 1901, utspredo några illvilliga fruar, vilkas inneboende flickor flyttade dit, att detta var ett s. k. räddningshem ochföljden blev att det blev svårt att få hyresgästernas antal fullt.

En mycket ordentlig strykerska, Emma, omkring 25 år gammal, bodde länge ensam i sitt trevliga rum, avsett för två. Jag bad henne och även de övriga flickorna att för sina kamrater berätta hur de hade det på hemmet, det kunde ju vara någon av dem, som behövde bostad. Emma, alltid litet sträv, svarade ett kort: »Det bryr jag mig inte om. Jag betalar min hyra och städar mitt rum, mer behövs inte.» — »Ja, men inte för hemmets skull, utan för att andra flickor skall få bo lika bra som ni» — invände jag. »Jag bryr mig inte om de andra» — förklarade Emma, »jag sköter mig och de få sköta sig.»

Emellertid fick Emma en rumskamrat, en 19-årig cigarrarbeterska. Denna blev sjuk, Emma var snäll mot henne,

hon var slarvig, Emma skötte städningen ensam; Men redan efter någon månad måste Emmas kamrat uppsägas, hon uppförde sig nämligen så att hemmets och därmed de övriga hyresgästernas anseende riskerades. När jag senare träffade Emma, frågade hon buttert: »Varför skulle Maria flytta, hon kanske hade blivit hyggligare, om hon fått bo kvar här?» Jag förklarade att hemmet ej kunde vara någon uppfostringsanstalt och att vi måste just för flickornas egen skull vara noga med vilka vi hyrde ut åt. Och jag kunde inte låta bli att påminna Emma att hon sagt: »jag bryr mig inte om andra, jag sköter mitt.» Då såg Emma en smula generad ut. Men så sade hon med en varm blick och en anstrykning av känsla i sin sträva röst: »när ni som ordnat det här hemmet åt oss, bry er om oss, så få vi väl lov att bry oss om varandra.»

Sådana erfarenheter äro värda mycket. När hyresgästerna bli mera bofasta i hemmen för arbeterskor, inse de också snart att hemmets ära är deras och viljagärna ha endast hyggliga kamrater. Sammanhållningen mellan hyresgästerna kan vara mer och mindre utvecklad, medan en arbeterska kan bo ett par år i ena våningen utan att känna dem som bo i den på andra sidan samlingsrummet, bli andra snart bekanta med de flesta. Många ha just aldrig tid att vara hemma annat än på söndagarna, emedan de arbeta till 8—9 om kvällarna och kanske ha tre kvarts timmes väg från arbetsplatsen, andra däremot sluta arbetet redan kl. 5 eller 6 e. m. och dessa kunna njuta av hemlivet.

Just på grund av den mycket varierande arbetstiden för hemmens hyresgäster och de långa avstånden till arbetsplatserna ha vi i Hemmen för arbeterskor aldrig anordnat någon mathållning för hyresgästerna, ehuru vi insett att det skulle vara en hjälp för dem. Men vi ha också insett att hushållsbestyren öka hemkänslan för hyresgästerna och göra dem mera självständiga. Dessutom är det ju gott för dem att ha någon övning i hushållsgöromål, i händelse de få egna hem.

Föreningen hem för arbeterskor planerar nu att öppna ett fjärde hem, särskilt avsett för äldre arbeterskor, de som fyllt 40 och 50 år och ej kunna mottagas i de nuvarande hemmen, vilka ju avse att lämna skydd och stöd åt yngre arbeterskor, som ej äga föräldrahem i Stockholm. Det är ej alltid så lätt att placera äldre och yngre tillsammans, ehuru de äldre mången gång ge en prägel av familj åt samlivet. Men som Hemmen för arbeterskor ej vilja vara några välgörenhetsinrättningar, måste alla hyresgäster vara fullt arbetsföra och självförsörjande. På många sätt söka vi dock stödja våra hyresgäster; vid fall av sjukdom t. ex. kunna de ur en genom gåvor tillkommen sjukhjälpsfond erhålla en liten summa till mat och medicin, om de ej tillhöra sjukkassa.

Med de låga hyror arbeterskorna betala kunna deras hyresavgifter icke förslå att fullt betäcka den hyraföreningen har, men om hyra för samlingsrummen och föreståndarinnornas rum avräknas, göra de detta. Dessutom har föreningen kostnader för värme, tvätt belysning i kök och samlingsrum, löner åt föreståndarinnor m. m. Dessa utgifter betäckas genom medlemsavgifter, räntor å föreningens kapital samt ett årligt anslag från Stockholms stad om 2,000 kr.

Delvis efter mönster av dessa hem har senare upprättats arbeterskehem på olika orter i Sverige. I Stockholm har K. F. U. K. två hem med tillsammans 55 platser. Dessa äro s. k. inackorderingshem, där så väl rum som kost betalas med 9 kr. i veckan, Rummen delas av 3 personer.

I *Göteborg* finns det av fröken B. Dickson 1903 grundade Gårdabo, i förstaden Gårda, som har eget hus med plats för ett 30-tal arbeterskor. Här ha hyresgästerna hel inackordering och även utom hemmet boende få middag. Detta hem sorterar under K. F. U. K.

Malmö har sedan 1907 ett inackorderingshem för arbeterskor, där 18 platser finnas och priset är cirka 10 kr. i veckan i ett för allt. En klubb av arbeterskor benämnd »Hemtrevnad» har också hyrt ut rum, men har nu blott klubblokalen kvar.

Örebro fick för ett par år sedan genom fru Augusta Palmborgs bemödanden ett mindre arbeterskehem, där även matservering varit inrättad.

Stockholms arbeterskor ha nu även tillfälle att få hyra mera självständig bostad i de *»Bostadshus för*

självförsörjande kvinnor», som tack vare några donationer uppstått. Det första blev färdigt hösten 1907 och är beläget Dalagatan 35 i den norra delen av staden. Det kom till genom en donation på 400,000 kronor och tillfaller efter donatorns död Stockholms stad, som skänkt tomten till detsamma. Här kunna ensamma arbetande kvinnor eller änkor och ogifta mödrar med barn fåsärdeles billig och bra bostad. Där finnas 135 rum med kokvrå eller kök, de med kök avsedda för kvinnor med barn, kosta 17 kr. i månaden. Alla rum ha garderober och korkmatta på golven samt värme. Hyran för ett ensamt litet rum är 10 kr. i månaden, för delat rum 13—15 kr. Varje hyresgäst även i delat rum har sitt kontrakt och kontraktens antal voro 1916: 210.

Av donationen reserverades 100,000 kr. till nybyggnad och sedan denna summa förräntats, kunde våren 1916 ett liknande bostadshus i samma stadsdel, Västeråsgatan 3, öppnas till de självförsörjande kvinnornas tjänst. Detta hus har 141 rum, 15 med kök. De rum som ej ha kök, ha kokvrå, 50 äro för en person och kosta 10—14 kr. i månaden, 66 äro delade av två personer och kosta 15—20 kr. i månaden. Rum och kök kostar 17 kr. i månaden. Av de 50 ensamrummen bebos 12 av 2 personer, arbeterskor, som ha sina mödrar hos sig.

Ännu ett bostadshus för självförsörjande kvinnor äger Stockholms stad nämligen det i södra stadsdelen, 74 Bondegatan, belägna *Danelii bostadshus*. År 1908 donerades i testamente efter grosshandlaren Danelius 2,000,000 kr. till Stockholms stad, med förordnande att då räntan uppgått till 400,000 kr., skulle ett bostadshus för självförsörjande kvinnor ur arbetsklassen byggas. Den 1 januari 1915 kunde det första huset taga emot sina hyresgäster. Detta hus innehåller 106 lägenheter, värdinnans och portvaktens inbegripna. I huset finnas 15 lägenheter à 1 rum och kök, uthyrda åt änkor eller ogifta mödrar med barn, till en månadshyra av 15 eller 20 kr. 53 rum bebos av två personer och dessa betinga en månadshyra av 16, 18 eller 20 kr. De 35 något mindre rum, som bebos av en person, betalas med 12, 13, 14 eller 15 kr. i månaden. I huset finnes bad- samt tvätt- och strykrum till hyresgästernas begagnande mot en billig avgift. Donationens handlingar förordnaatt ytterligare två lika stora hus för självförsörjande kvinnor skola byggas.

Alla ovannämnda företag till beredande av bostäder åt ensamstående arbeterskor hava tillkommit genom enskilt initiativ, men en och annan fabriksägare (eller bolag) har vid byggandet av arbetarbostäder tänkt på de ogifta arbeterskorna. Vid Jonsereds textilfabriker uppfördes redan år 1895 ett präktigt »flickhem» för textilfabrikens ogifta arbeterskor med ett 60-tal platser och Jutefabriken i Södertälje har likaledes uppfört ett utmärkt trevligt hem för de arbeterskor, som äro ensamstående. På båda hållen är fabrikens matservering för personalen förlagd till samma byggnad.

Vid Liljeholmens stearinfabrik och Stockholms bomullsspinneriaktiebolag m. fl. fabriker ha i arbetarbostadshusen inretts särskilda rum, som två arbeterskor kunna dela mot billig hyra, men i allmänhet beräknar man både i städerna och fabrikssamhällena på landet att de ogifta kunna »bo inne». Detta system bör dock både för familjernas och de ogifta arbetarnas och arbeterskornas skull utrotas. För arbeterskornas hälsa och för att de i sedligt avseende skola kunna höja sig, är det nödvändigt att man bereder dem tillfälle till sunda och billiga bostäder, där de kunna trivas och känna ett hems rogivande och stärkande inflytande.

Hur man reder sig med förtjänsten.

Jag har i annat sammanhang påpekat att det industriella arbetet anses medföra faror för kvinnan, vilka man numera genom lagstiftning och andra lämpliga åtgärder söker motarbeta. Dessa faror, som äro av såväl hygienisk som moralisk art, bero dels på själva arbetsförhållandena, dels också på arbeterskornas levnadsförhållanden i övrigt. Men en arbeterskas levnadsförhållanden stå — i synnerhet om hon är hänvisad till att helt och hållet försörja sig själv — i direkt beroende av hennes löneförhållanden. Och inverkar redan själva arbetet skadligt genom sin beskaffenhet, sin enformighet och den alltför långa arbetstiden, genom dålig luft i arbetslokalerna och en mindre god anda bland kamraterna, så är det klart, att allt detta naturligtvis blir ännu mer ödesdigert för arbeterskan, om hon på grund av en alltför knapp inkomst, nödgas bo och äta dåligt samt för övrigt föra ett ytterst försakande liv.

Men naturligtvis kan en arbeterska med små inkomster mången gång reda sig bättre än en som har stor förtjänst. Det är icke endast fråga om hur pass stor lön man har, utan också om hur man förstår att använda sin lön.

Av utgifterna blir alltid hyran den förnämsta. Det viktigaste är att ha tak över huvudet, och ej blott i Stockholm är man van att få ge ut nästan tredjedelen av sin förtjänst till hyra. Överallt i landet ha ju bostadsprisen stigit väsentligt under de senare åren (här talarjag ej blott om krigsåren) och vill en arbeterska, ensam eller tillsammans med en kamrat, hyra eget rum, får hon också bereda sig på att det blir dyrt. Som bekant måste ju de arbeterskor, som ej ha föräldrahem i Stockholm, bo inne, så vida de ej lyckats fä plats i något bostadshus eller hem med billiga hyror, där de utom andra förmåner ha den att få betala hyran per månad.

I de fall, då en arbeterska hyr självständigt, är i dessa tider veden en dryg utgiftspost mot förr, men framför allt gå ju pängarna åt till födan, som ju näst hyran är eller rättare borde vara det viktigaste. Men nu som alltid är det vanligt att särskilt de yngre arbeterskorna spara på maten för att köpa kläder, och i alla tider ha de lägst avlönade klagat att det ingenting blir över till kläder. Visst gör mången mycket oförståndiga inköp och ger ut sina slantar för ohållbar grannlåt, men andra — särskilt de som kunna sy — ha en märkvärdig förmåga att se prydliga ut med ytterst små utgifter för kläder.

Jag har under olika tider haft tillfälle att göra undersökningar av ensamstående arbeterskors inkomst- och utgiftsposter för några veckor i taget, och det har varit ganska blandade uppgifter, som lämnats mig. Det är ej så brukligt att föra noggranna räkenskaper, i de flesta fall för man inga räkenskaper alls. Vad skall det egentligen tjäna till, när man förtjänar så litet, menar mången. Sina inkomster har man för det mesta reda på (om man har veckolön eller arbetsbok på fabriken är detta ju ingen konst), men utgifterna bryr man sig inte om att anteckna. En och annan tycker dock att »det är roligt att se vart pängarna ta vägen», och skriver upp varje öre.

Så var fallet med en 33-årig stråhattsömmerska i Stockholm, som år 1908 lät mig få del av sin kassabok.

Hennes inkomst var då i genomsnitt 70 kronor i månaden — 840 kronor om året. Hennes hyra var 13 kronori månaden — 156 kronor per år — till kläder beräknade hon endast 50 kronor, och det räckte riktigt bra, sade hon. Hon gjorde sig en ny klädning vartannat år, sina blusar sydde hon själv. Ett par nya kängor, två halvsulningar och ett par galoscher var vad hon i skoväg behövde, övriga klädespersedlar köptes, när de nödvändigt måste köpas och hon hade råd. Trevligt och snyggt klädd var hon alltid.

Då hyra och kläder kostade ungefär 206 kronor, skulle hon ha omkring 630 kronor till mat och övriga utgifter. För sin middag, som hon intog på automater, ibland på enklare spisställen, beräknade hon 4 kronor i veckan och för matvaror till övriga mål ungefär lika mycket.

För tvätt beräknade hon 2 kronor i månaden, för gas och fotogen 1 — 1:50, sjukkasseavgiften kostade 1:75 i månaden och på en del småutgifter, nöjen, lektyr o. s. v. gav hon ut 5—7 kronor varje månad. Samtliga utgifter för denna arbeterska gingo i genomsnitt till 60 à 65 kronor i månaden. Och alltid kom det en femma eller så på sparbanken. Men så var hon också en ovanligt sparsam och förståndig kvinna. Sina små besparingar har hon flera gånger använt till att få några veckors lantluft, då hennes hälsa ej är den bästa.

Som motstycke må anföras en helt ung arbeterskas utgifter under två veckor samma år (1908).

Hyra (efter 7 kronor i månaden).

kr. 3: 5O

Mat (som hon lagade själv)

» 8: 30

Kläder (strumpor, halvsulning m. m.)

» 4: 60

Diverse (fotogén, nöje, medicin).

» 4: 50

Summa utgifter kr. 20: 90

Denna flickas inkomster under de två veckorna var endast 15:90. Hon kom ofta, trots stor sparsamhet, på balans och måste låna av sin syster, som hon boddetillsammans med. Men skulderna betalades av ganska ordentligt, de uppgingo aldrig till större summor. Systern brukade säga att hennes ständiga fråga var: »Är jag skyldig dig något?» Emellanåt, vid övertidsarbete kunde veckoförtjänsten bli ända till 12 kronor, men då sydde hon 13, 14 timmar om dagen.

En annan 20-årig arbeterska, anställd vid ammunitionsfabrik, vars veckoförtjänst var 13 kronor hela året om, beräknade 100 kronor till sin toalett och för sin hyra (8 kronor i månaden) jämte litet kokgas 100 kronor per år. Om inkomsten var 660 kronor, skulle hon till mat och övriga utgifter ha omkring 460 kronor om året. Hon betalade 60 öre för sina middagar och lagade de andra målen själv. Hennes inkomst räckte utmärkt, tack vare den billiga hyran, och hon var alltid mycket bra och nätt klädd utan att ha någon slags grannlåt. Under årens lopp skaffade hon sig en hel mängd goda böcker och hade till och med råd att förfärdiga flera vackra handarbeten, som voro rätt dyra i inköp. Och när hon vid 26 års ålder gifte sig, hade hon köpt både ett och annat till hushållet, fastän förtjänsten ej blev mer än 18 öre högre i veckan.

Arbeterskornas matförhållanden i Stockholm ha just aldrig varit tillfredsställande. Förr i världen fanns det matställen, där de åto middag för 30, 35 öre, och 2 kronor i veckan var länge ett vanligt inackorderingspris på privatspisningar. På senare åren har priset för en något så när bra middag stigit till 50 öre, medan de, som ha större pretentioner betalat 60 öre och mer. Flickor, som kunna få koka, där de bo, undvika gärna att äta ute; de få mer för pengarna säga de, om de laga sin mat själva. Numera är ju arbetstiden på en hel del arbetsplatser från 8 f. m. till 5 eller 6 e. m., med blott en halv eller hel timmes rast till frukost eller middag, hur man nu vill kalla det, samt någon stundtill kaffe. De flesta arbeterskor föredraga då att äta sitt stadigaste mål vid 6- eller 7-tiden på kvällen, medan de hela dagen leva på kaffe och smörgås eller kall mat. Detta fara de ej väl av. På många större arbetsställen har man dock inrättat marketenterier, där varm mat tillhandahålles personalen mot självkostnadspris. I arbetsgivarnas eget intresse ligger ju att deras folk får tillräcklig och närande kost och på en del ställen ha arbetarna slagit sig tillsammans till samköpslag, varigenom de fått matvaror något billigare.

En förening i Stockholm, som under flera år anordnat billig middagsspisning för arbeterskor, är Södra K. F. U. K. Sedan januari 1917 har denna förening, med understöd av Stockholms stad öppnat ett bespisningsställe, kallat *Kvinnornas kök* och avsett for de lägst avlönade ensamstående arbeterskorna. Ett middagsmål bestående av 2 rätter mat kostar där 60 öre, men köpes veckokuponger blott 50 öre. En del arbeterskor betala blott 35 öre, då Stockholms stad såsom dyrtidsunderstöd lägger till den återstående kostnaden. Rabattkort fås hos livsmedelsnämnden. Omkring 300 middagar serverades eller hämtades dagligen i Kvinnornas kök under vintern 1917.

Södra K. F. U. K. har också under flera år anordnat matlagningskurser för arbeterskor, ibland i föreningens egen lokal, ibland i fabrikslokalerna, där firmorna ofta låtit inreda provisoriska kök med gasspisar. Dessa matlagningskurser ha varit mycket omtyckta och eftersökta. Så har även varit fallet med de matlagningskurser föreningen Vita Bandet anordnat för arbeterskor både i Stockholm och på andra orter. Ej mindre än 12 av Vita Bandets lokalföreningar ha under 1916 haft matlagningsundervisning med tillsammans 30 kurser och åtskilliga demonstrationsföredrag.

Även andra föreningar ha matlagningskurser för arbeterskor och dessa besöka också de aftonkurser som vidmånga hushållsskolor ordnas särskilt för dem. *»De vandrande skolköken»* ha också spritt kunskap i huslig ekonomi, ej sällan ha de tagits i anspråk i industrisamhällen på landsbygden, där såväl arbetarhustrurna som de ogifta arbeterskorna deltaga i kurserna.

Opraktiskhet och okunnighet är ju ofta orsaken till att flickor med relativt god förtjänst, som kunde ha råd att skaffa sig ordentlig mat, leva på olämplig och otillräcklig kost. De förstå icke hur nödvändigt det är för dem att få närande föda, och matlagningskurserna ha en stor betydelse både ur hygienisk och ekonomisk synpunkt.

Icke mindre betydelse ha kurser i klädsömnad för arbeterskor. Sådana ha också ordnats på olika håll och vunnit rätt stor anslutning. Arbeterskor, som bo inne, ha för det mesta svårt att få sy och tvätta åt sig, ty om de sitta uppe om kvällarna, klagar man att de störa. Så köpes mest färdigsydda kläder av dem som icke äro sömmerskor, sällan av hållbaraste slag. Många ta kappor och dräkter på avbetalning, då de naturligtvis få betala dem dyrare. Och jag har känt dem som måste pantsätta sommarkläder, då vinterkappan behövdes.

År 1904 gjorde jag en undersökning av omkring tvåhundra stockholmsarbeterskors budget. På den tiden voro ju levnadskostnaderna betydligt lägre än nu. Jag konstaterade då att 2 kronor om dagen — söndagen inberäknad — borde en självförsörjande arbeterska förtjäna för att kunna leva någorlunda bekymmersfritt.

Att, såsom många på den tiden kunde — med en inkomst av 8—12, kronor i veckan — betala sin hyra, äta tämligen tillräckligt och vara snyggt klädda samt dessutom bestå sig ett och annat nöje, det är verkligen, såsom någon betecknade det, ett *konststycke*.

»Det går för det *måste* gå», svarade mig en gång en flicka, då jag undrade hur hon kunde reda sig med 10kronor i veckan och ändå lägga över en slant till sommarledighet. Och vad bättre är, det går med förnöjsamhet och gott humör, eller åtminstone utan klagan.

En 22-årig sömmerska hade från den 15 nov.—15 dec. 1904 en förtjänst av 38 kronor Hennes arbetstid var 11 timmar, lördagar 9 timmar. Hennes utgiftslista under denna månad såg ut så här:

Hyra (dåligt inneboende)

Kr. 6: 00

Middagar

» 8: 04

Annan mat

» 8: 58

Kläder, skodon

» 13: 95

Diverse, (bad, fotogen m. m.)

» 3: 69

Summa Kr. 40: 26

Utgifterna överstego alltså inkomsterna med kronor 2:26. För mat hade hon denna vecka givit ut kronor 16:62, d. v. s. 4 kronor 15 öre i veckan.

»På 2 kronor om dagen skulle jag kunna leva kungligt», sade vid samma tid (1904) en 19-åring, som på sin syfabrik ej kommit upp till mer än 6 à 6: 50 i veckan. Hon bodde hos släktingar, sov på ett sofflock i ett överfyllt rum, betalade därför 5 kronor i månaden och fick också morgonkaffe. För middag betalade hon 25 öre och fick en rätt mat (ibland en rätt på köpet) hos en bekant fru, som hade »spisning» för några arbetare. Till frukost och kvällsvard beräknade hon 1:50 alltså omkring 3 kronor i veckan för födan. Till övriga utgifter hade hon vanligen

2 kronor över varje vecka och med detta krånglade hon sig fram, lånade ibland och svalt ibland, när hon var i knipa. Men det var första året hon var ute på egen hand, de kläder hon haft med hemifrån räckte bra till och varken hälsan eller humöret hade ännu hunnit bli synnerligen frestade av det umbärande liv hon förde.En annan undersökning, omfattande arbeterskor i olika fabriker, sömmerskor, strykerskor, silverpolererskor, bokbinderskor, skonåtlerskor samt några biträden i enklare affärer, företog jag i september 1916, då levnadskostnaderna voro nog så höga. De 62 arbeterskor, som besvarade formulären voro till åldern:

under 20 år

2

20--25 »

24

25--30 »

15

30--35 »

10

35--40 »

5

40--50 »

6

62

Deras veckoinkomst var:

Kr.

Antal arbeterskor.

Under 10

2

10--12

11

12--15

l6

15--18

22

18--20

6

20--25

4

28

1

62

Sina utgifter för mat per vecka uppgiva de vara:

Kr.

Antal arbeterskor.

5--6

2

7--8

1O

8--10

34

10--12

16

62

De flesta gåvo alltså ut 8—10 kronor i veckan för maten, noggrant uträknat blir det kronor 9:07 i veckan i medeltal. Medelförtjänsten blir ej större än kronor 15:55 i veckan. Detta var, som nämnt, i september 1916. Sedan ha ju levnadskostnaderna stigit betydligt. Många arbeterskor ha vid nyåret 1917 fått dyrtidstillägg. För en stor del blir detta blott 50, 70 öre i veckan.

De sista uppgifter rörande arbeterskors budget, som jag lyckats få, äro från januari—mars 1917.

Två systrar, fabrikssömmerskor, den ena omkring 45 år, den andra 10 år yngre, ha redogjort för sina hushållsutgifter under denna tid. De hyra i ett bostadsföreningshus ett rum och kök — det senare litet, men väl inrett — för 17:50 i månaden. Hyran betalas per månad. De ha hushåll tillsammans, den äldsta systern lagar maten och bakar allt mjukt bröd. Ved köpa de för hela vintern varje höst, det blir billigare än att köpa säckvis, säga de. Tvätten lämna de bort, men mangla och stryka själva. Under *januari 1917* var deras utgift för mat kronor 65:39. Efter utdrag ur deras hushållsbok har jag gjort nedanstående beräkning av vad de använt till olika slags matvaror denna månad.

Mjölk och grädde

Kr.

13: 54

Ost och smör

»

10: 95

Spisbröd

»

3: 57

Mjöl och jäst

»

3: 66

Gryn, ärter, potatis

»

5: 72

Sill

»

0: 99

Kött och fläsk

»

14: 66

Kaffe, te, socker

»

12: 30

Kr.

65:39

Detta är, för båda systrarna alltså, kronor 1:05 för var och en av dem per dag. Februari-utgifterna förmat voro kronor 58:65, även denna månad blir det 1:05 per dag och person och i mars blev det kronor 63:85 d. v. s. 1:03 per dag och person.

Av hushållsboken framgår att de måtte ha köpt in ett litet förråd av kaffe och gryn i januari.

Dessa två systrars inkomst var 1916 för den ena 75 kronor i månaden hela året. Den andra, som arbetar per styck, hade omkring 70 kronor i månaden.

Den förra uppger sina månadsutgifter under 1916 — sedan hon delat upp varje post på årets tolv månader — vara:

Hyra

Kr.

8: 75

Ved och fotogen

»

1: 62

Skatt och sjukkassa

»

4: 00

Tvätt och bad

»

1: 75

Tidning, telefon

»

2: 00

Kläder

»

7: 37

Nöjen, spårvagnspängar

»

3: 00

Diverse (presenter)

»

4: 60

Maten m. m.

»

31: 40

Summa

Kr.

64: 49

Hon påpekar att tvätt och ved naturligtvis komma att bli dyrare 1917, att spårvagnsresorna, som hon uppgivit vara 1 krona per månad, äro mest for sommaren, då hon gör söndagsturer till ett ställe bortom Enskede och har både norra och södra spårvagnarna att resa med. För övrigt ha hennes »nöjen» under året gått till omkring 24 kronor. Då har hon varit med om två billighetsresor, en till Leksand och en till Östergötland, besökt teatern 3 gånger, 1 konsert och aftonsamkväm för arbeterskor en eller två gånger i månaden under vintern.

»Mina kläder voro ej mycket påkostade under 1916»säger hon. »Ingen ny klänning eller kappa, blott ett par sommarblusar, en kjol omsydd och en klänning färgad och upprustad samt en ny sommarhatt, som skall passera en sommar till, och en skinnmössa, som räcker många år. Skodon har jag däremot slösat med, då jag utom de nödvändiga köpte ett par helgdagskängor, som skola räcka flera år. I »diverse utgifter» är inbegripet allt möjligt, som ej kan räknas till mat eller kläder eller de andra posterna. Det är underhåll av våra föräldrars gravar, brandförsäkring, reparation av min klocka, blommor, små gåvor o. s. v.»

Den andra systern, som ju förtjänade omkring 70 kronor i månaden, har under 1916 en sammanräknad månadsutgift av kronor 57:18. En del poster bli lika med systerns såsom hyra, telefon, bad och tvätt, ved och sjukkassa. Men hennes skatt går blott till 75 öre per månad och gasavgiften, som hon tycks ha på sin del, medan systern har fotogénen, är 1 krona i månaden. För kläder och skodon har hon en månadsutgift av kronor 3:80, d. v. s. kronor 45:60 för hela året. Hon har nämligen, som hon upplyser, köpt en dräkt och en mössa, vilka räcka några år *»därför så stor utgift»*.

Även hon har upptagit 1 krona i månaden for spårvagnsresor, men har ingen post för nöjen, ty hon har ej gjort några resor. Hennes diversekonto, vari ingår tvål, såpa och putsmedel, är 3:88 per månad.

Båda systrarna ha alltså av sina små löner även under 1916, som ju var dyrtid, sparat av sina förtjänster. Det är rörande att se, hur väl de hushålla och använda allt, hur nöjda de äro och hur väl de komma överens. Som jag känt dem i många år och emellanåt besöker dem, vet jag hur hemtrevligt och gästfritt deras lilla bo är. Dit samlas ofta några andra arbeterskor om söndagseftermiddagar och vid helger, och är det frågan om att bistå en nödställd kamrat, göra de allt vad de kunna.Båda ha de alltid, trots sitt arbetsamma liv, varit vakna och intresserade, läsa gärna goda böcker, ha deltagit i undervisningskurser och föredrag samt — vilket ju är betydelsefullt — vårdat sig kroppsligt mycket väl. Så ha de, under alla år, om söndagarna företagit långa promenader, som friskat upp dem, sällan varit ute sent om kvällarna, och badat flitigt.

Jag har alltid beundrat dessa två systrar, som i plikttrogenhet och förnöjsamhet förstått att göra det bästa av sitt strävsamma liv och jag vet, att de äro aktade och avhållna av kamrater och arbetsgivare.

Av yngre flickor kan man givetvis ej fordra samma kloka sparsamhet, men bland 20—30-åringarna känner jag många som sköta sig utmärkt väl. En sak som alltid varit mindre bra, är att matvaruaffärerna i Stockholm, de s. k. »magasinen», lämna kredit på både större och mindre inköp, varigenom arbeterskorna lätt frestas att köpa mer än de ha råd till och få skulder, som de sedan ha svårt att betala. Visst är det gott att en fattig stackare kan få litet mat på kredit, men kreditsystemet ger anledning till många missbruk.

Avbetalningssystemet är inte heller så vidare bra, då varorna naturligtvis fördyras genom detta. Men kläder, symaskiner, möbler m. m. tagas gärna på avbetalning av dem som ej av sin lön kunna spara ihop någon större summa. En symaskin skaffar sig arbeterskan gärna »när hon kommit sig litet för», som det heter, d. v. s. när hon blivit övad i sitt yrke och fått upp förtjänsten ett stycke över minimilönen. Bor hon i sitt hem eller har hon sådan bostad att hon har plats för symaskinen och har hon tid och förmåga att sy åt sig, sparar hon rätt mycket på detta. Flickor, som bo i sina hem, bli dock ofta bortskämda av sina mödrar, som passa upp dem och laga åt dem. Jag

minns en tjugufemårig bokbinderska, som bodde i sitt hem. Hon slutade sittarbete kl. 6 och jag uppmanade henne att besöka Borgarskolans kurser om kvällarna, om hon trodde sig orka med detta. Men hon ville hellre vara hemma om kvällarna, sade hon. »Vad gör Ni om kvällarna då?» frågade jag. »Kanske Ni måste hjälpa er mor i hushållet?» »Nej, om kvällarna virkar jag.» »Ja, men Ni måste väl sy och laga åt er också?» »Nej, det behöver jag inte, det gör mamma.» Modern både sydde nytt och lagade åt sina tre fullvuxna döttrar och när mor sedan sjuknade och dog, köpte de färdigsydda kläder. Hon hade ej lärt dem att sy kläder, ehuru hon själv var skicklig.

Hur det nu är, så kan det ju gå med yttersta sparsamhet att under normala tider reda sig med arbetsförtjänsten även i de lägst avlönade yrkena, om man får vara frisk och ingen arbetsbrist råder. Men det händer att det är dåliga tider för en viss industri, att fabriken i brist på råvaror stänges eller att arbetstiden förkortas med flera timmar dagligen. Vid arbetsbrist eller vid anskaffandet av arbetsbesparande maskiner uppsägas ofta ett antal arbeterskor.

Det är klart att vid arbetsbrist en redan förut knapp förtjänst blir otillräcklig. Vid en del fabriker erhåller personalen vid inknappad arbetstid en viss större eller mindre procent av arbetslönen, men på andra ställen intet.

Livet blir vid arbetsbrist ganska bekymmersamt för den ensamstående arbeterskan, men ännu mer bekymmersamt blir det för dem, som utom sig själva ha barn att försörja.

Ogifta arbeterskor ha i allmänhet endast *ett* barn, åtminstone ha många som äro mödrar till flera barn, sällan mer än ett hemma hos sig. Men änkor och frånskilda hustrur, samt sådana som äro gifta med sjuka eller supiga män, måste ofta få förtjänsten att räckaför dem själva och flera barn. Av de sistnämnda ha dock många fattigvårdshjälp. Även ogifta arbeterskor kunna numer, tack vare den förändrade uppfattningen om ogifta mödrars och deras barns ställning, på många sätt få stöd och hjälp.

I arbetslöshetstider.

Vad det vill säga att gå och söka arbete och inte få något, att dag efter dag så tidigt som möjligt på morgonen studera tidningarnas annonser och sedan springa från ställe till ställe och alltid finna platsen upptagen. Att sitta timme efter timme, dag efter dag på »arbetsförmedlingen», att ge ut pängar för annonser och spårvagnsturer, medan man vet att slantarna på ett oroväckande sätt smält ihop, eller att låna en slant här och en slant där på den osäkra utsikten att snart få arbete — hur detta är, kan nog ingen rätt fatta, som ej gjort en liknande erfarenhet. Det är så ofta vi tycka att *något* arbete borde väl den som verkligen *vill* arbeta kunna få, man kan väl ta vad som helst hellre än att gå utan. Men detta »vad som helst» är ej alltid till finnandes. Och dessutom — är det underligt om modet och energin slappas, när alla ansträngningar tyckas förgäves och umbäranden komma till?

Visserligen kan en kvinna nästan alltid lättare få arbete än en man, även om hon är en yrkesarbeterska utan andra kunskaper än i sitt fack, det må nu vara bokbinderi eller textilarbete eller kanske silverpolering, ty de flesta arbeterskor ha väl ändå *någon* erfarenhet i husligt arbete, och enkel sömnad bruka kvinnor i allmänhet kunna utföra.

Men för det mesta vill man helst ha det slags arbete man blivit van vid och vet att man kan utföra. Och när en fabriksarbeterska söker privatplats, är detvanligen blott för kortare tid. Husmödrarna vilja ej heller gärna ta fabriksflickor till tjänarinnor; de veta att dessa äro vana vid mera självständighet och mera fritid än tjänstflickor samt ej heller ha några egentliga kunskaper i hushållsarbetet.

De som ha lättast att få arbete äro de sykunniga, de kunna ju i tider av arbetslöshet alltid sy åt bekanta eller ta bodsömnad, om sådan finns att få. De flesta sömnadsyrken äro säsongyrken, men de sömmerskor, som äro anställda å större ateljéer, förtjäna vanligen så pass mycket att de kunna ta sig ledigt några veckor på sommaren, då det är minst att göra, den goda förtjänsten under högsäsongen får utjämna den knappa förtjänsten, då det är mindre gott om arbete. På en del ställen ha sömmerskorna dagspänning, som oavkortad betalas ut, även då tillgången till arbete är ringa. Men en hel del sömmerskor, som engagerats under brådska, avskedas åter, då de ej

mer behövas.

Vid sjukdom, som tvingat dem till frånvaro från arbetet, bruka de flesta arbeterskor kunna få återkomma till platsen, såvida det ej varit alltför länge de varit frånvarande och även vid längre bortvaro söker man nog i de flesta fabriker att bereda dem möjlighet att återkomma.

Svårast ställa sig förhållandena om allmän arbetslöshet råder inom ett eller flera yrken, så att en mängd arbetare och arbeterskor gå lediga. Arbetslöshetens orsaker ligga ofta djupt. Vi kunna söka dem i överproduktion, i dåliga konjukturer, i material- eller bränslebrist utom i vissa arbetens natur av säsongarbete, såsom de nyss nämnda sömnadsyrkena.

Men arbetslösheten uppstår ju också på grund av strejker och lockouter. De som icke äro organiserade och kunna påräkna understöd från fackföreningen, men ej heller kunna ta arbete utan risk att anses förstrejkbrytare, få det då svårt. En strejk av de organiserade vid en fabrik kan för övrigt ha till följd att hela fabriken måste stoppa, det ena arbetslaget är ju beroende av det andra. Om t. ex. buntmakarna, som ju tillhöra läderarbetarnas fackförening, inställa arbetet, emedan de vilja ha högre avlöning, bli pälssömmerskorna, som icke tillhöra någon fackförening, strax utan arbete. Härigenom förklaras det att de icke organiserades deltagande i storstrejken 1909 var så stort.

Lagen söker ju på flera sätt ingripa ordnande i förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare. Så fingo vi genom en lag av 1906 av staten tillsatta och avlönade förlikningsmän, som ha till uppgift att biträda vid lösandet av tvister, lämna råd åt de stridande parterna samt även att söka förekomma strejker och lockouter. Vi ha i Sverige sju sådana förlikningsmän, som ha att förhandla med arbetsgivare- och arbetareorganisationer samt så vitt möjligt förmå de stridande att låta arbetet ostört pågå under förhandlingarna. En lag om arbetsavtal har ännu icke kommit till stånd.

Före den stora lockouten och strejken 1909 rådde under flera år beständiga tvister och småstrejker, genom vilka arbetarna sökte pressa fram löneförhöjningar och arbetsgivarna å sin sida försökte göra sin auktoritet i fråga om arbetsledningen gällande genom att besvara strejkerna med lockouter. Orsaken till den stora kraftmätningen sommaren 1909 var väl egentligen att man ledsnat på alla småstrider och trodde sig genom verkliga kraftåtgärder kunna få bättre förhållanden till stånd. Den av arbetsgivareorganisationen igångsatta storlockouten, som trädde i kraft den 26 juli, besvarades den 4 augusti med storstrejk, i vilken 285,000 personer deltogo. Ungefär en fjärdedel av deltagarna voro oorganiserade och kvinnornas antal var stort.

Den som under denna tid vistades i Stockholm ochstod i beröring med arbetsklassen, måste få djupa intryck av den spänning som rådde och med sorg känna hur bitterheten växte och klyftan mellan samhällsklasserna blev allt djupare. Att rusdrycksförbud infördes och att de sysslolösa skarorna uppförde sig så oklanderligt var ju en glädjande omständighet, men de understöd, som utbetalades från organisationen, voro icke större än att många familjer och enskilda ledo nöd. Åtminstone fick jag se åtskilliga bevis härpå, om också ej fattigvården hade några ökade utgifter, som är lätt att begripa.

Många ensamstående arbetare och arbeterskor reste till sina hem på landet, andra vågade ej ge sig av från arbetsorten, det kunde ju hända att arbetet togs upp vilken dag som helst och då lönade det sig ej att ge ut respängar.

För en hel del kvinnor, som icke tillhörde organisationen och för vilka solidaritetstanken ännu var främmande, föreföll det ytterst orättvist att behöva lida för andras stridslust. Naturligtvis gick deras missnöje främst ut över arbetsgivarna, men det var med en viss bitterhet de talade om att de visst icke strejkade, men blivit utan arbete, därför att männens arbete var inställt. Andra kvinnor däremot — jag tänker på några hustrur till strejkande män, som jag kände, klagade icke, ehuru de måste pålägga sig stora försakelser. Svårast var det nog, där stora barnskaror funnos, att under en hel månad dra sig fram på det knappa understöd, som gavs; hustrurna sökte i många fall erhålla husligt arbete eller sömnad, då männen kunde se efter barnen.

Bland de arbeterskor jag hade att göra med, var det många, som efter ett par veckors arbetslöshet hade det mycket svårt, så gott som intet till mat och ingenting till månadshyran. Att jag styrde om att de fingo en del

matvaror samt tillstånd att betala av sin hyra i efterskott ansågs av en del personer mindre riktigt handlat.Arbeterskorna kunde gärna svälta — menade de som skyllde all skuld för storstrejken på arbetarna. Men om jag också ej med mina sympatier stått på arbetarnas sida, utan att därför gilla deras avtalsbrott och hätskhet, var det ju en enkel plikt att — liksom Röda Korset i krig — söka hjälpa de oförskyllt lidande.

Jag minns hur i slutet av storstrejkstiden en av polissystrarna i Stockholm kom och anförtrodde mig sina bekymmer över alla de sysslolösa kvinnorna. Antalet av dem som gingo ute om kvällarna, hade ökats märkbart — sade hon, om hon också ej bestämt kunde säga att de byråskrivna blivit flera. Nöden och arbetslösheten visade de sämre elementen på den utväg till förtjänst, som gatan erbjöd, och särskilt en del kvinnor, som förut varit slarviga, men sedan kommit i ordnat arbete, grepo under storstrejkstiden till det gamla livet.

De som rådde mig att låta arbeterskorna svälta för att de desto förr skulle återgå till arbetet, dessa som sutto i sina lyxuösa hem och aldrig vetat vad brist och försakelse ville säga, de förstodo nog icke att dra ut konsekvenserna av arbetslösheten, lika litet som de förstodo det storslagna i arbetarnas förmåga av uppoffring och uthållighet. Och hätskheten var sannerligen icke minst på de bildades sida.

För den socialt arbetande var storstrejken med allt vad den förde med sig av misstro och klasshat och nöd och grämelse en orsak till lidande och svårigheter i deras verksamhet, men också en sporre till nya ansträngningar.

Det gällde att så mycket som möjligt sprida kunskap om de sociala förhållandena, att visa att vad som behövdes var en verklig och fördjupad social bildning, som kunde öppna de olika samhällsklassernas ögon för att de icke hade skilda utan gemensamma intressen, att det är samverkan icke strid som skall förbättrasamhällsförhållandena, att vi alla behöva varandra. Man kände också, där man stod i det sociala arbetet, efter storstrejken starkare än någonsin att endast *yttre* förbättringar bli till föga nytta, om ej människornas hjärtan förändras och de lära sig att de alla äro bröder.

Det såg ut som om vi fått ett gott tillfälle att lära oss detta, då världskriget bröt ut, som om de första månadernas allvarliga stämning och mobiliseringen skulle kunna föra representanterna för de olika samhällsklasserna närmare varandra. Dock, snart stodo vi ju på samma punkt som förut med varje samhällsklass bevakande *sina* intressen. Tiden närmast efter krigsutbrottet var dock särdeles krävande och lärorik för de socialt arbetande. Det gällde ju organisationen av hjälparbetet för de många, som blivit arbetslösa genom den stagnation inom industrin som mobiliseringen medförde, och det gällde också att hjälpa de många familjer, som voro utan inkomst genom att familjefäderna gjorde landstormstjänst.

En hel mängd arbeterskor av dem jag kände stodo på en gång utan sysselsättning, och för de unga var ju sysslolösheten på visst sätt lika farlig som förlusten av inkomsten. Jag skyndade då strax i början av augusti 1914 att hos Röda Korset, som genast satt i gång tillverkning av persedlar och förbandsartiklar, anhålla om arbete åt dessa arbetslösa flickor, av vilka en hel del voro sömmerskor. Detta lyckades dock icke till en början, ehuru arbetslönen garanterades. Man förstod då ännu icke på sina håll att de bättre situerade bäst gagnade samhället genom att bereda arbetstillfällen åt de mindre bemedlade och att det var bättre att ge arbete än pänningunderstöd.

Sedan den första förvirringen lagt sig och Drottningens Centralkommitté bildats, blev dock hjälparbetet fört in i mera verkligt sociala spår. Stora arméleveranser av skjortor och kalsonger fingo övertagas av skyddsföreningaroch andra föreningar i Stockholm och landsorten, vilka sedan utlämnade sömnad mot relativ god betalning till arbetslösa kvinnor och mobiliserades hustrur.

En stor leverans av strumpor till armén blev också utförd av arbetslösa kvinnor. Med understöd av Drottningens Centralkommitté kunde i Stockholm öppnas en trikåstickningsverkstad, där de arbetslösa fingo lära stickning på rundstickningsmaskiner och där stickerskor med egna maskiner samt maskerskor fingo hämta hemarbete.

20,000 par strumpor tillverkades här genom verkstads- och hemarbete, det senare även utom Stockholm, under tiden oktober 1914—mars 1915. Under lärotiden, som vanligen var 3 veckor, erhöllo arbeterskorna 1 kr.— 1:50 per dag jämte gröt och mjölk till frukost, sedan arbetades per styck. Då maskinerna gingo för handkraft och garnet ej var det bästa samt strumporna dessutom måste levereras till samma billiga pris som från armén

betalades till fabrikörer med elektriska maskiner, kunde stickerskornas förtjänst ej bli synnerligen stor — i medeltal 8 kr. i veckan + frukosten. Men *någon* förtjänst är bättre än ingen och ett 60-tal kvinnor hade i alla fall sysselsättning med stickning och maskning under detta halvår.

Ett annat nöd hjälpsföretag var det som Södra K. F. U. K. i Stockholm startade, den s. k. »Nödhjälpspåsen» en påsfabrik, som under 1915 gav ett hundratal arbeterskor åt gången sysselsättning. Man tillverkade påsar och askar, koklådor och en del mindre pappersarbeten. Denna fabrik har erhållit understöd dels av Drottningens Centralkommitté, dels av Stockholms stad och fortsatt sin verksamhet ännu under 1917. Från yrkesinspektionen och arbetsförmedlingsanstalterna ha de arbetslösa kvinnorna hänvisats dit. Särskilt var »Nödhjälpspåsen» till stor nytta för arbetslösa cigarrarbeterskor. Genom att Monopolet skulle övertaga tobaksfabrikerna, blevo jutobaksarbeterskor i mängd arbetslösa vintern 1915 och till deras hjälp uppsattes också en linnesömnadsfabrik, där de fingo lära sy.

Denna fabrik såväl som en hel del andra åtgärder under kristiden tillkom på initiativ av yrkesinspektrisen. Så ville hon också bereda de många kvinnor, som hade förkortad arbetstid, tillfälle att inhämta nyttiga kunskaper, särskilt i sömnad och matlagning.

För detta ändamål fick hon till stånd matlagnings- och sömnadskurser i Stockholm, Norrköping, Göteborg, Malmö m. fl. orter. I regeln gåvo kommunerna understöd till enskilda föreningar för anordnandet av dessa kurser och matlagningskurserna ordnades på de flesta håll i samband med billig middagsservering för arbetslösa. I Stockholm kunde arbetslösa kvinnor få middag för 25 öre, tack vare stadens understöd.

Sömnadskurser ordnades i Stockholm på så sätt att »Kvinnornas Uppbåd» insamlade avlagda kläder och hustrur och arbeterskor fingo lära att sy om dessa kläder åt sig själva och sina barn. Undervisningen, som var fri, bekostades av Kvinnornas Uppbåd och de sydda plaggen skänktes åt dem som förfärdigat dem. Dessa kurser vunno stor popularitet. Sedermera upplärdes en hel del kvinnor att sy militärkappor och fingo härigenom god förtjänst.

Från yrkesinspektionen har man nu framlagt den åsikten att det i Stockholm och även på andra håll, där stora arbeterskeskaror finnas, borde finnas någon slags permanent arbetslöshets verkstad lik »nödhjälps-påsen» eller en sömnadsverkstad. Och helt säkert skulle sådana åtgärder vara till stor nytta. Ty om också förtjänsten vid dylika verkstäder måste bli låg, är den dock bättre än ingen förtjänst och många unga arbeterskor skulle — såsom yrkesinspektionen framhållit — räddas från stora svårigheter och frestelser, om en sådanmöjlighet till arbete alltid funnes. Produktionen vid en dylik verkstad kan helt naturligt icke bära sina omkostnader, men för staden skulle de dock kunna uppvägas genom minskade fattigvårds- och sjukvårdskostnader.

Ur dessa under kristiden skapade arbetsmöjligheter har emellertid uppstått en ganska märklig institution, som numera arbetar under namn av Drottningens Centralkommittés Beställningskommission. Denna kommission har så småningom övertagit stora leveranser till armén, som man eljest brukade utlämna till olika firmor, och nu sysselsätter kommissionen en mängd arbetare och arbeterskor dels i Stockholm, dels i landsorten.

I Stockholm disponerar beställningskommissionen bl. a. de lokaler som Kungl. Vetenskapsakademien förut innehade vid Drottninggatan, och sysselsätter där 500—600 arbetare, de flesta kvinnor. Där är uniformsverkstad, trikåverkstad och verkstad för tillskärning (med elektrisk tillskärningsmaskin) av underkläder, madrassvar m. m. Underkläderna och de andra bomullsvarorna distribueras härifrån till föreningar, som sedan i sin tur utlämna dem till hemsömmerskor.

Allt i uniforms- och trikåverkstaden är fullkomligt fabriksmässigt anordnat och arbetslönerna äro relativt goda. Från den 1 juli 1915 till den 1 mars 1917 uppgick summan av de arbetslöner beställningskommissionen utbetalat till 612,408:07 kr. Uniformsverkstaden ensam betalade under denna tid ut 443,404:11 kr. i arbetslöner.

Strumpor utlämnas till hemstickerskor, medan tröjor stickas på verkstaden. För handstickade strumpor hade under ovannämnda tidsperiod betalats i arbetslöner 15,897:25 kr. och för maskinstickade strumpor 11,126:40 kr. Det är att märka att allt hemarbete från de föreningar, som handhava dessa beställningar, betalas högre än hos

fabrikörer och grosshandlare.

Beställningskommissionen, som strävar att ställa det bra för sina arbeterskor, har nu vid verkstäderna i Stockholm anställt en fabrikssyster samt upprättat intressekontor och matservering.

Som förut nämnts, blevo 1915, då Tobaksmonopolet övertog all cigarr-, cigarrett- och snustillverkning i landet, en stor skara tobaksarbeterskor lediga, somliga för några månader, andra för längre tid, medan en del avskedades helt och hållet. Till dessa skulle ett visst understöd utbetalas av staten. Genom yrkesinspektionens påverkan betalades understöden delvis in natura, därigenom att fria middagar erhöllos. I Stockholm sköttes denna stora middagsservering av Södra K. F. U. K., som tillhandahöll 800—1,000 matgäster middag. Middagsspisningen, som hölls i flera av Monopolet upplåtna lokaler, var ordnad som husmodersskolor för arbetslösa tobaksarbeterskor, vilka på detta sätt fingo lära matlagning och hade en liten förtjänst.

Men en stor del av statsunderstödet, särskilt till dem som ej kunde beredas plats vid någon av Monopolets fabriker, utbetalades kontant, och detta utan att man hade någon garanti för att pängarna ej användes på oförnuftigt sätt. Särskilt för de yngre, som voro ovana att på en gång disponera stora pänningsummor och antagligen ej hade begrepp om pänningars värde, var det nog fara värt att de förslösade understödet inom alltför kort tid. Det hade nog varit bättre, om det hade kunnat ordnas så, att åtminstone de yngre fått gratis lära ett annat yrke och under lärotiden erhållit dagspänning av staten, men givetvis hade det ställt sig svårt att genomföra något dylikt.

Från yrkesinspektrisen, som numera fått två assistenter, har, som nämnt, initiativet tagits till flera av företagen till arbetslöshetens bekämpande bland industrins kvinnliga arbetare. Och 1917 blir säkert för yrkesinspektrisen idetta avseende ett lika arbetsamt år som 1914 och 1915 voro. På grund av material- och bränslebrist ha ju textil- och andra fabriker inskränkt arbetstiden eller helt inställt driften.

Man har organiserat ved- och bärplockningsexkursioner för arbetslösa arbeterskor under ledning av lärarinnor, gymnaster eller andra lämpliga personer och vid större egendomar har man engagerat dylika lag av arbeterskor till rensnings- och annat jordbruksarbete.

Folkhushållningskommissionen har ävenledes satt sig i förbindelse med yrkesinspektrisen för att engagera arbetslösa kvinnor till plockning av blåbär, lingon, kottar, medicinalväxter m. m.

Semesterfrågan.

Redan för många år sedan, då jag först började lära känna arbeterskorna, stod det klart för mig att något borde göras för att arbetare och arbeterskor skulle få semester. När jag under härliga sommardagar vandrade i skogen eller satt vid stranden, insupande de friska fläktarna från sjön, ilade mina tankar ofta till alla dessa, som sällan eller aldrig komma ut från arbetsplatsernas damm och buller, från de trånga, överbefolkade enrumslägenheternas kvalm, från stadslivets jäkt till det fria, lyftande, hälsobringande livet ute i naturen. Och jag drömde om att få öppna dörrarna till de stora verkstäderna och fabrikssalarna, där de jättestora maskinerna med sitt slammer överrösta de små människorna, som syssla med dem, och bjuda de män och kvinnor, som arbetade där, att åtminstone för några dagar få lämna det enformiga passandet av maskinerna och komma ut till solsken och havsluft, till blommor och fågelsång för att bara njuta och vila sig.

Jag visste nog att de flesta av dem hade söndagarna lediga och då gärna drogo ut till stadens omgivningar för att få en smula med av sommarens fägring. Men vilken högtid skulle det inte vara för dem att också några vardagar få njuta sin frihet och få bo ute på landet, vakna vid fåglarnas kvitter och veta att fastän det var mitt i veckan, behövde de inte i tidiga morgonen skynda till fabriken utan kunde i stället få ströva omkring i skog och mark, så mycket de hade lust.Arbetarsemester — vem tänkte sig väl för en tjugo år sedan möjligheten av att de kroppsarbetande skarorna skulle kunna få riktig semester d. v. s. ledighet från arbetet med bibehållen lön. Ledighet utan lön är detsamma som arbetslöshet och sådan ledighet ha tyvärr en hel del arbetare och arbeterskor i

alla tider haft. En stor skara sömmerskor, särskilt kappsömmerskor, måste en 6—7 veckor under sommaren gå utan arbete. I större firmor har man mer och mer bemödat sig att bibehålla den ordinarie arbetsstyrkan och låta sy lagerarbete, men mindre affärer och sådana som endast sy beställt arbete ha ej kunnat behålla sömmerskorna under den döda säsongen. Dessa och andra säsongarbeterskor, som under sommaren gå lediga, t. ex. modister, stråhattssömmerskor, pälssömmerskor och klänningssömmerskor, bruka, om de ha föräldrahem på landsbygden och ha råd, resa dit under ledighetstiden. Många söka dock annat arbete t. ex. som uppasserskor vid serveringar, i vattenstånd eller som vikarier i affärer, där biträden ha ledighet. Många äro emellertid efter det jäkt som vanligen råder i konfektionsyrkena om vårarna, så pass uttröttade och klena att de ej orka med något arbete på sommaren, ibland måste de rent av söka sig till badorter och vilohem för att kunna återvinna hälsan. Har förtjänsten varit god under den bråda tiden, gå de hopsparade slantarna vanligen åt under ledighetstiden.

Det fanns i »den gamla goda tiden» d. v. s. för 20—25 år sedan, firmor, sådana som Augusta Lundin och K. M. Lundberg m. fl. i Stockholm och flera i Göteborg, som gåvo sina sömmerskor 14 dagars ledighet med en gratifikation av 10 kr. Men när sömmerskorna sedermera började organisera sig och fingo höjda löner, togs detta för att använda en fackföreningsledares ord »patriarkaliska» sätt bort.Under årens lopp har semester, som förr endast bestods åt chefer på ansvarsfulla poster, ämbetsmän, lärare och s. k. högre tjänstemän, införts inom en hel del yrken som förut ej haft denna förmån och även lägre tjänstemän, kontorister och butiksbiträden få åtminstone en eller två veckors ledighet på sommaren med bibehållande av hela eller en del av lönen.

Men de kroppsarbetande skarornas behov av vila och rekreation tillgodoses sällan. Av en undersökning, som jag på uppdrag av Centralförbundet för socialt arbete, företog år 1914 för att utröna i vad mån arbetarsemester finnes införd i Sverige, framgick att blott ett ringa fåtal kroppsarbetare ha semester. Staten, som ju jämte kommunerna såsom arbetsgivare bör föregå med gott exempel, ger semester åt telegrafarbetare sedan 1908, — 15 dagar med full lön. Vidare har sedan 1905 och 1908 hospitalens personal, d. v. s. uppsyningsmän, sköterskor och ekonomipersonal, efter ett års anställning 15 — 30 dagars semester med full lön. Tulltjänstemän av lägre grad liksom lägre tjänstemän vid järnvägen ha 15 dagars semester, brevbärare likaså. Vid tullen infördes semestern 1913, vid posten 1914.

Av Sveriges kommunalarbetare, som 1914 beräknades uppgå till 12,000, hade, då undersökningen det året företogs, endast 19.11% d. v. s. 2,300 man semester i de flesta fall efter en anställning av 2 år. Semesterns längd var i allmänhet 7 dagar.

Angående arbetare hos enskilda arbetsgivare erhöll jag upplysningar genom arbetare- och arbetsgivareorganisationer. Och bland de arbetare det här är fråga om finnas även kvinnor, något som jag tror ej är fallet med de kommunalarbetare jag omtalat. Omkring 20,000 arbetare beräknades vid tiden för undersökningen erhålla semester, 3,275 hade fått semester genom kollektivavtal. Bland de yrken, där i tariffuppgörelsensemester var upptagen, märkas charkuteriarbetare, bageriarbetare, bryggeriarbetare och textilarbetare (endast vid Malmö yllefabrik), och bland dem äro givetvis många kvinnor. Typograferna räknade sommaren 1912 208 arbetsställen, där semester införts, förövrigt förekom semester vid några chokladfabriker, ett par litografiska anstalter och bokbinderier, alla med många kvinnliga arbetare.

I själva verket är det ju blott ett fåtal arbetsgivare som insett semesterns betydelse. Ekonomiska och konkurrenshänsyn ställa sig nog hindrande i vägen kanske ock praktiska svårigheter att uppehålla en kontinuerlig drift, om semester införes. På en del håll har man stängt fabriken en vecka — vanligen midsommarverkan — så att hela personalen fått semester på en gång, på andra håll låter man ett visst antal arbetare bli lediga samtidigt. Flera av de arbetsgivare som lämnat uppgifter till C. S. A:s undersökning, ha liksom arbetsgivare i utlandet förklarat, att om arbetarna använda semestertiden rätt, d. v. s. till att genom friluftsliv stärka sig, återvända de i regeln uppfriskade och intresserade med goda arbetskrafter. De kunna då utföra bättre och mer arbete, så att de på kort tid återbörda den extra utgift ledigheten förorsakat.

Jag vet av erfarenhet att fabrikernas folk, dessa människor, som långa tider av året ej få gå ut medan solen är uppe, ha en märkvärdig förmåga att tillgodogöra sig naturens hälsobringande krafter. Jag har sett hur en enda

veckas vistelse på landet verkat underbart stärkande på uttröttade arbeterskor, hur vissheten om att kunna få en tids ledighet och glädjen att planera för denna tid uppehållit krafter och humör under långa månader av ytterst ansträngande arbete. Och jag är övertygad om att det skulle bli en icke obetydlig nationell vinst i ökad arbetskraft och hälsa hos en stor del av befolkningen, om arbetarsemester bleve mer allmän.För att inte tala om det tillskott av livsmod och fosterlandskärlek, som skulle komma av att de lediga skarorna bereddes tillfälle att få se något av vårt lands skönhet.

Ty om stora skaror av arbetare och arbeterskor skola bli lediga för en sommarvecka eller par, måste det också ordnas så att det finns billiga sommarhem och badorter, där de kunna vistas. För de yngre bör det ordnas fotturer och fältläger, billiga gemensamhetsresor, segelturer o. s. v. För familjefäder bör det bli möjlighet att ta hustru och barn med, här är ett stort fält för samhällsnyttig verksamhet.

Och jag kan av personlig erfarenhet säga att det är en särdeles tacksam och tillfredsställande uppgift detta, att bereda de trötta ur arbetsklassen tillfälle till rekreation på landet. Sedan 1904 har jag för Föreningen Hem för arbeterskor haft ett sommarhem i Stockholms närhet, där under 10—11 veckor av sommaren arbeterskor i olika yrken fått tillbringa den ledighet om 1—3 högst 4 veckor de antingen med nöd fått sig beviljad eller genom klenhet eller arbetslöshet varit tvungna att taga sig. Lön under ledigheten, om den också räckt blott en enda vecka, har så gott som ingen haft före sommaren 1917, då några pälssömmerskor och bokbinderskor hade sin lön för en vecka. Numera disponerar detta sommarhem en egen villa på Värmdö, 3/4 timmes ångbåtsresa från Stockholm med stor skogstomt och eget badhus. I stugan är det god plats för 14 gäster, men vid pingst och midsommar bruka de yngsta gästerna logera på vinden och då kan man vara många flera. För matlagningen är kokerska engagerad och som husmoder har jag själv fungerat, men gästerna få själva städa sina rum samt i tur och ordning duka och torka disken. Till trevnaden i dylika hem hör att de verka mer »familj» än pensionat, att måltiderna intagas vidett gemensamt, trevligt dukat bord, och att det finns en värdinna, som har tid och förmåga att ägna gästerna något av moderlig omvårdnad samt sätta prägeln av »hem» på det hela. En sådan verksamhet är en rik källa till glädje. Ute i naturen under gemensamma måltider och promenader kommer man varandra på ett helt annat sätt nära än då man träffas inom fyra väggar, och det är just det representanterna för olika samhällsklasser och yrkesgrupper behöva. Det är en fröjd att se hur dessa vid ett instängt liv vana kvinnor njuta av friluftslivet. De första dagarna bli de vanligen så tagna av luften, att de somna här och var, på mossbäddar och i hängmattor. Vad det gör dem gott att få sova ut om morgnarna, att intaga sina måltider utan brådska och utan att ha något besvär med dem. En veckas landsvistelse visar sig ha verkligt uppfriskande inflytande på de unga och på två veckor hinna de som ej äro särskilt klena, vila upp sig riktigt bra. Detta inse arbeterskorna och försöka spara, så de, om man på arbetsplatsen kan bevilja det, vanligen ta två veckors ledighet.

Föreningen för sömmerskor i Stockholm har sedan 1880 haft en stuga på Väddö där klena föreningsmedlemmar få vistas gratis. Detta hem har en fond om 18,000 kr. Avgiften på sommarhemmet bör ju ställas så billig som möjligt — hos mig har den t. o. m. 1916 varit 6 kr. i veckan, 1917 7 kr.

Och de senare åren har, glädjande nog, en hel mängd dylika sommarhem för arbeterskor uppstått runt om i landet. Föreningen *Vita Bandets* lokalföreningar på olika orter ha ordnat sådana hem. Så har Stockholms Norra Vita Bands förening ett mycket omtyckt sommarhem vid Prästnibble å Svartsjölandet, Boråsföreningen har ett vilohem, som är öppet hela året. Vita Bandets föreningar i Gävle, Örebro, Falun, Halmstad,Västervik, Malmö, ha alla ordnat sommarhem för arbeterskor, som i regeln hållas öppna 8—10 veckor och hålla mycket billiga priser. Föreningarna få här och där hjälp av arbetsgivarna till sommarhemmens underhåll.

Vidare ha genom medlemmar av *Sveriges kristliga studentförbunds* kvinnliga avdelning flera sommarstugor for arbeterskor kommit till stånd. Två ligga i Stockholms närhet vid Hagvik och Sätra äng, en har Norrköpingsarbeterskorna hjälpt till att skapa fram, den heter Lill-Bjärka och kom till 1913. 1915 fick Göteborgsarbeterskorna sin länge efterlängtade sommarstuga vid Kläpp och 1916 öppnades för Uppsala-arbeterskorna Viggby-stugan vid Dalby vid Mälaren. Och samma år fingo även arbeterskorna i Jönköping sin sommarstuga, medan Malmö—Lund fick en tillsammans vid Vittsjö. Dessa stugor underhållas genom föreningar

av arbeterskor, studentskor och andra för saken intresserade och deras icke minsta uppgift har varit att knyta vänskapsband och befordra en naturlig samvaro mellan unga kvinnor med så olika verksamhetsområden som akademiska studier och fabriksarbete äro. Ty »stugfolket» håller tillsammans också om vintrarna.

Våra sommarhem och sommarstugor ha ej blott den gemensamma uppgiften att bereda arbeterskorna tillfälle till en eller ett par veckors billig sommarvila på landet med bad, stärkande kost och ett trevligt hemliv, deras verksamhet är också till för att driva fram semesterfrågan. Genom att så många som möjligt av arbeterskorna söka få ledigt och ha möjlighet att använda ledigheten så att de ha verklig nytta av den, vilket visar sig i ökad arbetsförmåga och färre sjukdagar, skall semestertanken bryta igenom mer och mer. Arbetsgivarna skola väl lära sig inse att de indirekt ha nytta av att arbetarna få ledigt från sitt ofta enformiga och ansträngande göra och den ena firman efter den andra skall nog införaårlig semester för sin personal. Så småningom skall nog yrkeslagstiftningen ta upp frågan om semester, åtminstone inom vissa industrier. Vid 1917 års riksdag har nu framlagts en motion om utredning av arbetarnas semesterfråga och riksdagen har också beslutat att en dylik utredning, skall företagas, så fort normala arbetsförhållanden råda. Sveriges arbeterskor, som visa sig förstå semesterns betydelse, göra ej blott sig själva nytta genom att spara ihop till en liten sommarledighet och använda den väl, de befordra semesterfrågans lösning till förmån för alla sina kamrater.

Tillfälle till några dagars landsvistelse har även givits åt arbeterskor genom de *sommarmöten* för arbeterskor och studentskor som Kristliga studentförbundets kvinnliga medlemmar anordnat. Det första hölls 1911 vid Fågelsta nära Stockholm, och sedan 1913 ha ett eller flera dylika sommarmöten hållits varje år vid midsommar eller pingst. Vid dessa möten, till vilka studentskorna inbjuda sina »kamrater från andra arbetsområden till några dagars kamratsammanvaro till inbördes hjälp och vederkvickelse», ha förekommit föredrag och diskussioner i religiösa och sociala frågor, musik och sång, allt så vitt möjligt i det fria. Mötena ha hållits i natursköna trakter på stora herrgårdar, där man inrett sovsalar i tomma sädesmagasin, rikt tillfälle till utflykter och promenader har också givits och allvaret och glädjen har stått väl tillsammans. Det är gripande att få vara med vid ett sådant möte och känna att sommarsolen lyser på en stor syskonskara, att sommarvindarna fläktat bort allt vad klassfördomar heter och att det går så lätt att enas och komma nära varandra, därför »att livsproblemen och samhällsfrågorna skärskådas i ljuset från Jesus av Nazareth.» Dessa möten ge vederkvickelse åt kropp och själ och arbeterskorna visa en rörande tacksamhet för dem.Ett nytt sätt för arbeterskorna att använda semestern kom till sommaren 1915. Det var då några unga lärarinnor i Stockholm togo initiativet till stiftandet av *»Blåbärsflickornas förbund»*. Detta förbund har ett tvåfaldigt syfte, dels att tillvaratagа skogsbär i de vidsträckta skogsmarkerna, där stora mängder av bär år efter år få ruttna ner, därför att ingen plockar dem, och dels att ge mindre bemedlade unga stadsflickor, anställda i fabriker, ateljéer och affärer, tillfälle till en uppfriskande semestervistelse i skog och mark, vilken de genom eget arbete — plockning och försäljning av bär — själva förtjäna ihop. Meningen är att företaget skall bära sig ekonomiskt. Genom Medicinalväxtföreningen få blåbärsflickorna anvisning på lämpliga bärtrakter i närheten av föreningens torkerier och dessa torkerier inköpa bären. 1915 gjordes det första försöket. 12 unga arbeterskor och två ledarinnor reste till en plats några mil norr om Orsa och hade ett par veckors härligt liv i den vackra naturen däruppe, men blåbären hade i mognaden slagit fel och skörden gav blott en ringa inkomst. Sommaren 1916 i augusti startade 5 grupper »blåbärsflickor» om 8 personer i varje grupp till Jämtland, Dalarna, Ångermanland och Värmland. I 18 dagar var man borta och hade stor nytta och glädje av färden, ehuru det ekonomiska resultatet blev dåligt. Ledarinnorna av färderna ha dock ej uppgivit saken utan samlat en reservfond och organiserat 1917 års bläbärsplockning mycket omsorgsfullt. Det är ju tydligt att ett företag som detta har stor social och fosterländsk betydelse utom den, att det ger de unga arbeterskorna tillfälle till att få se vackra trakter av vårt land, andas hälsosam skogsluft och leva ett härdande friluftsliv. Att ej de klenaste orka vara med är ju tydligt och att det måste vara hurtiga och oförskräckta flickor ligger i sakens natur. Ej minstbetydelse har den sidan av företaget att detta ej baseras på välgörenhet utan att »blåbärsflickorna» genom eget arbete förtjäna sitt uppehälle under resan.

Det finns alltså möjligheter för arbeterskorna att tillbringa den sommarledighet de kunna få, så att den blir till nytta och glädje. Många ha ju släktingar att resa till, andra ha företagsamhet nog att hyra egna söndagsstugor. Så

hade fyra sömmerskor av mina vänner några somrar hyrt en stuga, dit de begåvo sig varje lördagskväll och där deras arbetskamrater från fabriken i tur och ordning fingo hälsa på. Kommunikationerna voro dåliga, de hade tre kvarts timmes väg att gå från stationen och måste stiga upp kl. 5 varje måndagsmorgon, men likafullt njöto de obeskrivligt. Nu ha de för sina under många år samlade slantar köpt en jordbit och byggt en egen liten stuga i Stockholms närhet att ha till söndagsstuga, så länge de orka arbeta, och sedan till bostad året om. Själva ha de hjälpt till med bygget, målat och tapetserat, grävt och planterat på lördagskvällar och söndagar. Deras semestervecka är ingen vilotid, men den gör gott ändå, säga de.

Att semester for de kroppsarbetande är ett fullt berättigat krav, det är säkert. Arbeterskorna själva förstå det bättre för varje år. På mitt sommarhem vistades för några år sedan en 27-årig fabriksarbeterska, som på de tio år hon varit i arbetet aldrig tagit sig ledigt mer än för någon enda dag, då hon skulle tvätta åt sig. Nu hade en lungkatarr tvingat henne att vila. Hon stod så gott som ensam i världen, hennes arbete var ansträngande, och hon var ganska bitter och missmodig till sinnes, samt tycktes ej äga andra intressen än det att kunna dra sig fram utan alltför stora umbäranden. Då hon efter fjorton dagars vistelse på sommarhemmet, solbränd och stärkt, skulle återvända till staden ocharbetet, sade hon med tårar i ögonen: »Jag kan inte förstå hur det har gått till, men jag är som en ny människa, både invärtes och utvärtes. Vad det nu skall gå lätt att arbeta. Hela vintern skall jag ha glädje av sommarminnena och när våren kommer kan jag börja glädja mig åt att få komma ut nästa sommar. Livet blir inte så tungt mera.»

Den socialdemokratiska kvinnorörelsen.

De första arbeterskor jag lärde känna voro icke intresserade av den socialdemokratiska rörelsen, somliga voro unga och hade just inte håg att använda sin fritid till att besöka möten och sammanträden, andra voro äldre och av en pietistisk läggning och deltogo endast i religiösa sammankomster.

»Usch, då kan man ha roligare än höra så’nt där socialistprat», sade en av de yngre en gång, »det gör mig bara så upprörd. Och vad tjänar det egentligen till, inte få vi det bättre för det.»

Från de äldres sida hette det: »Det är syndigt att predika upproriska läror, man får vara ödmjuk och nöjd. Vår Herre styr nog till det bästa för oss utan att vi bråka och ställa till oreda.»

En gång efter ett möte för kappsömmerskor, som jag besökt tillsammans med några av mina arbeterskevänner, sutto representanter för båda dessa åskådningar hemma hos mig och språkade. Mötet hade varit ganska stormigt, ty ett par arbetsgivare hade infunnit sig där, men det hade slutat med att en mängd sömmerskor antecknat sig till fackföreningen.

Jag var upprörd över de oerhört små arbetslöner, som betalades för även bättre arbete, men den sidan av saken hade arbeterskorna inte så mycket att säga om, de voro mest imponerade av det tal inledarinnan vid mötet hållit. »Tänk så stiligt hon talade! Hon kunde sjunga ut hon» — sade de. »Ja, hon taladesom den värsta biskop» — utlät sig en av de mest förtjusta.

Jag minns hur vi skrattade åt det sista omdömet, ty det hade varit ett äkta socialistiskt brandtal, i vilket överklassen och kapitalet blevo mycket illa tilltygade i allt annat än valda ordalag. Men när hon beskrev de fattiga sömmerskornas »slaveri» var det med tårar i ögonen och en sådan äkta känsla, att man glömde det tarvliga, då och då grova uttryckssättet.

En sömmerska av Waldenströms folk hade suttit tyst och hört oss andra prata om mötet. Nu anförde hon ett ord ur bibeln: »Söken ej fåfänglig ära genom att reta varandra och avundas varandra» — och hon undrade om det inte var orätt att gå och höra socialisterna. De ville bara väcka hat och oförnöjsamhet. Och man skulle ju älska sin nästa.

Hennes ord voro som eld i en krutdurk. Alla de andra sade emot henne. Älska sin nästa — det kunde hon säga åt överklassmänniskorna. Hon kunde gå och predika för dem. Hon kunde säga till någon av de där

kappfabrikörerna, som betalade 80 och 90 öres arbetslön för en kappa, att de skulle älska sina arbeterskor, så kanske de betalade mera.

»Jag sad' något sån't där en gång till vår grosshandlare», berättade en flicka. »Han betalar 60 öre dussinet i arbetslön for skjortor utan knapphål. Jag sad' honom att jag skulle svälta ihjäl. Och han svarade att det kunde han inte hjälpa, han kunde inte betala mer och kunde få flera arbeterskor än han behövde, så om jag inte var nöjd, var det bäst att jag slutade.

Jag sad' honom verkligen att han skulle älska sin nästa som sig själv och då blev jag utkörd från kontoret.»

Jag glömmer aldrig detta samtal och de många bittra erfarenheter från arbetsplatserna, som då berättades. Det var på 1890-talet, då den socialistiska agitationen blandkvinnorna bedrevs med stor iver, men solidaritetskänslan var icke stark nog att besegra tröghet och betänkligheter av olika slag. A ena sidan beklagade sig arbeterskorna nog över den usla betalningen, men när man rådde dem att bilda fackföreningar eller gå med i dem som funnos, fick man ofta till svar: »det tjänar nog ingenting till» eller »det kostar bara pängar».

Emellertid lärde jag känna flera av representanterna för den socialdemokratiska kvinnorörelsen, medlemmar och ledarinnor i *Kvinnornas Fackförbund* och *Stockholms allmänna kvinnoklubb* och jag fick en aning om vilken entusiasm och energi det fordrades för att lära arbetarkvinnorna att de hade både rättighet och skyldighet att söka höja sig till en bättre ekonomisk och social ställning. *Stockholms allmänna kvinnoklubb* är nu 25 år gammal och från den stamma en hel del andra socialdemokratiska kvinnoorganisationer. Så snart kvinnoklubben bildats, grep den sig an med att fackligt organisera arbeterskorna, särskilt dem som arbetade i yrken med övervägande kvinnliga arbetare. När så ett tiotal fackföreningar — linnesömmerskornas, kappsömmerskornas, rosettsömmerskornas m. fl. — kommit till stånd, sammanslöto sig dessa under en gemensam kommittés ledning och av denna kommitté blev sedermera år 1902 *Kvinnornas Fackförbund*.

Men Stockholms allmänna kvinnoklubb har arbetat på många andra olika områden för att sprida upplysning bland arbetarkvinnorna och väcka deras självmedvetenhet och ansvarskänsla. Främst har den sökt sprida politisk och social upplysning, den har utsänt talare i landsorten och lyckats bilda den ena socialdemokratiska kvinnoklubben efter den andra. För närvarande finnes ett 50-tal sådana klubbar. Då den första s. k. folkriksdagen hölls 1893, valdes på stora kvinnomöten, somStockholms allmänna kvinnoklubb utlyst, en kvinnlig representant till denna folkriksdag.

En sångkör bildades år 1899 inom klubben, och denna har ständigt varit till stor glädje och nytta samt utfört ett energiskt arbete. Den har biträtt vid en mängd möten och konserter inom de socialdemokratiska kretsarna i huvudstaden samt även företagit flera konsertresor till landsortsstäder. Dessutom har sångföreningen utfört sång på sjukhus och ålderdomshem.

En annan sammanslutning inom Stockholms allmänna kvinnoklubb arbetar för beklädande av feriebarn från fattiga familjer, som ej kunna bestå barnen den utrustning de behöva på skollovskolonierna. Genom insamlingar från fackföreningar och enskilda samt några basarer har härigenom mycket goda resultat åstadkommits. Från Barnens dags förening erhålles numera hjälp härtill.

Jämte Kvinnornas Fackförbund inbjöd kvinnoklubben i januari 1907 till en större konferens alla kvinnor tillhörande socialdemokratiska partiet eller Landsorganisationen, och på denna konferens valdes ett arbetsutskott med uppgift att leda agitationen bland arbetarkvinnorna i Sverige. Denna första konferens följdes av kongresserna 1908—1911, även de anordnade av samma organisationer.

De kongresser som hållits efter 1911 ha varit anordnade av Socialdemokratiska kvinnokongressernas V. U. som utom sin uppgift att verkställa den politiska agitationen, kraftigt arbetar för social upplysning bland partiets kvinnor. De frågor, som kongressen behandlat vid föredrag och diskussioner, äro bl. a. rösträttsfrågan, moderskapsförsäkringen, pensionsförsäkringen, nattarbets- och skyddslagstiftningen m. fl.

Inom de socialdemokratiska kvinnoklubbarna runt om i landet brukar man hålla 12—24 möten om året och de

ämnen, som förekomma till diskussion, äro delspartifrågor, dels aktuella samhällsfrågor, dessutom företrädesvis ämnen, som särskilt kunna intressera kvinnorna, såsom bostads- och barnavårdsfrågor, nykterhetsfrågan, folkskoleundervisningen, fattigvårdsfrågan, äktenskapslagstiftningen, reglementeringen, fredsfrågan o. s. v.

Men kvinnoklubbarna ha också intresserat sig för att skaffa sina medlemmar mera personlig allmänbildning och anordnat föredrag och studiecirklar i hygien och litteratur samt förmedlat bokinköp och haft egna bibliotek med utlåning. Tjugutvå av klubbarna lämna hjälp åt medlemmar vid arbetslöshet och sjukdom, ett par ha egen sjukkassa. Dessutom har det blivit en viktig uppgift för de socialdemokratiska kvinnoklubbarna att intressera sina medlemmar för de kommunala valen, de ha även insamlat fullmakter och uppställt egna medlemmar såsom kandidater vid val av stadsfullmäktige, municipalfullmäktige, medlemmar i fattigvårdsstyrelser o. s. v. En del socialdemokratiska kvinnor ha också blivit invalda i såväl stadsfullmäktige som åtskilliga kommunala nämnder, särskilt i pensionsnämnderna sitta socialdemokratiska kvinnor som medlemmar eller suppleanter.

Kvinnornas Fackförbund — som nämnt en sammanslutning av de kvinnliga fackorganisationer, som under den socialdemokratiska kvinnorörelsens första tid kommo till stånd — hade till uppgift att fackligt organisera såväl hem- som industriarbeterskor för att för dem uppnå bättre löner, reella arbetsavtal, kortare arbetstid och mera hygieniska arbetsförhållanden.

Till att börja med hade Fackförbundet två- till trehundra medlemmar. Störst var medlemsantalet 1906, då det uppgick till 1,037. När förbundet sedan år 1908 på grund därav att det för en del medlemmar var svårt att bestämma, huruvida de ej borde tillhöra de s. k. »blandade» fackföreningarna (d. v. s. fackföreningar med både manliga och kvinnliga medlemmar), uppgick iSkrädderiarbetareförbundet, var summan av de årliga medlemsavgifterna 5,535 kr.

Kvinnornas Fackförbund hade under sin tillvaro flera strider att utkämpa, särskilt under 1905 och 1906 då den bekanta striden mellan en manufakturfirma i Centralpalatset i Stockholm och dess sömmerskor pågick.

Jag minns mycket väl denna strid, hur den på ömse håll fördes med en viss hetsighet. Firmans sömmerskor, vilka mer än väl behövde få sina villkor förbättrade, hade beslutat ingå i Linnesömmerskornas fackförening, men deras arbetsgivare ville ej veta av någon fackförening, utan förelade dem valet mellan att förbli oorganiserade eller bli utestängda från arbetet. Det var alltså en strid om föreningsrätten, arbeterskorna ville ej ge vika, lockouten sattes i gång. Så förklarades firman i blockad, men arbetsgivaren sökte med all makt skaffa sig andra, oorganiserade sömmerskor och detta hade till följd en del gatuuppträden utanför firmans lokal. Striden, som räckte mer än ett år, slutade ej med seger för någondera parten, firmans sömmerskor hade så småningom skaffat sig platser på andra håll och dess syfabrik blev sedermera nedlagd.

Från fackförbundet hade till de sömmerskor, som gingo arbetslösa, naturligtvis utbetalats underhåll, tills de omsider ansågo sig nödsakade att söka arbete hos annan arbetsgivare.

Det understöd, som enligt stadgarna vid strejker och lockouter betalades av Kvinnornas Fackförbund, var högst 7 kr. i veckan med 50 öres tillägg för varje oförsörjt barn. Dock utbetalades intet understöd under första veckan en strid varade. Till kostnaderna bidrog Landsorganisationen vid den ovannämnda striden med 2,306 kr.

Men å andra sidan måste Kvinnornas Fackförbund, då det var anslutet till Landsorganisationen, lämna bidrag till andra strejker och lockouter än dem som egnamedlemmar deltogo i. Särskilt betungande blev järn- och metallarbetarförbundets långa strid år 1905, då Kvinnornas Fackförbund bidrog med 50 öre per medlem och vecka och utbetalade 6,774 kronor till denna stora lockout.

År 1907, då C. S. A:s hemarbetsutställning blottat det utsvettningssystem, som rådde inom hemindustrin, tillsatte Kvinnornas Fackförbund en »hemarbetskommitté» med uppdrag att på allvar söka organisera hemarbeterskorna. Man lyckades också bilda ett par hemarbetsorganisationer, men efter storstrejken 1909 upplöstes dessa föreningar och hemarbetskommittérade åtskiljdes.

Den socialdemokratiska kvinnorörelsen har sedan 1904 haft och har alltjämt sitt eget organ tidningen

»Morgonbris», som utkommer *två* gånger i månaden.

Åren 1904—1908 utgavs denna tidning av Kvinnornas Fackförbund, men numera, sedan Socialdemokratiska Kvinnornas Centralstyrelse, övertagit ledningen av hela landets socialdemokratiska kvinnorörelse, svarar denna centralstyrelse också för »Morgonbris». Tidningen är omsorgsfullt redigerad; den söker att vid sidan av de fackliga och politiska frågorna ge sin publik värdefulla skönlitterära uppsatser, reseskildringar m. m. samt vackra reproduktioner av konstverk.

Det har under årens lopp, särskilt genom rösträttsrörelsen, förekommit rätt mycket samarbete mellan de socialdemokratiska och de andra partiernas socialt intresserade kvinnor, och numera är det nog så att när hälst en kvinnofråga av betydelse skall fram, anmodas också de socialdemokratiska kvinnorna att medverka. Vid offentliga möten i rösträttsfrågan, fredsfrågan, nykterhetsfrågan eller for dryftande av sociala lagstiftningsfrågor ha alltid representanter för den socialdemokratiska kvinnorörelsen lämnats tillfälle att framföra arbetarkvinnornas synpunkter, och för det mesta ha dessa synpunkter och önskemål vunnit beaktande.Bland de kvinnor inom socialdemokratiska partiet, som ivrigast arbetat för att organisera och sprida upplysning bland arbetsklassens kvinnor, äro en hel del av de äldre medlemmarna i Stockholms Allmänna kvinnoklubb, som nämnt den äldsta av de socialdemokratiska kvinnoorganisationerna och moder till de flesta övriga. Vi finna bland de verksammaste: Anna Sterky, Agda Östlund, Elin Engström, Signe Svensson, Amanda Horney, Gertrud Månson m. fl., alla välkända och uppskattade långt utanför partiets gränser. Fröken Gertrud Månson var under fyra år stadsfullmäktig i Stockholm, fru Elin Engström är tillkallad sakkunnig hos lagrådet i äktenskapsfrågan och fru Signe Svensson är suppleant i Sociala rådets sektion för arbetarskydd inom Socialstyrelsen.

Att organisera arbeterskorna har aldrig varit och är fortfarande ej något lätt företag. Många av dem bli av det enformiga, ansträngande fabriksarbetet förslöade och likgiltiga, andra intressera sig endast för nöjen, åter andra äro rädda att misshaga sina arbetsgivare och förlora sina platser. Många hysa betänkligheter, därför att det att tillhöra fackföreningen anses liktydigt med att vara socialist, och särskilt de kristligt sinnade arbeterskorna vilja av detta skäl icke vara med.

Vid ett midsommarmöte, som Kristliga Studentförbundets kvinnliga avdelning höll 1915 i Gnestatrakten för arbeterskerepresentanter från olika orter i Sverige, dryftades denna fråga efter ett föredrag om »Kvinnorna och solidariteten». Jag hade i inledningsföredraget framhållit som en plikt att tillhöra fackföreningen, då alla arbeterskor inom ett yrke direkt eller indirekt skörda frukterna av de löneförbättringar fackföreningen lyckas åstadkomma.

Det blev stark opposition. Man kunde ej tillhöra föreningar, där religionen förhånades och där man finge lida smälek för att man var religiös. Andan inomfackföreningarna var dessutom på andra sätt rå och otrevlig. När jag invände att de kristna arbeterskorna borde gå med för att söka höja tonen i fackföreningarna samt sade att jag kände många socialister, som ej voro religionsfientliga, svarade man mig att jag icke visste hurudana fackföreningarna i landsorten voro. I Stockholm voro förhållandena kanske något bättre, men på min ort — sade den ena arbeterskan efter den andra — äro de socialdemokratiska föreningarna sådana, att kristna kvinnor varken kunna eller böra vara med.

»Detta kanske låter både fegt och ofördragsamt», sade en yngre arbeterska, som länge talat om saken, »men det är det icke. Jag är den första att uppskatta fackföreningsrörelsens nytta, vi ha just inom vårt yrke fått betydligt höjda löner genom organisationen och på sätt och vis skäms jag att ej vara med. Jag har kämpat med mig själv om hur jag borde göra. Men jag kan inte. Skulle jag välja, så tar jag hellre mindre betalt än jag tar skada till min själ.»

Hos oss i Sverige ha vi ju icke, såsom fallet är i Tyskland, kristliga fackföreningar till vilka personer, som ej gilla de socialdemokratiska föreningarna, kunna ansluta sig. Och för fackföreningsrörelsen är detta nog det lyckligaste, då splittring i olika slags föreningar bara skulle fördröja rörelsens arbete. Men det är säkert till ännu större skada för rörelsens framgång att många, kanske bland de bästa arbetarna och arbeterskorna, skola stå utanför fackföreningarna därför att man inom dessa icke respekterar den socialistiska satsen att »religionen är

privatsak».

Ledarinnorna inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen ha insett att arbetsklassens bildningsnivå måste höjas, på samma gång som man vill sträva efter större ekonomiska och sociala förmåner. Men den stora massan av arbetarkvinnorna ha ännu icke lärt sig insebildningens värde. Blir arbetstiden inskränkt och får arbetet utföras under bättre förhållanden, och bli arbetslönerna så pass stora att de medge även andra utgifter än för de rent yttre behoven, skall säkert även bland de kvinnliga arbetarna törsten efter kunskap och bildning bli mera allmän.

Bildningens väg.

Ingen som fått inblick i arbeterskornas liv, kan undgå att märka att fabrikslivet medför ej blott hygieniska men också sedliga vådor, särskilt för de yngre kvinnorna.

De som närmare studerat fabrikslivets inflytande på de unga flickorna i psykiskt hänseende, mena att det tvungna stillasittandet och enformigheten i arbetet med nödvändighet har till följd att då arbeterskorna på kvällen bli lediga, tar naturen ut sin rätt, de känna ett oemotståndligt behov av att riktigt släppa sig lösa. Den stora njutnings- och nöjeslystnad, som så ofta finnes hos de unga fabriksarbeterskorna, skulle vara en organismens reaktion mot enformigheten liksom den viljeslapphet, den oförmåga att motstå frestelser, som ej sällan utmärker dem, skulle i hög grad bero på deras genom förslöande arbete och umbäranden försvagade nerver.

Häri ligger nog en viss sanning, men som jag flera gånger påpekat, träffar man just bland arbeterskorna talrika exempel på kraftiga naturer och fina karaktärer, kvinnor, som hålla sig uppe under de största svårigheter, som visa vakenhet för tidens frågor, intresse för bildning, förmåga att med små medel inrätta sitt liv förståndigt och njuta av de glädjeämnen, som stå till buds.

Att det icke kan vara nyttigt att redan vid 14, 15 år, då man både fysiskt och moraliskt står i en farlig utvecklingsålder och knappast hunnit inhämta nödtorftigaskolkunskaper, tvingas till stillasittande med ett arbete, som endast är halft mekaniska handgrepp, det är tydligt. Och lika tydligt är det att den myckna ledigheten alla kvällar och söndagar, umgänget med manliga kamrater och den råa ton, som råder på en del arbetsställen, ej kan vara bra för de unga flickorna. Många dragas otvivelaktigt in på dåliga vägar. Läran om fria könsförbindelsers berättigande har också spritt sig med förfärande hastighet. Det är icke längre någon skam att ha barn, fast man ej är gift, man behöver ej alls genera sig, om man också har flera barn, som man ensam måste försörja. Många ogifta mödrar ta den hjälp, som från det allmänna gives dem för deras barns skull, som en helt naturlig sak, andra åter söka utan allt bistånd försörja sitt barn; fäderna till de utom äktenskapet födda barnen giva högst sällan bidrag till deras uppfostran. Icke ens när far och mor, som ofta händer i Stockholm, bo tillsammans, ehuru de ej äro vigda, känner mannen sin plikt emot barnen. Otaliga ogifta mödrar måste ej blott bidraga till familjens uppehälle utan träla och släpa otroligt, medan mannen för ett supigt eller lättjefullt liv på hennes bekostnad.

Varje ung flicka, som genom tycke, ungdomligt lättsinne eller kanske rent av genom ovetenhet om livet råkat in i ett förhållande, som gjort att hon blivit mor, behöver ju därför icke vara sedligt fördärvad. Och mången förut oordentlig kvinna har, sedan hon fått ett barn att försörja, börjat leva ett hederligt och arbetssamt liv. Mjölkdroppar, småbarnsbem och barnkrubbor göra sitt till för att hjälpa de ogifta ensamstående mödrarna, genom att giva mor och barn en fristad under amningstiden, eller genom att giva god mjölk åt barnet eller ta hand om det, medan modern är i arbete. I Stockholm finns också ett »hem för ensamstående mödrar», där mödrar och barn få billig bostad ochbarnen tillsyn och vård, då mödrarna äro på sina arbetsplatser.

Under många år har jag vid mina resor i landsorten, då jag i mina föredrag i olika föreningar talat om arbeterskornas förhållanden och vad som kan göras för att motverka fabriksarbetets vådor för kvinnan, mötts av den föreställningen att en »fabriksflicka» nödvändigt måste vara mer eller mindre sedligt fördärvad. Städse har jag protesterat mot detta generella omdöme, och vid närmare ingående på saken har det ofta varit så, att flickorna vid en eller annan fabrik på platsen sett påfallande slarviga ut eller fört ett oordentligt levnadssätt, och så har hela

arbeterskekåren fått dåligt rykte. Det var naturligtvis de mest högljudda och de som uppförde sig oskickligast, som man lade märke till, och sedan dömdes alla fabriksarbeterskor efter dem. På sina håll är ännu ordet »fabriksarbeterska» nästan ett skällsord.

När jag i början av 1890-talet först närmade mig arbeterskorna och började ordna aftonsamkväm för dem, hade jag ju icke reda på mycket om dem och deras liv. Med förvåning mötte jag sådana frågor från bekanta som: »Är det inte obehagligt att vara tillsammans med dem? Föra de inte oanständigt tal?» m. m. Men jag märkte snart, att några, som föreföllo mindre trevliga, småningom uteblevo från samkvämen, medan de som stannade kvar, tycktes vara desto mer intresserade. Hos dessa — vilka jag senare förstod voro bland de mera högtstående arbeterskorna i Stockholm — förefanns en viss motvilja mot att heta »fabriksarbeterska», det var ingen omtyckt benämning.

»Arbeterska — ja det kan ju vem som helst vara förstås», fick jag en gång till förklaring, »men fabriksflicka, det vill ingen kallas.» Det ordet hade alltså dålig klang och jag har konsekvent alltid använt bara ordet arbeterska, när jag talat om kvinnorna inom industrin.Att bildande förströelser är ett medel till arbeterskornas höjande, vet jag av erfarenhet. Men när jag ordnade mina första samkväm för arbeterskor, skedde det mer av instinkt och av önskan att bereda dem nöje än efter någon uttänkt plan. Mina medhjälperskor voro lika oerfarna som jag i dylik verksamhet. Jag förstod icke en gång att om man ville ha riktigt väl besökta möten, skulle man såsom de religiösa föreningarna, bjuda på kaffe. Jag serverade i stället redan från början té och smörgåsar och lät arbeterskorna betala 10 öre därför.

Ett visste jag, samkvämen skulle icke ha karaktär av något slags fattigbjudningar eller uppbyggelsemöten, utan vi skulle komma tillsammans, både arrangörer och gäster, för att ha trevligt med varandra. Underhållningen bestod mest i sång, musik, deklamation och högläsning och var visst icke alltid så förstklassig. Ett och annat föredrag kom småningom, när jag själv och samkvämsgästerna hunnit bli litet varma i kläderna.

Kanske var det anspråkslösheten i det hela, den enkla lokalen — först ett skolrum, sedan ett par hos en hantverkarfamilj hyrda rum — och så detta, att det aldrig föll mig in att man skulle umgås med arbeterskorna annorlunda än med sina vänner och bekanta, som gjorde att våra flickor trivdes hos oss och kommo åter år efter år, förande med sig vänner och kamrater.

Jag minns hur en fru, som en gång något av de första åren följt med en sångerska till ett samkväm, förundrade sig över den otvungna tonen i vårt umgänge med flickorna och att vi läste det och det för dem. »Jag undrar om detta är rätt», sade hon. »Ni ger dem ju smak för bildning och kommer dem att tro, att de äro lika bra som ni.»

Vad detta yttrande upprörde mig! Orden ha riktigt bränt sig in i mitt minne; men — bättre beröm kunde man ju inte få.De aftonsamkväm som då höllos i hyrd lokal, flyttades hösten 1898, då det första Hemmet för arbeterskor öppnades, till dess samlingssal, och i de tre Hem för arbeterskor, som nu finnas i Stockholm, ha under alla år anordnats regelbundna samkväm 1—3 gånger i månaden från slutet av september till början av maj. Måndagarna ha hela tiden varit samkvämsdagar i de två äldsta hemmen på Kungsholmen och Söder, med samkväm varannan gång i vardera hemmet. I det tredje hemmet, i Birkastaden, har första torsdagen i varje månad hållits samkväm.

Under årens lopp ha nog pretentionerna på underhållningen liksom dess kvalité stigit. Många framstående förmågor ha låtit höra sig i hemmens enkla salar, de ha sjungit, spelat fiol eller piano, deklamerat och hållit föredrag. Ett ej obetydligt antal av våra kända föreläsare och föreläserskor ha välvilligt kommit till Hemmen för arbeterskor och alla möjliga ämnen ha behandlats. Där ha givits levnadsskildringar av framstående män och kvinnor, litterära, historiska eller religiösa personligheter, där ha många reseskildringar, med och utan ljusbilder hörts och alla möjliga aktuella sociala frågor ha klarlagts och diskuterats. Litet emellan har det varit lekaftnar, då dans- och sånglekar förekommit, och varje år ha vi anordnat en större julfest, gemensam för alla tre hemmens hyres- och samkvämsgäster, de senare åren på Skansens Höganloft.

Bland samkvämsgästerna finnas många, som varit med 15, 20 år och som ännu ogärna försumma dessa kvällar, som de säga sig ha haft stor glädje och nytta av. Äldre och yngre trivas bra tillsammans, och det har flera gånger

hänt att dotter, mor och mormor gjort sällskap till samkvämen och alla deltagit i den gemensamma sången. Hyres- och samkvämsgäster från Hemmen för arbeterskor ha under de senare åren en gångi veckan samlats till sångövning under kompetent ledning och »körens» prestationer senteras livligt. Små teaterstycken, folkdanser och tablåer ha ofta förekommit, särskilt vid julfesterna eller på de samkväm arbeterskorna själva anordna, då man alltid strävar att få något riktigt roligt.

På veckodagarna mellan samkvämen ha undervisningskurser hållits i Hemmens samlingsrum, kurser i sömnad, i finare handarbeten, i svenska, välskrivning, hygien, samhällslära, engelska, matlagning ha förekommit. Och ett par vintrar har också givits tillfälle att deltaga i gymnastikövningar, då Hemmen för arbeterskor gratis utlånat skor.

Tyvärr händer det nog att de unga flickornas uthållighet ej motsvarar det första starkt uppflammande intresset, man kan få börja en gymnastikkurs eller studiecirkel med 30 elever och sluta den med 8—10.

Dock — de verkligt kunskapstörstiga och de, vilkas ärelystnad det är att komma ifrån fabriksarbetet till någon kontors- eller kassörskeplats, kunna visa stor energi. Många ha efter arbetet i fabriken dagligen besökt borgarskolan, andra äro trägna åhörare i Arbetareinstitutet, åter andra gå på skrivmaskins- och bokhålleriskolor.

Smak för läsning finnes nog, men de flesta ha svårt att orka med annat än den mera lättlästa litteraturen. Hemmen för arbeterskor ha bibliotek med avgiftsfri utlåning och dessutom ett antal vandringsbibliotek, som cirkulera i 12 olika fabriker med kvinnlig personal. Att bjuda arbeterskorna verkligt god litteratur och sålunda konkurrera med kolportagelitteraturen och de sämre 25-öresböckerna är dessa vandringsbiblioteks uppgift.

I Stockholm har ju Arbetarbiblioteket och församlingsbiblioteken många arbeterskor bland sina kunder liksom folkbiblioteken i landsorten. Men helt naturligt är det mest nöjeslitteratur, som arbeterskorna vilja ha. Många,många ha ingen som helst håg för läsning, ännu färre för verkliga studier.

Samkväm för arbeterskor, började de s. k. *Tolfterna* under Ellen Keys ledning att ordna i Stockholm redan år 1892 och dessa samkväm, vilkas huvudändamål var att föra tillsammans kvinnor ur arbetsklassen och ur den bildade klassen till sällskapligt umgänge, ha gjort stor nytta och glädje. Flera andra föreningar i Stockholm såsom *K. F. U. K., Södra K. F. U. K., Vita Bandet, Kulturella ungdomsrörelsen, Birkagården* bereda arbeterskorna tillfälle till att höra föredrag och musik och deltaga i studiecirklar. I de socialdemokratiska ungdomsklubbarna och kvinnoklubbarna bjudes även på bildande underhållning och studiecirklar.

Huvudstadens arbeterskor stå också säkert högre i kulturellt avseende än arbeterskorna i landsortsstäderna. På många ställen finnas inga tillfällen till bildande förströelser. När de unga om aftonen slippa ut från det enformiga fabriksarbetet, vinka biografen, dansbanan och kavaljererna, sällan nöjen av ädlare slag. Kyrkliga ungdomsföreningar ha på senare åren uppstått här och var, men en hel del av fabriksungdomen skyr allt, som har med kyrka och religion att göra. Därför ha Vitabands- och K. F. U. K-föreningar, som flerstädes i landsorten börjat anordna möten för industriarbeterskor, ej lyckats intressera många, som icke förut varit religiöst sinnade.

Det är märkligt att en stor kontingent av arbeterskorna tillhöra de frikyrkliga församlingarna. De allra flesta kristligt intresserade arbeterskor, som jag träffat, ha varit medlemmar i Lutherska missionsföreningen, metodist- eller baptistförsamlingar eller Frälsningsarmén. Först på de senare åren märker man mer att flickor, som icke tillhöra religiösa föreningar eller friförsamlingar, börja intressera sig för religiösa föredrag och frågor samt få en vidare syn än vad de frikyrkliga vanligen ha. Ävenbland de socialdemokratiska arbeterskorna märkes ett vaknande religiöst intresse eller åtminstone mindre religionsfientlighet.

När man ordnar samkväm för arbeterskor för att väcka smaken för bildande förströelser, är det viktigt att en frisk ton anslås. Misstänka arbeterskorna att man bjudit in dem för att »predika för dem» och »förbättra» dem, är det ju naturligt att de ej ha lust att komma.

I en småstad hade en förening en gång inbjudit arbeterskorna från några fabriker till »aftonunderhållning». Ett par av värdinnorna sade, olyckligtvis för högt, till varandra »de se ju märkvärdigt hyggliga ut». Kan man undra

på att de arbeterskor, som hörde detta yttrande, aldrig mer ville besöka den föreningens möten? Den beskyddande och överlägsna ton somliga personer antaga gent emot arbetsklassen, lämpar sig icke för dem som deltaga i social verksamhet. Där böra representanterna för den bildade klassen och representanterna för kroppsarbetarna mötas människa mot människa för att ömsesidigt giva åt varandra. På båda sidor ha vi mycket att lära av varandra.

Fabriksarbeterskans liv är enformigt, intresselöst, förslöande, det kan inte hjälpas. Vi kunna inte ändra detta förhållande, om vi än kunna minska arbetstiden och hindra kroppslig överansträngning. Utvecklingen tyder på att arbetet inom industrin skall bli alltmer specialiserat, alltmer automatiskt, att maskinen i allt större utsträckning skall övertaga det egentliga arbetet, medan människans uppgift blir att passa maskinen och förse den med material.

Redan nu består på många håll den unga flickans arbete i att stå eller sitta bredvid en maskin och bara se att den icke gör fel En föga utvecklande sysselsättning, men den fordrar likväl ett uppmärksamt öga och en säker hand.I denna min framställning har jag försökt visa att det är på tre huvudvägar, som man, sedan intresset för arbeterskornas förhållanden vaknat, söker åstadkomma förbättringar i deras ställning. Den första är *lagstiftningens väg*, den väg, på vilken samhället, ej minst för sin egen skull, söker skydda kvinnorna för de faror, som göra dem mindervärdiga som mödrar. Den andra är *hygienens väg*, genom vilken den fysiska motståndskraften höjes. Det är ej nog med lagbestämmelser, som förbjuder vissa slag av arbete och föreskriver vila för barnsängskvinnor. Det behövs hygieniska arbetslokaler, sunda, billiga bostäder, tillfälle till ordentliga, billiga måltider under arbetstiden, till bad, semester m. m., allt sådant, som de sociala föreningarne länge strävat att arbeta fram och som arbetsgivarne i allt större antal börja inse är till gagn ej blott för deras personal utan även för deras företag.

Den tredje vägen är *bildningens väg*. Att ännu ett viktigt medel till arbetarkvinnans höjande finnes, nämligen organisation, arbeterskornas egen sammanslutning till ernående av bättre villkor, har jag även framhållit, och det är ju en självklar sak att ej blott arbets- och levnadsförhållanden utan även lönevillkoren förbättras. Men säkert är att alla dessa medel till arbeterskornas sociala höjande: lagstiftning, hygien, bildning, organisation, höra intimt tillsammans. Förvisso komma vi ingen vart med de bästa lagar till arbeterskornas skydd, de strängaste förordningar om renlighet, luftväxling och begränsad arbetstid eller med de bästa bemödanden från arbetsgivarnes sida och de högsta möjliga löner, om icke på samma gång upplysning och kunskaper spridas till arbeterskorna, om de icke *förstå* hygienens betydelse, om de icke förstå att på bästa sätt *använda* sin förtjänst, om de icke själva sätta värde på och draga fördel avde möjligheter att höja sig, de tillfällen till bildning och upplysning, som stå till buds.

Erfarenheten lär oss att kvinnorna äro sena att organisera sig, att de i allmänhet visat sig mindre tillgängliga för upplysning och mindre intresserade av att förbättra sin ställning än männen och att detta i mycket kan tillskrivas att kvinnan har mindre motståndskraft än mannen mot fabriksarbetets förslöande inverkan. Härtill kommer att fruktan för att mista brödstycket ofta tvingar kvinnorna att tåla orättvisor och oanständigt bemötande av förmän och manliga kamrater, samt att en del arbete i sig självt är förråande.

Det stora flertalet arbeterskor ha ännu icke lärt sig uppskatta bildningens värde, varken i *det* avseendet att kunskap är makt, att bildning och kunskaper öka vårt självmedvetande och självförtroende eller i *det* avseendet att bildningen ger livet mera innehåll, skänker oanade glädjeämnen, skatter, som ingen kan ta ifrån oss.

För den enskilda arbeterskan är det en lycka, om hon redan vid unga år, innan fabrikslivets ansträngningar och mindre rena atmosfär förslöat henne, lärt sig använda åtminstone *något* av sin fritid till god läsning och förädlande förströelser, om hon t. ex. är medlem i någon förening eller klubb, där man inte *bara* roar sig, om hon vänjt sig att höra god musik, om hon fått ögonen öppna för naturens skönhet, om hon förstår betydelsen av att ha prydligt i hemmet, av att vårda sin kropp och sina kläder väl. Har hon fått dessa *bildade* och *bildande* vanor, är hon till en viss grad rustad mot de vådor fabrikslivet kan medföra.

Den motvikt mot fabriksarbetets enformighet de unga söka, är helt naturligt nöjen. Men vi veta, att de nöjen som stå till buds, ej alltid äro de bästa. Och det är inte bara det, som är det betänkliga, att i dans- och varietélokaler möta farliga frestelser, den dåliga luften ochnattvaket fördärva ju hälsan på samma gång som dylika nöjen kosta pängar. De slantar som ges ut på sådana nöjen, vilka i bästa fall skänka en stunds uppfriskande glömska av livets ledsamheter och besvär, men i många fall ha ännu större ledsamheter i släptåg — för de pängarna skulle man kunna köpa ett och annat, som man dagligen år igenom kunde ha glädje av t. ex. en bok, en liten tavla, en vacker krukväxt o. s. v.

Den kvinna som redan från ungdomen fått blicken öppen för bildningens värde, får inte bara en förfinad smak och en vaken intelligens, hon lär sig också att sätta värde på sig själv, hon håller sig för god att vara med om vad som hälst och hon låter inte behandla sig hur som hälst.

Det är detta många arbeterskor behöva lära sig: att känna sitt mämiiskovärde. De måste lära sig att de ha både skyldighet och rättighet att sträva efter en bättre social ställning, att arbeterskorna som kår måste vinna respekt.

För arbeterskorna som kår är det av stor vikt att de få bildning och upplysning. Så länge massan av arbeterskor icke förstår sitt ansvar mot kåren, så länge ett stort antal arbeterskor icke begära mer av livet än att slippa svälta, så länge de tåla att man behandlar dem som blott könsvarelser utan högre intressen, så länge skall kåren icke vinna den aktning, som otaliga av dess medlemmar förtjäna.

Sant är det, att det är chefer och förmän, som ange tonen i fabrikerna, på dem faller ansvaret för, hur kvinnorna på deras arbetsplats behandlas, sant är det, att man med orätt ofta dömer hela arbeterskekåren i en fabrik efter några få arbeterskors mindre hyfsade uppträdande, men sant är det också, att det behövs mycket mer solidaritets- och ansvarskänsla arbeterskorna emellan. Nu går det vanligen så, att de mera upplysta ochstadgade arbeterskorna ogärna vilja ha något att göra med de unga slarvorna och de sämre elementen i deras fabrik. »Bäst att ingenting ha med dem att göra. Man kan ej sällskapa med dem. Man får skämmas för dem» — så svaras det ofta, när jag talar om hur svårt det är att nå dem man hälst ville nå — de sämst ställda, minst bildningshågade arbeterskorna, hur svårt det är att besegra deras skygghet, misstro och håglöshet. Här borde de mera upplysta och stadgade bland arbeterskorna söka komma de värnlösa och bildningsbehövande bland kamraterna till hjälp.

Vad det framför allt gäller, det är att väcka bildningsintresset och ansvarskänslan hos de unga. Vi måste ge dem goda nöjen, vi måste föra dem ut i naturen till sport och lekar eller några veckors sommarvila, om det är möjligt. Vi måste giva dem och även de äldre sådana kunskaper, som de ha nytta av i det praktiska livet, men också sådana som komma dem att känna att livet även för den ringaste kan och bör vara något mer än ett trälande för brödet. Medvetandet härom är dock till sist den kraft som skall framtvinga de reformer, som behövas för att våra arbeterskor skola få en bättre ställning, såväl reformerna på lagstiftningens område, i anordningarna på arbetsplatserna och arbeterskornas avlönande och behandling därstädes som reformerna i arbeterskornas enskilda liv.